

שלמה בקר (ברגהופר), תמליל הראיון

דיסק 1 קטע 1 5:05 דק'

זאת התחלת הסיפור שלי. אני שמח שהגעתי למצב שאני יכול עכשיו לספר קצת על העבר שלי מאז (כמעט) שנולדתי – מה היה, מה עבר עליי..
זה בעצם ביוזמת הבן הצעיר שלי שנמצא עכשיו באמריקה לצורך לימודים. הוא הביא את הרעיון הזה שאני אקליט את עצמי ויכול להיות עם הזמן שיתאפר לו ואולי יכתוב איזה ספר קצר. בעצם, כבר די הרבה שנים, חשבתי על זה, לספר למישהו מה עבר עליי – ועברו עליי חיים די קשים כי נולדתי בזמן המלחמה ב-1915 – כשיש מלחמה יש מצב קשה. ואמנם אני עוד לא הבנתי מה זה מצב קשה אבל העובדה היא שהייתה כבר מלחמה. על המשפחה שלי עברו זמנים קשים ובאופן מיוחד על אמא. אמא קיבלה קצבה מהממשלה האוסטרית (אז היה הקיסר פרנץ יוזף) וההתנהגות כלפי היהודים הייתה די טובה.
(עכשיו כמה דברים לילדים שלי, שיידעו מאיפה אני בא, שגם לי היו הורים ומשפחה גדולה. שכחתי רק לומר שכשנולדתי כבר היה לי אח בן 3.)
ב-25 למרץ 1938 התגייסתי לצבא הפולני. הלכו איתי המשפחה לתחנה, תחנת רכבת. עמדו בחוץ ובכו. כולם בכו. "הנה, שלויימל'ה הולך לצבא". והנה היום, אני עומד, כל משפחתי נרצחה על ידי הנאצים ואני היחידי שנשארתי בחיים. שנים רבות מאז מלחמת העולם השנייה. כל לילה, כל שנייה, ביום ובלילה, אני רואה את פניהם. אני מתגעגע אליהם. אהבתי אותם ואוהב אותם עד הרגע האחרון שלי. וילדיי? לא יודעים. אף פעם לא דיברנו על זה. רק בני הצעיר, שהיה לו קצת זמן לשבת, הייתי מספר לו. אין לי הכח ואינני יודע לכתוב ספר על העבר הטרגי שלי. מאז שנולדתי ב-1915 בווינה שבאוסטריה, (עד שאני נולדתי זה היה אוסטריה והונגריה)

דיסק 1 קטע 2 4:58 דק'

אבי היה בצבא האוסטרי אצל הקיסר פרנץ יוזף. הוא נולד ביאנוב (?) שליד לבוב. עברו איזה גלגולים של שם המשפחה של אבא שלו (של הסבא 'בלבן?'), הסבתא התחתנה פעם השנייה כשבלבן מת, היה ברגהופר. והנה כשהגעתי ב-43', ברחתי מהצבא, החלפתי את שם המשפחה לבקר שהאנגלים והפולנים לא ייתפסו אותי. אחרי שנגמרה מלחמת העולם הראשונה, ב-1921 בערך, הוריי וסביי החליטו לחזור לבוצ'אץ'. והנה, הגעתי לבוצ'אץ' (אז כבר הייתה בפולנייה) והתברר שבבית שעזבו גרים אנשים אחרים, לא יהודים, ולא היה לנו בית לאן לחזור. בכל זאת, אחרי איזה שהוא זמן, מצאנו דירה, ואבא שהיה נכה 70% מהמלחמה אבל היה מכונאי (גם ידע לתקן גרמופונים, פטיפונים, מכונות תפירה שאז היה חשוב מאוד אחרי המלחמה) חיש מהר קיבל עבודה. לא עברה איזה חצי שנה ופרץ הטיפוס. זה היה משהו נורא, מאות אלפי אנשים מתו. וכל משפחתי חלתה. הייתי אני, אח שלי שיותר גדול ממני בשלוש שנים, אחותי התינוקת בת החצי שנה. כולנו היינו בבית חולים. סבאים, סבתות, דודים ודודות. לא היינו במקום אחד. אני זוכר שהייתי ילד בן 6 לא חליתי בטיפוס. גם אחי הגדול לא היה חולה וגם התינוקת לא. בפעם הראשונה שלקחו אותי לראות את אימי – לא הכרתי אותה. הראש היה מגולח, היא הייתה נראית כמו המוות. זה נחרט בראשי ובלבי. אבא היה חולה מאוד ואחרי זמן קצר מת הסבא, אבא של אבא. ואחר כך הלך הסבא השני. כל זה בתוך הבית חולים הזה. בסופו של דבר כולם הבריאו והשתחררנו מהבית חולים. חזרנו הביתה, אחי הגדול שלי בן 9 ואני. להוריי לא היה כח לנקות את הבית מהעיפוש והכל. ניקינו שני הילדים כמה שאפשר היה לעשות את זה והנה, חזרנו איכשהו למסלול של החיים. אבא לאט לאט התחיל לתקן מכונות תפירה, והתחילו החיים.. אבא הרוויח אז יפה מאוד, גם אמא שלי התחילה לעבוד, היא ידעה לעשות שמיכות פוך מצמר גפן, אחרי המלחמה הדברים האלה היו מאוד חשובים. וככה, הבית נהייה יותר שמח.

דיסק 1 קטע 3 5:07 דק'

אבא שלי היה מתקן גרמופונים שהיו מגיעים מאמריקה, כלים יפים מאוד, ככה שכל הזמן הייתה לנו מוזיקה בבית. אבא גם כל חייו היה משתתף במקהלה עם חזן. היה שר יפה, היה לו קול של תינוק. כך היינו 6 ילדים – 3 אחים ו-3 אחיות. כל ילד שנולד היו מתאספים החזן וכל המקהלה והיו עושים מאוד שמח בבית. אני זוכר את הימים האלה, זה היה ממש אושר לילדים, אושר בא'. קשה להסביר את זה. הדברים האלה נחרטו בזכרוני, למרות שהיום אינני אדוק. אמי רצתה תמיד שיהיו לי פאות.

ללכת לבי"ס עם הגויים (פולניים, אוקראיניים) זה היה דבר קשה מאוד, היו מעט יהודים, ועוד ילד עם פיאות.. היו צובטים בפיאות, עד זוב דם, זה היה כואב מאוד. ולא פעם כשהייתי בא הביתה אימי לא ידעה כמה כאבים עברו עליי. לא רציתי לעשות לה קשה על הלב. אבל גם לי היה קשה מאוד לחיות עם הפיאות. בסופו של דבר האח הגדול סיפר לאמא עד כמה שאני סובל. ובצער רב ובבכי (של אמא) היא הסכימה להוריד את הפיאות. אני מתפלל שיש פה בארץ ילדים שנולדו בארץ והם לא יודעים אם ארץ ישראל שייכת להם, והנה אני, שהייתי ילד בן 8, בן 9, כשהיו מכות בין היהודים לילדים הגויים, היו ילדים (לפני 55 או 57 שנה), אז הילדים ידעו להגיד: "אתה יהודון. לך לפלסטינה, יש לך ארץ משלך, מה אתה עושה פה?" וזה ממש כואב לי היום, שילד בן 7 או 8, גוי, לפני 60 שנה כמעט, ידע שפלסטינה שייכת לי, ליהודי, ילדים שנולדו בארץ לא יודעים אם הארץ שלהם.. אינני אומר שכולם, אבל יש ילדים כאלה בארץ. אינני יודע מי אשם בזה שהם לא יודעים. נחזור לשלי, זאת אומרת נחזור לפולנייה.. גדלנו בבית, אחים ואחיות, נעשינו ילדים יותר גדולים והאח הגדול למד מקצוע – היה חייט. היינו צריכים להפסיק ללמוד בגיל צעיר מאוד. רצינו, האחים הגדולים, שהאחיות שלנו ילמדו, שילמדו בתיכון. אנחנו, אני והאח הגדול לא יכולנו לעשות את זה. היינו צריכים לעזור בבית. שישה ילדים, זה היה די קשה. אמא כבר לא עבדה, אבא עבד אבל היה לו קשה, עם פטיש, היה נכה.. הנבו את המצב בבית, ולכן האח למד אז להיות חייט, ואני, היה לי דוד שהייתה לו מספרה. הוא לקח אותי אליו ולמדתי את מקצוע הספרות.

דיסק 1 קטע 4:55 דק'

ובגלל שזה היה דוד לא הייתי צריך ללמוד שלוש שנים. מהר למדתי את המקצוע, הרווחתי, התלבשתי יפה. ועזרנו בבית, כדי שהאחיות יוכלו ללמוד. עליי להזכיר שמאז שהיינו ילדים, שהתחלנו להבין מה שההורים אומרים לנו, לימדו אותנו לאהוב את האדם, שהאדם הוא הדבר היקר ביותר שיכול להיות בעולם, המכונה הכי חשובה בעולם. וזה היה איתנו, איתי, כל החיים שלי. כאשר התחלנו לעבוד, כל העניין שלנו היה, של אחי ושלי, לעזור לאחיות שלנו, שהן תלמדנה. וכך היה. עזרנו במה שרק יכולנו. כמובן שגדלנו, נעשיתי כבר בן 18. כבר בגיל 16 הייתה לי חברה שגם היא עבדה, ואהבנו אחד את השני מאוד. היא באה הביתה להוריי, אני באתי להוריה, הם מאוד אהבו אותנו. והנה הגענו לגיל 18, כבר הלכנו שנתיים יחד, 19, שלוש שנים, וההורים התחילו לדבר שלפני ששלמה הולך לצבא כדאי שהילדים יתחתנו'. אז בזמנים האלה זה עוד היה משהו לא כל כך רגיל להתחתן כל כך צעירים, בפרט שהחברה שלי הייתה אולי בגיל 17 וחצי, צעירה ממני בשנה וחצי. אבל בכל זאת, אינני יודע מדוע, זה דחף את המשפחות שנתחתן. ב'36' הלכתי לגיוס וקיבלתי א'. זה היה שקיבלו אותי לצבא אבל שם ידענו שייקחו אותי בעוד כמה חודשים אבל היה מין דבר כזה שדוחים לפעמים בשנה-שנתיים וזה מה שקרה איתי, שדחו לי את הגיוס (לא ידעתי לכמה זמן), זה היה ב'36'. ההורים החליטו שנתחתן. התחתנתי, המשפחות (שלה באופן מיוחד) עזרו לנו בדירה ואפילו עשו לי מספרה משלי. היינו שמחים בחלקנו. ב'37' נולדה לנו בת, ילדה. שמה היה ברוניה. והנה, ב'38', 25 במרץ, קיבלתי צו קריאה. כמובן שאשתי, עם התינוקת, כל המשפחה, ליוו אותי לתחנת הרכבת. קשה להסביר עד כמה היה לי קשה להיפרד מהבית, והכל. גילחו לי את הראש (ככה היה המנהג בצבא הפולני), והמשפחה, אולי איזה 50 איש, ידידים וקרובים גם (זאת אומרת שכנים)

דיסק 1 קטע 5:02 דק'

כולם עמדו בתחנת רכבת וכו. אני כבר הייתי בקרון והסתכלתי החוצה. אמרתי להם 'אני חס וחלילה לא מת, סך הכל הולך לצבא, גם אח שלי כבר חזר מהצבא, הדודים היו בצבא, כולם חזרו – גם אני אחזור בשלום'. וכך הרכבת נסעה, הם נשארו מאחוריי. קשה לי קצת להסביר את ההרגשה שלי כשישבתי ברכבת. לא הייתי היחיד. הרוב היו שם נוצרים, פולנים, אוקראינים. הם שתו, השתכרו ואני ישבתי בשקט ואסוף. בדרך כלל בצבא הפולני בחצי שנה הראשונה היה צריך לעבור אימונים. האימונים היו קשים מאוד. היה חורף, שלג, קר. בסתיו בוץ, גשם.. הרובה בשבילם היה יותר חשוב מאשר הורים, אשה וילד. חס וחלילה טיפה של חלודה על הרובה – תיכף היה בית סוהר, ובבית סוהר שם לא היה כל כך נעים לשכב במרתף רטוב על לוח, וקר, בלי שמיכה.. והשתדלתי להיות חייל טוב. לא רציתי להיות כמו שבאמת היו יהודים שעשו את הכל בשביל להשתחרר מהצבא. לא פעם, היו כאלה שממש השתגעו, יצאו מדעתם. מרוב משחק, ממש יצאו מדעתם. אני החלטתי לעשות את הכל כדי לעבור את הצבא בשלום, בלי בעיות. הדבר החשוב ביותר בצבא הפולני היה חייל שידע

לירות טוב מרובה. הייתה שם מספרה והספר במספרה אמר לי 'אתה תשתדל לא לירות טוב, כי אם תהיה צלף טוב לא תוכל להיכנס למספרה לעבוד'. הוא אמר לי כך. אבל בימים הראשונים ראיתי שמי שלא היה יורה טוב היה סובל מאוד. היו הולכים 15 ק"מ מהבתים שגרנו בהם עד למטווח ומי שלא ירה טוב היו ממלאים לא אבנים בתרמיל וכל שני מטר הוא היה צריך ליפול ולקום, והאבנים האלה בתרמיל היו ממש עושים פצעים בראש מאחורה. ראיתי שזה לא עניין בשבילי. באותו הזמן, הסרג'נט שהיה אחראי על הציד, שאני בעצם הייתי הספר האישי שלו, אמר לי 'תשמע. אני רוצה לייעץ לך. אתה יהודי, אתה די פיקח. יש לך עין טובה. אם אתה יכול לראות שיערה בולטת מהראש – אתה בטח רואה טוב גם את הכוונת על הרובה. בוא איתי, אני רוצה לראות מדוע אתה לא יורה טוב'. אני, לא הבנתי הרבה בדברים האלה, ואמרתי לו ככה סתם: "הרובה שלי לא טוב. העיניים שלי בסדר". הוא אמר 'טוב. אתה ידיד שלי ואני רוצה ללמד אותך לירות'. הוא יצא לאיתי לחוץ, לקח אותי ביום ראשון, יום החופש שלו, וגם לי היה חופש. לקח אותי למטווח, השכיב אותי, והתחיל ללמד אותי. נתן לי לירות מ25 מטר, קודם מרובה טוטו, הוא ראה שהכל היה 'בולים'. אחר כך הוא נתן לי רובה.

דיסק 1 קטע 6 4:54 דק'

ועשיתי על 300 מ' שלושה 'בולים', הוא אמר: "ככה אתה צריך לירות הלאה". כמובן שלא עשיתי את זה לפני שהוא איפס את הרובה כמו שצריך. הוא אמר לי: "אתה צדקת. העיניים שלך טובות, אבל הרובה לא היה מאופס". הבטחתי לו שאני יורה טוב והוא אמר: "אל תפחד. אתה תהיה ספר אצלנו. אתה בעל מקצוע טוב ואתה בחור ישר ואני אוהב אותך. אתה מספר את ילדיי, אותי, אתה מגלח אותי, אתה בא אליי לחדר, ואל תפחד ממני, אני פשוט ידיד שלך". וזה היה, אז, בצבא, הרבה יותר מכסף. הרבה יהודים עשירים שילמו כסף כדי להגיע למשהו כזה, והנה אני הגעתי לזה ארק הודות לזה שהייתי ספר. השתדלתי. יצאתי לאימונים, למטווחים – יותר לא סחבתי אבנים. הייתי ב'קומפנייה' של 120 איש במקום הראשון, תמיד הראשון. חמישה 'בולים', ארבעה 'בולים', עשיתי מעל המקסימום, מה שצריך לעשות. הוא היה מרוצה. הקפטן שלי לא ידע מה לעשות איתי. הוא התחיל לתת לי חופש. יומיים, שלושה ימים. הוא ידע שיש לי אשה וילדה. וככה הייתי בא הביתה. דרך אגב, הייתה לי גם קוזינה בסטניסלב שאשתי עם הילדה הייתה באה אליה כמעט לכל שבת. אני אז עוד לא גמרתי את החצי שנה והיה עליי להמשיך במטווחים ולירות. זה היה לי גן עדן מאז שיריתי טוב. בסוף, לקחו בבטליון (שהיו שמה כמעט 500 איש) והתברר שמכל ה500 הייתי הראשון, תמיד הייתי הראשון, לא השיגו אותי.. הסרג'נט הזה כל הזמן בדק את הרובה שלי.. היה לוקח, בודק, מחזיר לי אותו ואומר: "אל תפחד חביבי. הכל יהיה בסדר. תירה הלאה ככה ותהיה גם ספר". וזה באמת היה ככה. אני קיבלתי אחרי חצי שנה מה שלא קיבלו בלי קורסים הרבה חיילים. נעשיתי סמל ראשון ואחרי כל המטווחים והדברים, כשהייתי כבר אלוף בין 500 איש, קיבלתי שישה ימי חופש. זה היה משהו נהדר, משהו שקשה להסביר.. איזה שמחה בבית והכל.. ואחרי חצי שנה באמת הכניסו אותי למספרה. במספרה הייתי בתור ספר 'אלוהים'.. היה לי טוב. סיפרתי את הקצינים, גילחתי אותם, וכולם אהבו אותי, ובגלל זה היה לי יום יום חופש לצאת. כל ערב אחרי העבודה הייתי בעיר. הייתי בא לקוזינה שלי, הייתי ישן שם. בשבתות, כשאוהו אשתי הייתה באה עם הילדה היינו מיום שישי עד שבת בבוקר וככה היה עובר הזמן. עד שהגיע 1939.

דיסק 1 קטע 7 5:16 דק'

עוד שבועיים אני צריך להשתחרר מהצבא, אשתי הביאה לי את הבגדים מהבית, הייתי בא לקוזינה ומתלבש, היינו צוחקים, ושמחים. וככה עברו הימים. והנה, ביום שישי אחד בערב (אינני יכול להגיד בדיוק את התאריך, זה אני לא זוכר) אני זוכר שהיה משהו לא נורמלי ביום הזה. רעש גדול. דיברו, התחילו לדבר על גרמניה והכל. לא תפסתי את כל העניין.. ביום שישי בערב רצתי אל הקוזינה שלי. אשתי והילדה היו שמה. סיפרתי להם שמהו לא רגיל מתרחש, שמדברים על מלחמה. ב23:00 או 00:00 אמרו לי הקוזינה ואשתי: "שלמה, תחזור. הפעם אל תישן פה. אנחנו לא רוצות, אם חס וחלילה קורה שמה משהו ואתה לא תהיה, שלא יכניסו אותך לבית סוהר בגלל זה. אתה הולך לגמור את הצבא, בטח לא יהיה שום דבר, אבל יותר טוב שתחזור". שמעתי בקולן וחזרתי, כשחזרתי כל החיילים היו מלובשים רק ליציאה. ואני – שום דבר עליי. הסרג'נט שראה אותי אמר לי: "בוא הנה. אנחנו יוצאים, לא יודעים בדיוק בזה שעה. פרצה מלחמה עם הגרמנים". אני רק זוכר את זה כמו היום שהיה לי מאוד קשה לעמוד על הרגליים. הפחד, המחשבות, מלחמה.. זה היה משהו נורא, לא יכולתי להאמין לזה בעצמי. הוא עזר לי, התלבשתי בכל הדברים. ישבנו כמעט עד 4:30 לפנות בוקר.

אמרתי לו: "אולי אני יכול לגשת להעיר את הקוזינה ואשתי לספר?". הוא אמר: "לא, אין זמן. אם נצא ואתה תישאר – תהיה בוגד. אתה מוכרח להיות פה. תכתוב מכתב, אתן אותו לאשתי והיא תמסור את זה לאשתך". עשיתי כך (כי אשתי הייתה שם יחד איתו) ולפני שיצאתי נפרדתי מילדיו ואשתי שאפילו נתנה לי נשיקה ואמרה לי: "אל תדאג. המכתב יגיע לאשתך" – והאמנתי לה, ואני בטוח שהיא מסרה לה את המכתב. והנה, 4:30 בבוקר יצאנו לתחנת רכבת. עלינו על הרכבת, כבר התחיל היום. התאספו אלפי אנשים. התפלאתי שאשתי והקוזינה שלי לא באו. כנראה שהלכו לישון מאוחר, ולא ידעו מה שקורה. אני משוכנע בזה. עמדו הרבה יהודים צעירים, בחורות, אנשים מבוגרים ואני זוכר שעמדו בנות ואמרו: "למה אתה הלכת לצבא? בן כמה אתה?" הייתי נראה כל כך צעיר, כאילו שאני בן 18 למרות שהייתי כבר למעלה מ-22, כמעט 23. אפילו אחד מהחיילים הגויים אמרו: "אתם יכולים להיפרד ממנו. הוא כבר לא יחזור. הוא ייהרג במלחמה". וכולם אמרו: "לא. זה לא ייתכן. למה צריכים להרוג אותו?". לא הבנתי את כל זה. אנחנו היינו בקרונות משא פתוחים והגיעה השעה ועוד השארתי כמה מילים לקוזינה, לאשתי, וגם להוריי ואחי, מכתבים, ברגע האחרון ממש.. שמה דיברו – ואני כתבתי. לא ידעתי אם זה יגיע להורים.

דיסק 1 קטע 8 3:31 דק'

והנה יצאנו ונסענו לכיוון קראקוב. אנחנו לא הגענו לקראקוב. בדרך, לפני קראקוב, אני לא מכיר ולא הכרתי את המקומות האלה, אבל אני זוכר שהיה מקום אחד שקראו לו בוכנייה (Bochnia). לפני בוכנייה, איזה 2-3 ק"מ, הגיעו אווירונים והפציצו את השיירה שלנו. הקצינים צעקו לקפוץ מהקרונות, הרבה הצליחו, אני בין אלה שקפצו. מהמכונות ירייה שלהם נהרגו תיכף מהמשלוח שלנו הרבה אנשים. הרכבת נעמדה, אחרי האווירון הזה קפצו למעלה מי שעוד היה חי. פצועים העמיסו והרכבת המשיכה. ושוב, אולי חצי קילומטר מבוכנייה שוב הופיעו אווירונים ושוב קפצנו. ופעם ראשונה בחיים שלי שראיתי, מהחברים שלי, היו יהודים וגם גויים, (שגם התוך הצבא היו לי אפילו ידידים מהגויים) ראיתי פצועים והרוגים ולא היה לי ספק, ידעתי שהמלחמה רק התחילה ושגם אני איהרג. כמעט הייתי בטוח בזה. וכל הזמן חשבתי על הבית. חשבתי מה קורה עם ההורים, אם גם שמה מפציצים, אם גם שמה יורים, כל הזמן זה היה בליבי. בסוף עזבנו את הרכבת. הפצועים נשארו, את ההרוגים קברו והקצינים החליטו שאנחנו הולכים ברגל. הגענו לבוכנייה. בבוכנייה היה תוהו ובוהו. אנשים ברחו, הדרכים היו ממש מלאות כך שאי אפשר לעבור אפילו ברגל. הפניקה והפחד היו גדולים מאוד, זה היה משהו ונורא. שמו אותנו מסביב לעיר, התחפרנו והיינו צריכים לחכות לאויב. אני זוכר ששכבתי כל הלילה, למחרת הקצין שלי קרא לי.

דיסק 1 קטע 9 - חסר

דיסק 1 קטע 10 1:01 דק'

אני לא עישנתי סיגריות אף פעם. והנה, בבוקר קמים, בינינו היו פולנים-אוקראינים והיו גם חיילים גרמניים, זאת אומרת גרמנים שחיו בפולנייה, בקולוניות כאלה הרבה מאוד שנים וחיו כמו שיהודים חיו בארצות ערב, בגיטאות, ואותם לקחו הפולנים לצבא, ועליהם הפולנים אמרו שהם חיילים מובחרים, אבל לא היהודים.. אותם עשו קצינים והכל, לשבי הם נפלו יחד איתנו.. והנה קם אחד, ושבא הקצין בבוקר

כשבא הקצין בבוקר והוא אומר: "אדוני הקצין, יש פה יהודים, יש להם סיגריות, ולא רוצים להתחלק עם החברים שלהם". הקצין אמר: "כל היהודים החוצה". כמובן שאני לא חשבת הרבה, האף שלי קצת ארוך, הגויים שם ידעו שאני יהודי. אמנם בפנים היו אולי 30 יהודים – (אך) יצאנו החוצה (איזה) עשרה. את אלה שלא הכירו גם הגויים לא אמרו שום דבר. הקצין הזה הפשיט את כולם, כמו שנולדנו, ערומים. בחוץ עמדו משפחות שלמות, חצי כפר, והסתכלו עלינו, ילדים קטנים.. והנה, בכיס שלי, היו תמונות מהבית: מההורים, מהאחיות – תמונה משפחתית - מהאישה, מהילדה.. ומה עשה הגרמני? לקח את התמונות וקרע אותן לחתיכות. לא חשבת הרבה ואמרת לי "אתה חזיר, מה אתה עושה?" הוא לא חשב הרבה, הוציא את האקדח, שם לי לראש, ירה – אבל בלי כדור. או שהוא ידע מזה או שלא – לא אדע אף פעם. כמו שעמדתי הוא הכניס את האקדח (ו)הוציא את הכידון. זזתי קצת הצידה, נפלתי שם מרוב פחד, והוא ממש חתך לי את הרגל, מעל הברך עד למעלה, חתך עמוק, וניגב על הגוף שלי את הכידון – וכך השאיר אותי והלך. הוא אפילו לא בדק את כולם. רק חלק מהם. רק אמר: "להם – לא לתת לאכול!" והנה, אני מלא דם, וזה הרגיז אפילו את האוקראינים ואת הפולנים החיילים, שביניהם היו פולנים שאני הייתי הספר שלהם. היהודים האלה בפנים ישבו בשקט. ידעתי מי הם היהודים, אבל כל אחד פחד מעצמו.. והנה, שניים שהיו יחד איתי בצבא מהגויים, קרעו את השרוולים, מבחוץ (של) הגויים זרקו לחם עם חמאה, (ו)שמו לי על הרגל כדי לעצור את הדם. קשרו לי את הרגל, עשו לי מין תחבושת כזאת. הרגל כאבה לי בצורה בלתי רגילה, כאבים איומים. היינו שמה כל היום, אחר הצהריים, בערך ב16:00-17:00, החליטו והרימו את כולם – יוצאים לדרך. והנה אני על רגל אחת. שני ה'שקוצים' האלה, החיילים, לקחו (ו)החזיקו בי משני הצדדים ואמרו לי: "לא נשאר אותך – בוא אתנו". יצאנו לדרך, נעשה כבר חושך. בשדה השכיבו אותנו. שכבנו. לפני זה אמרו: "אם מישהו ינסה לברוח – (הוא) יקבל כדור בראש. יש כלבים, יש חיילים – שאף אחד לא ינסה לעשות את זה". ובכל זאת היו כאלה שברחו. והנה, למחרת בבוקר, הקימו את כולם, נתנו משהו לשתות ולאכול רק לא היהודים. בדרך שהלכנו היו כפרים והגויים היו זורקים לחם. שני ה'שקוצים' האלה לא יכלו לתפוס בגללי לחם. החליטו, מהצדדים של הכביש, (למרות ש)אסור היה לצאת מהשיירה, ובכל זאת אחד תפס ענף, שבר, עשה לשני מקלות ואמר: "אנחנו צריכים לתפוס לעצמנו וגם לך משהו לאכול".

לקחתי את המקלות כמו שהם שברו אותם. הם היו מאוד דוקרניים, מהקצוות. התחלתי ללכת והדם מכפות הידיים התחיל לנזול על המקלות. לא יכולתי לעזור לעצמי. והנה, ה'שקוצים' ראו את זה (ו)אחד ממש דחף אותי על הגב והשני קרע חולצה ועשה, על המקלות, סמרטוטים – שזה יהיה לי רך יותר בידיים, שלא ידקור לי בידיים. וכך באמת הלכתי 20-25 ק"מ ביום, על רגל אחת עם המקלות האלה. אחרי ארבעה ימים הגענו לתחנת רכבת שמה הושיבו אותנו והוציאו אותנו ל(עבר) גרמניה. סגרו את הקרונות על מנעולים – קרונות משא – הכניסו את כולם. אחרי ארבעה ימים הרגל שלי התנפחה (ו)הכאבים היו חזקים מאוד. ואחרי ארבעה ימים הגענו לסביבות בראסלב. איזה 2 ק"מ לפני התחנה המרכזית העמידו את הרכבת, פתחו את הדלתות, ושמה היו צריכים לתת לנו לאכול – כמובן שלא היהודים. כאשר הורידו אותנו לפני בראסלב מהקרונות, כשפתחו (רק) את הדלתות, החיילים הפולנים הורידו אותי לפני הקרון על האדמה. הרגל שלי הייתה מאוד נפוחה וכבר התחילה להסריח מהמוגלה. יחד איתי הורידו גם את החייל הגרמני הזה שהלשין עלינו, שאותו חנקו בתוך הקרון, הגויים – בגלל שהוא הלשין. התאספו שם הרבה מאוד אנשים, אזרחים, המונים. נשים, גדולים, ילדים – וכולם הסתכלו. ומעניין שגם מהחיילים האלה, ה'פולקסדויטשה' כמו שקראו להם, שהם חיו בפולניה, קראו "אלה הם שבויים, שבויים שנפלו לשבי שלכם". היו אנשים שזרקו לי – כי ההוא כבר היה מת – סוכריות, מהאוכלוסייה. מאוד התרגזו על הקצינים: "מה אתם עושים עם שבויים?? ואם ככה עושים גם עם השבויים שלנו?? למה אתם עושים את זה?? תסתכלו – הוא עוד ילד! מה אתם עושים לו?". וצעקו מבפנים ש(את) זה עשה קצין גרמני – פצע לי את הרגל חנינם. הם ציפו לאנשים. אני אמנם היה לי כבר חום – אבל בכל זאת הבנתי, ראיתי מה שנעשה. גרמנים, שהם, בעצם, לא כל כך רעים בעיניי. והנה, בא קומנדקר – לא נתנו להכניס אותי חזרה לקרון – רק 'תיקחו אותו לבית חולים'. בא קומנדקר, לקחו את החייל הזה, המת, על הקומנדקר וגם אותי לידו. וכל המחשבה שלי הייתה שהם הולכים לקבור אותו וגם אותי. לא חשבת שום דבר אחר. והנה, נסענו, וכנראה שהגענו לבראסלב עצמה. וכמו שראיתי שהיה כתוב 'הוספיטל' הבנתי שלוקחים אותי לבית חולים. ובאמת קיבלתי זריקה בגב, זריקת הרדמה, מקומית, ועשו לי את הניתוח ברגל.

דיסק 2 קטע 1 4:59 דק'

כשבא הקצין בבוקר והוא אומר: "אדוני הקצין, יש פה יהודים, יש להם סיגריות, ולא רוצים להתחלק עם החברים שלהם". הקצין אומר: "כל היהודים החוצה". כמובן שאני לא חשבתי הרבה, האף שלי קצת ארוך, הגויים שם ידעו שאני יהודי. אמנם בפנים היו אולי 30 יהודים – (אך) יצאנו החוצה (איזה) עשרה. את אלה שלא הכירו גם הגויים לא אמרו שום דבר. הקצין הזה הפשיט את כולם, כמו שנולדנו, ערומים. בחוץ עמדו משפחות שלמות, חצי כפר, והסתכלו עלינו, ילדים קטנים.. והנה, בכיס שלי, היו תמונות מהבית: מההורים, מהאחיות – תמונה משפחתית - מהאישה, מהילדה.. ומה עשה הגרמני? לקח את התמונות וקרע אותן לחתיכות. לא חשבתי הרבה ואמרתי לו "אתה חזיר, מה אתה עושה?" הוא לא חשב הרבה, הוציא את האקדח, שם לי לראש, ירה – אבל בלי כדור. או שהוא ידע מזה או שלא – לא אדע אף פעם. כמו שעמדתי הוא הכניס את האקדח (ו)הוציא את הכידון. זזתי קצת הצידה, נפלתי שם מרוב פחד, והוא ממש חתך לי את הרגל, מעל הברך עד למעלה, חתך עמוק, וניגב על הגוף שלי את הכידון – וכך השאיר אותי והלך. הוא אפילו לא בדק את כולם. רק חלק מהם. רק אמר: "להם – לא לתת לאכול!" והנה, אני מלא דם, וזה הרגיז אפילו את האוקראינים ואת הפולנים החיילים, שביניהם היו פולנים שאני הייתי הספר שלהם. היהודים האלה בפנים ישבו בשקט. ידעתי מי הם היהודים, אבל כל אחד פחד מעצמו.. והנה, שניים שהיו יחד איתי בצבא מהגויים, קרעו את השרוולים, מבחוץ (של) הגויים זרקו לחם עם חמאה, (ו)שמו לי על הרגל כדי לעצור את הדם. קשרו לי את הרגל, עשו לי מין תחבושת כזאת. הרגל כאבה לי בצורה בלתי רגילה, כאבים אימים. היינו שמה כל היום, אחר הצהריים, בערך ב16:00-17:00, החליטו והרימו את כולם – יוצאים לדרך. והנה אני על רגל אחת. שני ה'שקוצים' האלה, החיילים, לקחו (ו)החזיקו בי משני הצדדים ואמרו לי: "לא נשאיר אותך – בוא אתנו". יצאנו לדרך, נעשה כבר חושך. בשדה השכיבו אותנו. שכבנו. לפני זה אמרו: "אם מישהו ינסה לברוח – (הוא) יקבל כדור בראש. יש כלבים, יש חיילים – שאף אחד לא ינסה לעשות את זה". ובכל זאת היו כאלה שברחו. והנה, למחרת בבוקר, הקימו את כולם, נתנו משהו לשתות ולאכול רק לא ליהודים. בדרך שהלכנו היו כפרים והגויים היו זורקים לחם. שני ה'שקוצים' האלה לא יכלו לתפוס בגללי לחם. החליטו, מהצדדים של הכביש, (למרות ש)אסור היה לצאת מהשיירה, ובכל זאת אחד תפס ענף, שבר, עשה לשני מקלות ואמר: "אנחנו צריכים לתפוס לעצמנו וגם לך משהו לאכול".

דיסק 2 קטע 2 5:01 דק'

לקחתי את המקלות כמו שהם שברו אותם. הם היו מאוד דוקרניים, מהקצוות. התחלתי ללכת והדם מכפות הידיים התחיל לנזול על המקלות. לא יכולתי לעזור לעצמי. והנה, ה'שקוצים' ראו את זה (ו)אחד ממש דחף אותי על הגב והשני קרע חולצה ועשה, על המקלות, סמרטוטים – שזה יהיה לי רך יותר בידיים, שלא ידקור לי בידיים. וכך באמת הלכתי 20-25 ק"מ ביום, על רגל אחת עם המקלות האלה. אחרי ארבעה ימים הגענו לתחנת רכבת שמה הושיבו אותנו והוציאו אותנו (לעבר) גרמניה. סגרו את הקרונות על מנעולים – קרונות משא – הכניסו את כולם. אחרי ארבעה ימים הרגל שלי התנפחה (ו)הכאבים היו חזקים מאוד. ואחרי ארבעה ימים הגענו לסביבות בראסלב. איזה 2 ק"מ לפני התחנה המרכזית העמידו את הרכבת, פתחו את הדלתות, ושמה היו צריכים לתת לנו לאכול – כמובן שלא ליהודים. כאשר הורידו אותנו לפני בראסלב מהקרונות, כשפתחו (רק) את הדלתות, החיילים הפולנים הורידו אותי לפני הקרון על האדמה. הרגל שלי הייתה מאוד נפוחה וכבר התחילה להסריח מהמוגלה. יחד איתי הורידו גם את החייל הגרמני הזה שהלשין עלינו, שאותו חנקו בתוך הקרון, הגויים – בגלל שהוא הלשין. התאספו שם הרבה מאוד אנשים, אזרחים, המונים. נשים, גדולים, ילדים – וכולם הסתכלו. ומעניין שגם מהחיילים האלה, ה'פולקסדויטשה' כמו שקראו להם, שהם חיו בפולניה, קראו "אלה הם שבויים, שבויים שנפלו לשבי שלכם". היו אנשים שזרקו לי – כי ההוא כבר היה מת – סוכריות, מהאוכלוסייה. מאוד התרגזו על הקצינים: "מה אתם עושים עם שבויים?? ואם ככה עושים גם עם השבויים שלנו?? למה אתם עושים את זה?? תסתכלו – הוא עוד ילד! מה אתם עושים לו?". וצעקו מבפנים (את) זה עשה קצין גרמני – פצע לי את הרגל חינם. הם ציפו לאנשים. אני אמנם היה לי כבר חום – אבל בכל זאת הבנתי, ראיתי מה שנעשה. גרמנים, שהם, בעצם, לא כל כך רעים בעיניי. והנה, בא קומנדקר – לא נתנו להכניס אותי חזרה לקרון – רק 'תיקחו אותנו לבית חולים'. בא קומנדקר, לקחו את החייל הזה, המת, על הקומנדקר וגם אותי לידו. וכל המחשבה שלי הייתה שהם הולכים לקבור אותו וגם אותי. לא חשבתי שום דבר אחר. והנה,

נסענו, וכנראה שהגענו לבראסלב עצמה. וכמו שראיתי שהיה כתוב 'הוספיטל' הבנתי שלוקחים אותי לבית חולים. ובאמת קיבלתי זריקה בגב, זריקת הרדמה, מקומית, ועשו לי את הניתוח ברגל.

דיסק 2 קטע 3 5:05 דק'

ראיתי, בעיניי, שממש כמעט בלי מוגלה יצא (אבל) בכל זאת שמחתי שעשו לי את הניתוח, זה הקל עליי מאוד. הייתי שמה כמעט שלושה שבועות עד שהרגל הבריאה, הרגל הבריאה לגמרי. אחרי זה, שחררו אותי מהבית חולים והגרמנים לקחו אותי לעבודה (ב)אחזה, שם עבדתי בהוצאת תפוחי אדמה, סלק סוכר ועוד דברים כאלה שבשדות.. כבר היה די קר, לא היינו מלובשים טוב, והכניסו אותנו שמה במתבן גם כן, ריק, היה שומר ששמר עלינו, סגרו את הדלת על מנעול. ביום הוציאו אותנו לעבודה (ו)בערב החזירו אותנו (מ)העבודה. שם היו שדות עצומים – כנראה שזה היה בעל אחזה עשיר מאוד, הוא שילם לצבא בעד השבויים. היו שמה פולנים, מהכפר עצמו עבדו ממש ילדים, אנשים מבוגרים – גם עד גיל 75-80. היו הרבה איטלקים (ש)עבדו בשדות, ממש אלפי אנשים. לא נתנו לנו, בהתחלה, להתקרב אליהם – אבל לאט לאט התקרבו אלינו אזרחים גרמניים. דיברו אתנו, שאלו אותנו הרבה, והיו אומרים לנו: "תעבור המלחמה, תשתחררו – ותלכו הביתה".. בעבודה עצמה עבדנו (ו)קיבלנו אוכל שאפשר היה לחיות, לא היה נורא. פעם יצאתי עם קבוצה של 20 איש, אני הייתי שמה יהודי אחד, בתוך הבניין הזה היינו 60 שבויים אבל חילקו (ל)3 קבוצות ולכל קבוצה נתנו יהודי שיידע לתרגם. והנה ביום אחד כיסינו תפוחי אדמה (הכינו לחורף), שמו קש ואדמה למעלה ופתאום הופיע שמה, קראו לו אדון ספקטור, על סוס, בן אדם עם נעליים, מגפיים מצוחצחות, מבריקות. אני הייתי בצד השני של הערימה הזאת, זה היה באורך של איזה 30 מטר – והוא התחיל לדבר. שמעתי אותו. הוא נורא התרגז שאף אחד לא עונה לו והתחיל לצעוק "אף אחד לא יודע גרמנית?" בסוף הרמתי את היד וצעקתי שאני מבין קצת. הוא קרא לי ואמר לי "תגיד להם שלא יעשו את זה – פה זה לא פולנייה. פה לא כל כך קר בחורף ואין צורך לכסות עם אדמה כל כך עבה. לא רק שאין צורך זה גם מזיק לתפוחי אדמה, ולמעלה לא צריך לסגור ולהשאיר רק ארובה – צריך להשאיר את כל האורך פתוח שיהיה אוורור (ו)שהאדים ייצאו". אני לקחתי את (חפירה) וחתכתי מהאדמה דוגמאות (של העובי) עד שהוא אמר "ככה זה טוב". הורידו את האדמה בחזרה (מה שכבר היה מכוסה) והתחילו מחדש.

דיסק 2 קטע 4 5:03 דק'

הוא שמח מאוד שבכל זאת מישהו הבין אותו ושאל אותי "מאיפה אתה יודע גרמנית? אתה כל כך צעיר". אמרתי לו שאני לא כל כך צעיר ושנית שגמרתי את השבע כיתות העממיות (אצלנו למדו גרמנית). הוא שמח, ולפני שרצה ללכת הוציא סיגריה ונתן לי (סיגריה) – ואפילו גפרור הדליק ובאותו הזמן שהדליק את הגפרור ראה שאני הולך ממש עם האצבעות בחוץ – היו לי נעליים, אבל מאוד קרועות. הוא אמר: "מה, למה אין לך נעליים?" אמרתי: "לא יודע, אין לי." הוא התרגז ואמר "אני אשתדל שיהיה לך נעליים. (היו שם עוד כמה עם נעליים קרועות) אלוהים, מה נעשה פה? אני משלם כסף ואתם ככה נראים" – והלך. למחרת בבוקר כשיצאנו לעבודה, השומר ששמר עלינו, הגרמני הזה, בן 50 בערך, נורא רגז עליי (ו)כל הזמן שם לי רגל כדי שאני אפול, דחף אותי עם הרובה.. הוא כל הזמן התנהג אליי יפה כי עבדתי טוב. בסוף, שחזרנו אחרי העבודה, סגרו אותנו והוא היה בפנים, נכנס, אז הוא אמר לי: "לפני שאני הולך לישון אני מוכרח להגיד לך: עשית דבר לא יפה. הלשנת עלינו שאנחנו לא נותנים לך בגדים". אז אמרתי לו: "זה לא נכון. אני לא אמרתי, לא דיברתי אתו על זה. הוא ראה אותי שאני בלי נעליים אז הוא התרגז ואמר שהוא משלם על זה, וזה הכל". אחרי יומיים קיבלתי זוג מגפיים וגם אלה שלא היה להם – קיבלו זוג נעליים. ובזה זה בינתיים נגמר. אחרי איזה כמה ימים מופיע, בערב, איזה כרכרה עם סוס, פתחו את הדלת והוא נכנס, החייל פתח לו את הדלת, צעירצ'יק בן 16-17 (ו)הוא שואל עליי. קמתי. "אבא שלי רוצה שאני אביא אותך אלינו והחייל יודע על זה, יש לי מכתב בשבילו". טוב, יצאתי אתו, ישבתי על העגלה על איזה מעיל והוא הביא אותי הביתה אליו. אמנם זה כפר, אבל כפר בגרמניה זה ממש כמו, להבדיל, בקיבוץ – בתים יפים, כבישים. לא כמו בפולנייה שהיה בכפר גגות מקש, בערב לא היה חשמל.. פה בגרמניה מסודר, יפה, חשמל.. משני צדי הכביש עצי פרי ואף אחד לא נוגע ולא מוריד, חוץ מהשבויים שלנו שהתחילו להוריד, מרעב וגם כי היו רגילים ככה בפולניה. והנה, אני בא לחדר חם, ישנו (רוברט?) ספקטור הזה ומראה לי את האישה ושני הילדים – הבן שהביא אותי וילדה בת 10 בערך והוא אמר

לי: "אני רוצה שתספר עלייך קצת". סיפרתי להם – שיש לי משפחה, הכל, עליי.. בסוף נתנו לי לאכול ונתנו לי להיכנס לאמבטיה שם, להתרחץ, להתגלח ונתנו לי בגדים אחרים/

דיסק 2 קטע 5 4:59 דק'

כשיצאתי מהמקלחת הזו, וראו אותי, ממש לא הכירו – כי היה לי זקן כבר ובפנים הייתי נראה צעיר, אבל היה כבר זקן. האישה ממש התחילה לבכות. היא אמרה: "ממש ילד. לא יאומן". התחילה לחמם אותי: "כשהמלחמה תיגמר תבוא הביתה בריא והכל יהיה בסדר". לא הרגשתי. לא ידעתי מה שמחכה לי הלאה.. חשבתי שנישאר שם עד אחרי המלחמה. והנה, ביום אחד בהיר, בא חייל, לאסוף את היהודים. הייתי שמה, בערך, קרוב לארבעה שבועות, וכבר חודשיים שהייתי בשבי. עצרנו אותנו ולפני שיצאנו עוד לקחתי לחם שלם ועוד דברים, קצת תפוחי עץ – ויצאתי עם כולם. הגעתי לתחנת רכבת, היו שם עוד כאלה כמוני שהיו בעבודה, בדקו את כולם, ולא ידענו.. גם החייל לא ידע לאן לוקחים אותנו. הגענו לאיזה מחנה, קראו לזה 'האמפיס' (?). צר לי שאני לא זוכר את השמות של האנשים שהייתי איתם אבל בהמשך תבינו מדוע.. פתחו את השער ונכנסו ראינו אנשים עור ועצמות מסתובבים בתוך המחנה. לא ראינו את הקצה של המחנה. היו גדרות ומין אוהלים ארוכים מאוד וכל אוהל היה מסביב(ו) גדר ובצד שני של הגדר עוד אוהל, וככה הלאה הלאה – המון. היו הרבה חיילים ששמרו על העמדות עם מקלעים, עם פרוז'קטורים, עם כלבים. אבל כמו שהכניסו אותי לאוהל הזה, איזה ארבעה אנשים, כל אלה מבפנים התנפלו עלינו – הם הרגישו שיש לנו לחם או מה – וממש קרעו לנו, פצעים עשו לנו על הידיים. הם הוציאו לנו מה שהיה בידיים והתחילו לקרוע את השקית ולאכול. ראיתי פעם ראשונה אנשים במצב כזה. לא ידעתי. וכשהשכיבו אותנו לישון בערב וראיתי מה שעבר עליי, והיינו איזה 4-5 חבר'ה שהגענו אז אנחנו היינו ביחד, דיברנו בינינו ואמרנו: "זה רע מאוד". התחילו לעבור ימים. קיבלנו שם 200 גרם לחם וליטר מים ליום. הלחם היה תפוחי אדמה עם נסורת, מעורבב. זה היה כלום, 200 גרם. שום דבר. כמעט ארבעה ימים לא אכלתי. לא יכולתי לאכול את זה. אבל אחר כך, לאט לאט התחלתי לאכול, כי לא הייתה לי ברירה. שתייתי מים. שתייתי את כל הליטר מים. לא רחצתי ידיים, לא את הפנים, לא שום דבר. לאט לאט עבר שבוע, והנה, כשאני נכנס, כשהם עשו את השירותים האלה, עם משענת כזו, שאנשים שעמדו על הרגליים ושמו את הידיים שלהם קצת זמן..

דיסק 2 קטע 6 5:05 דק'

שבאתי, פעם נכנסתי וראיתי בן אדם יושב. הוא היה מת. וככה זה היה כל פעם מישהו אחר. חוץ מזה היה להם מין טבע כזה, שכל יום ב4:00 בבוקר נכנסו שני חיילים עם כלב על ידם ועברו פעמיים את האוהל. שכבנו משני הצדדים של האוהל, אחד על יד השני, ממש אחד על השני, ובאמצע האוהל שכבנו ראש לראש. זה היה אוהל די גדול, כמו צריף של ארבעה חדרים ושמה היינו קרוב ל600 איש. קר היה. נדחפנו אחד לצד השני. אלו שהגענו יותר נקיים התנפלו עלינו הכינים - וזה היה נורא.. זה היה בנוסף לכל הצרות. כי אלה שכבר היו במשך החודשיים – וכמה שהחולצה/גופייה יותר מזיעה, יותר מלוכלכת – הכינים בורחים מהם. והנה אנחנו באנו כמה אנשים חדשים וכמעט כולם התנפלו עלינו. לא היה לילה ולא היה יום. אבל בנוגע לחיילים האלה, שבאו ונכנסו – הם היו עוברים פעם, ופעמיים, ואחר כך היו דופקים ברגליים. למי שפגעו ברגל היה צריך לקום. וככה הם הוציאו 5-6 אנשים מהאוהל – ויותר לא החזירו לנו אותם, אבל בכל יום באו 5-6 אחרים, חדשים. וככה זה נמשך איזה חודש ימים. לקחו והביאו, לקחו והביאו, אחרים.. וקשה היה. מאוד קשה. אנשים לא ידעו מה יהיה איתם, אנשים התחילו למות, באופן מיוחד אנשים שהיו גבוהים, רחבים, חזקים – שהם היו צריכים הרבה אוכל. אלו היו הראשונים שלא החזיקו מעמד. היו אנשים שעישנו סיגריות, ובגלל חתיכה של חצי סנטימטר (סיגריה) נתנו את ה200 גרם לחם – אם למישהו היה, קצת, מהטבק הזה. ידעתי שפה יהיה הסוף של כולם. ככה חשבתי. וככה החזקתי שמה, אני, חמישה חודשים. ואחרי חמישה חודשים יצאה שמועה של הגרמנים עצמם – שלוקחים אותנו לגבול של רוסיה וכל אלה ששייכים לרוסים יחליפו אותם בפולנים משמה. באותו הזמן שהייתי בשבי קיבלנו גלויות ומותר היה לכתוב כמה מילים. אני כתבתי. תמיד חיפשתי הזדמנות כדי לכתוב הביתה – אבל אף פעם לא קיבלתי תשובה. והנה ביום אחד לוקחים אותנו, מביאים אותנו לרכבת, ונוסעים. הגענו עד ללובלין. מי שמכיר, מה שהכיר את לובלין, היה שמה מגרש כדורגל והם עשו שמה מחנה לשבויים (ו)לא רק

לשבויים. בלובלין אני לא יודע בדיוק כמה יהודים היו (שם), אבל בזמן שאני הייתי, כבר היה למעלה ממיליון יהודים שהביאו אותם מכל מיני פינות בפולניה. במרתפים לא היה קשה לשים אפילו 3 מיליון יהודים שמה.

דיסק 2 קטע 7 4:59 דק'

כי הם עשו במגרש כדורגל מחנה עם (?) של שלוש קומות ובצריף הזה יכלו להיכנס 1000 איש כי הוא לא היה כל כך גדול אז לא הייתה בעיה. עשו צריפים כאלה וככה אנשים היו. למחנה שלנו הביאו גם יהודים גרמניים, זאת אומרת יהודים מגרמניה – מברלין ומכל מיני מקומות. הם הביאו איתם ברכוש מזוודות, וכל מיני דברים שהיו להם. הם היו בצריף מולנו. היהודים האלה, מעניין היה – הם כנראה לא ידעו מה מחכה להם ומה יעשו להם. אבל כש(הם)ראו אותנו ושרצינו איכשהו לדבר אתם – הם לא רצו לדבר אתנו.. הם אמרו לנו: (??), זאת אומרת, שיהודים מפולנייה הם מלוכלכים עם כינים – ולא רצו לדבר אתנו.. באותו זמן שהם היו, אחרי כמה ימים, הם ראו – ה'שקוצים' אלה, בני 16, ששמרו עלינו, התחילו לפתוח את המזוודות ולשדוד אותם. ואלה היו הבעלי-בית שלנו ה'שקוצים' האלה. הם יכלו לעשות אתנו מה שהם רצו ובאמת הרבה מאתנו שמה הרגו, גם מהגרמנים היהודים, כי מי שרץ להציל את המזוודות או מה – הם ירו בהם, ואחר כל הגרמנים אמרו שהם (היהודים) התנפלו עליהם.. (היו) מקרים שעמדנו ביום, שהיינו צריכים לקבל את הקצת מרק פעם אחת ביום ואת ה-200 גרם לחם, אז היינו צריכים לעמוד אחד אחרי השני בשיירה וחס וחלילה שאחד מוציא רגל שמאלה או ימינה. אם מישהו עשה משהו עם היד או שהוציא רגל – הוציאו אותנו הצידה ובאותו המקום ירו בו. כשמישהו פנה והיה צריך לצאת – שירותים לא היו בפנים – כשמישהו יצא ירו בהם. ותמיד אמרו (שהם) רוצים לברוח - ותמיד הם היו צודקים הלא לאף אחד לא היה אכפת אם היה שמה פחות כמה יהודים. זה נמשך שלושה-ארבעה שבועות עד שביום אחד הגיעו ב4:00 בבוקר, בזמן שהיה קור קשה מאוד – במיוחד לאנשים שלא מלובשים טוב, וגם רעבים, אז הכפור לחץ עליהם עוד יותר גרוע – העמידו אותנו בחוץ מול הצריפים האלה, ובאו אלינו לא חיילים, אלא כאלה שעוד היו להם את המדים של השוטרים הפולנים (רק הורידו להם את הכפתורים שהיה את הסמל שלהם עליהם, כפתורים פשוטים), הם ידעו (ו)דיברו פולנית, לכל אחד היה 'שמיצר' (?) והם אמרו לנו 'אנחנו צריכים להעביר אתכם למקום אחד ואם מישהו ינסה לברוח או מה – אז קיבלנו פקודה להרוג אותנו, ומי שלא ילך (או) לא יהיה לו כוח ללכת – גם כן נהרוג אותנו. ככה שעליכם ללכת ולא לעשות קונצ'ים'. זה היה ביום שישי. זה לקח 12 שעות שריכזו אותנו במקום אחד, בשלג, בכפור – ולא זזנו מהמקום. הם ידעו למה הם עושים (את זה). אנחנו לא ידענו.

דיסק 2 קטע 8 5:02 דק'

אחר כך, מי שנשאר בחיים התברר לו: זה היה עוצר. לפני 6:00 בבוקר היה אסור לבן אדם לצאת החוצה – גם לפולנים (ו)גם ליהודים ואחרי 18:00 בערב היה גם כן עוצר. העוצר התחיל ב18:00 בערב עד 6:00 בבוקר. והם חשבו על זה – אם יתחילו לברוח אז שלא יספיקו כי אחרי העוצר יהרגו אותם. ב16:00 הם הוציאו אותנו והתחלנו ללכת. איכשהו בדרך נודע שהולכים למיידינק אבל לא ידענו בשביל מה הולכים לשם – זה גם כן מחנה.. הלכנו. זה היה צריך להיות מהמגרש כדורגל לשם איזה 8-9 קילומטר ובגלל הכפור שעמדנו כל היום, אנשים שהיו במילואים בצבא הפולני, כבר היו בגיל 40-50 והיו אנשים חולים גם, גם מהאסירים, והנה אנחנו הולכים ויורים ירייה אחת, ועוד ירייה, וככה התחילו לירות ומי שלא היה יכול ללכת ונפל – 'נתנו' לו כדור. נעשתה בהלה ואנשים התחילו לרוץ. ברגע הראשון עמדתי. לא ידעתי מה קרה פה. עד שאחד תפס אותי ביד ואמר: "רוץ! מה אתה עומד? אתה לא רואה מה שנעשה?" רצתי. אני באמת רצתי אחריו. על אלו על הסוסים, שירו על האנשים, התנפלו (היה שם איזה 500 איש), הורידו אותם, תפסו להם את הנשק וירו בהם. הרבה תפסו את הסוסים. הייתה שם ממש שחיטה. אני הצלחתי (יחד) עם האיש הזה שסחב אותי ביד להגיע בחזרה ללובלין. לא ידענו איפה אנחנו וזה ממש היה (כמה) דקות לפני 6:00. הלכה בחורה בדרך, והרגישה שמהו לא בסדר. היא שאלה אותנו: "אתם יהודים?" ואמרנו לה כן. אז היא אמרה: "בואו אחריי". הלכנו אחריה (ו)נכנסנו באיזה בית וכמו שנכנסנו ראינו בתוך החדר הזה נרות, זה היה יום שישי בערב, והתחילו לשאול אותנו מאיפה אנחנו, אבל באותו הרגע שנכנסנו לחדר זה היה פעם ראשונה בחיים שלי שהתעלפתי – עמדנו בקור, ברעב, בחוץ. החדר היה חם, היו אנשים (ו)ראיתי

שאלו אנשים אדוקים אבל עוד לא ידעתי מי.. כשהתחלתי להתעורר שמעתי קולות, כאילו פעמונים באוזניים. כשהגעתי קצת לעצמי הרגשתי שאני נמצא באיזה מרתף. ישב על ידי בן אדם עם זקן, עם פאות, ושואל אותי מאיפה אני. אמרתי לו: "אני מבוצ'אץ". "מכיר אתה את הרב מבוצ'אץ?", שואל אותי. אני אומר: "כן". ובאותו רגע לא יכולתי להיזכר בשם של הרב. היה לי נורא עצוב שלא זכרתי, הרב שהיה שכן שלנו..

דיסק 2 קטע 9 5:38 דק'

אמרתי לו: "תן לי קצת להגיע לעצמי.. חוץ ממה שעבר עליי עד עכשיו, עמדתי כל היום בכפור, ורצחו הרבה אנשים היום". הוא אומר לי: "אתה יודע אצל מי אתה נמצא?", אמרתי לו: "לא". אז הוא אומר: "הבחורה שהביאה אותך היא גיסי ואני הרב קוק". והוא אמר: "מה שאני מבקש ממך, אם אתה יכול, לרחוץ את הידיים ולהתפלל". עשיתי לפי (מה) שהוא רצה. (הוא) נתן לי סידור ונכנסה לי במחשבה שאולי הוא רוצה שאולי הוא רוצה לנסות אותי, אם אני בכלל יודע להתפלל.. לקחתי את הסידור והתחלתי להתפלל. הוא ראה שאני בוכה, שיש לי דמעות בעיניים. הוא לא עשה שום דבר. הוא התרחק, ואמר: "תגמור בני, אני אבוא עוד מעט אלייך". (הוא) הלך לחדר, הגיע למטה, לקח לי את הסידור מהידיים והביא לי תה, ואמר: "עכשיו תשתה ותאכל". הוא אמר לי: "מחר בבוקר גיסי תיקח אותך לרחוב מחוץ לעיר – פה זה נורא מסוכן. הגרמנים כל הזמן מסתובבים פה. מסוכן בשבילי, מסוכן בשבילך". ולמחרת בבוקר באמת באה הגיסי, הבחורה הזאת שהביאה אותי, והיא הלכה קדימה איזה 30 מטר ממני. היא הלכה מהר מאוד (וגם) אני הלכתי אחריה עד שהגעתי לרחוב הזה, שקראו לו (??קלמציני??) 86. הגעתי לחדר, היו שתי בנות, בן ואבא. אימא לא הייתה. היה להם פעם מחסן עם קמח וכנראה שהם איפשהו במרתף הסתירו להם קמח ועוד היה להם ככה מה לאכול גם בשבילי. לא רחוק מהם הייתה מאפייה ששמה בעצם עשו את האוכל בשביל כל השבויים. הבן שלהם היה מסכן את החיים שלו. (הוא) היה מתלבש כמו גוי, בלי הטלאי, והיה נוסע מלובלין לוורשה עסקים לעשות. הוא היה אומר: "צריכים לחיות". הוא לא היה מבוגר – אולי בן 24-25. כשהוא הגיע הביתה הוא דיבר עם האחיות. ראיתי שמה שהוא מדבר (כדי) שלא אשמע. ניגשתי ואמרתי: "אתם מדברים ככה בשקט, כנראה שאתם מדברים משהו עליי". הוא אמר: "לא". אמרתי: "תספרו לי את האמת". הוא אמר: "נודע לנו על מה שקרה שמה, בדרך למיידנק שהלכת". הוא אמר: "הרגו הרבה מאוד אנשים", והוא אמר: "ברחוב שלנו יש למעלה מ-40 איש כמוך". והוא אמר: "אנחנו ניתן לך עבודה במאפייה – לחתוך עצים". אמרתי: "טוב". הוא הגיע ביום ראשון, הכניס אותי למאפייה שמה וחתכתי עצים. שמה היו עוד שניים כמוני. באותו הרחוב, אחרי איזה שבוע ימים פגשתי שניים שהיו יחד איתי בצבא, שני בחורים יהודים. זה גם כן היה נס שנפגשנו שלושתנו.. ישבנו ודיברנו מה לעשות. אני רוצה לציין לפני זה את השבוע שהיינו בתוך לובלין: היהודים, עם הגרמנים, עוד היו עושים כל מיני עסקים. זה היה רק בתחילת 40 (1940), בסוף חודש פברואר, ורק בשבת אני זוכר

דיסק 3 קטע 1 5:02 דק'

שיצאנו החוצה (השבויים היו בלי טלאים, כי הפולנים שהיו רואים יהודים היו מלשינים עלינו, והיה לנו קשה מאוד 'לקבל' את הטלאי, כי פחדנו בכל מקום שתופסים מישהו עם הטלאי לוקחים אותו לעבודה – לנקות שלג ו(עוד) כל מיני עבודות ברחובות) ברחוב הזה איפה שאנחנו גרנו היו איזה ארבעה בתי כנסת, והנה בשבת אחת שמענו צעקות, הגרמנים נכנסו והוציאו את כל היהודים בזמן התפילה והתחילו לגרש אותם. מעניין שאותם הגויים שחיו שם ברחובות עם היהודים, היו עומדים וצוחקים והילדים היו זורקים עליהם שלג, כדורי שלג. והם היו לוקחים את היהודים האלה לנקות את השלג בכל מיני דרכים, דווקא בשבת. זה רציתי להזכיר בערך מה שראינו איך חיים שמה.. אבל אחר כך, החלטנו, אני ושני החברים האלה שנפגשתי איתם באותו הרחוב (וגם הם היו בצבא בסטניסלבה, לא היינו בגדוד אחד אבל כשהתחלנו לדבר התברר שגם הם שירתו שמה בעיר הזאת {סטניסלבה}) להתקשר יחד ולעשות איזה חשבון נפש מה עלינו לעשות. אחרי שבוע שהיינו שמה ברחוב הזה ואכלנו קצת יותר טוב (מאשר בזמן הזה שהיינו אצל הגרמנים) עלינו קצת במשקל. שאני הלכתי לצבא הפולני שקלתי 64 ק"ג. פה, שכאילו הרגשתי כבר יותר טוב, היה לי כבר 42 ק"ג.. זאת אומרת שכבר הייתי במשקל של 34 ק"ג, כשהגעתי לרחוב הזה (??קנופזזה? קראו לרחוב הזה). ככה שאת החשבון מה שעשינו, או שרצינו לעשות, כדי לברוח משם, אז מבחינה פיזית לא היינו כל כך חזקים

וידענו במה שזה כרוך הבריחה שלנו. (ו) בכל זאת, ביום אחד קמנו – לכל אחד היה לחם אחד ובקבוק עם תה שלקחנו מהמשפחות איפה שהיינו – ויצאנו לדרך. אבל לא הספקנו לעבור את העיר. היו שמה גרמנים ועצרו אותנו. לקחו אותנו וידענו שפה ממש מחכה לנו המוות, כי בדרך שהלכנו ראינו כרוזים על הקירות, לכל אלה שברחו מהמחנה (שהובילו אותנו למיידנק) – מי שיבוא בעצמו אז הוא יקבל רישיון ויוכל לחיות עם כל היהודים בעיר. ומי שלא יתייצב ויתפסו אותו – יהרגו אותו. ואנחנו פחדנו מאוד מזה שתפסו אותנו.

דיסק 3 קטע 2 5:00 דק'

וביינו אמרנו ש'אנחנו לא בין אלה שהיו שם' – סתם בחורים שהגענו, ועובדה היא שאנחנו לא היינו אצל אף אחד, רק עכשיו הגענו ואנחנו רוצים ללכת לגור (?). זה מה שדיברנו בינינו בזמן שהגרמנים הובילו אותנו. ולמזלנו, הם הובילו אותנו בחזרה לאותו המחנה שמה בלובלין במגרש הזה שהיינו מקודם שמשם יצאנו למיידנק, שהובילו אותנו. הכניסו אותנו בחזרה ובצריפים האלה כבר לא היו האנשים האלה משלנו, אף אחד. אלו שמה בפנים לא ידעו מה קרה ואנחנו גם פחדנו לדבר איתם על זה שאולי (לא) יהיה איזה מלשין עלינו, שאנחנו אלו שברחנו מהמחנה אז. מצבנו לא היה כל כך טוב, ידענו כבר מה שנעשה פה. והנה, אחרי איזה שבוע, שוב פעם אותנו הדבר – מוציאים את כל האנשים בבוקר בערך ב4:00, מעמידים אותם (אנחנו כבר ידענו מה שמחכה לנו) ומובילים אותנו עוד פעם, אחרי 12 שעות גם כן ביום שישי אותו דבר מה שמקודם – מובילים אותנו למיידנק. הפעם השיירה עברה בשלום, כולם הגיעו למיידנק. שמה היו כאלה שאמרו: "היו פה אנשים אבל אנחנו לא יודעים מה איתם". הייתה כבר אז הסברה שכבר לפנינו היו אנשים שחיסלו אותם, במיידנק, כבר ב40, בהתחלת מרץ. אבל אנחנו לא היינו יכולים להאמין לדברים כאלה ואחרי איזה שבוע ימים שהיינו שם, את האנשים הקצת יותר בריאים לקחו לעבודות לנקות את השלג והחזירו אותם ובעקבות (?). זה שאנחנו היינו בעבודות, אז אפילו החיילים הגרמנים היו זורקים פה ושם חתיכה (של) לחם. ויום אחד, הייתה ליד מיידנק שמה, בכפר, שריפה, שריפה גדולה מאוד, ובאותו היום באו ולקחו אנשים לעבודה. ואני ושני הבחורים האלה שנפגשנו (אלה מסטניסלבה) היינו יחד בעבודה. ועל יד הכפר הזה, בערך חצי קילומטר, היו פסי רכבת שהם, הגרמנים, היו עוד מביאים כל מיני סחורות – עצים, פירות, תבואות, סוכר, מלח – היו מעבירים את זה לגרמניה והרכבת עם הקרונות הריקים הייתה חוזרת בחזרה. ידענו שלכיוון הזה הם נוסעים לגבול הרוסי-גרמני וחשבו שזאת תהיה ההזדמנות האחרונה שלנו אולי לברוח משם. אמנם בפולניה בחורף בשעה 16:00 זה כבר ממש חושך.. ובתוך הכפר הזה כמעט גמרו את העבודה ופחדנו (ש)עוד מעט יתחילו לאסוף אותנו אז החלטנו שזה הרגע לברוח. ברחנו, רצנו – עד לתחנת הרכבת. הסתתרנו קצת שמה וחיכינו לרכבת שתבוא.

דיסק 3 קטע 3 5:03 דק'

לא ידענו בדיוק באיזה שעה הרכבת צריכה לבוא וזה היה בשבילנו - קשה להסביר את המצב הזה – את הרגעים האלה עד שהרכבת צריכה להגיע.. ממש בנס, ולמזלנו, אחרי כמה דקות הגיעה הרכבת. כמו שהרכבת נעמדה – גם כן, לא להרבה זמן – קפצנו על קרון (אלה היו קרונות משא), בעצם על פלטפורמה כזו.. שכבנו על הפלטפורמה ואחרי איזה דקה, דקה וחצי, הרכבת זזה משם. בדרך שנסענו לא ידענו מה עלינו לעשות. פחדנו שהגרמנים יעצרו את האנשים בחזרה למחנה ויראו שחסרים שלושה, הם יתקשרו (ויבינו) שרק עם הרכבת יכולנו לברוח, יתקשרו אולי לתחנה הבאה ואז שמה יכולים לחפש אותנו. מלובלין לגבול היה בערך 80 קילומטר ואנחנו רצינו להגיע לנהר 'בוג'. את הכיוון לא ידענו בדיוק אבל ידענו רק שהרכבת נוסעת לכיוון הזה. החלטנו לנסוע כמה שאפשר עם הרכבת. והנה, שראינו כבר אור מהתחנה השנייה והרכבת התחילה קצת להיעצר, קפצנו מהקרון והתחלנו לברוח מהפסי רכבת כמה שיותר עמוק לשדות. על הכביש פחדנו ללכת כי שמה נסעו כל הזמן חיילים גרמנים – קטנועים, קומנדקר, כל מיני כלים – וגם היה עוצר (ו) אסור היה לנו להיות בחוץ, וגם לא היה לנו לאן להיכנס, איפה להיות והיה קר ושלג.. החלטנו ללכת לכיוון הזה שהרכבת נסעה. המשכנו ללכת לכיוון של הרכבת. התרחקנו מהפסי רכבת והלכנו לפי הכוכבים בלילה, כפי שלמדנו בצבא הפולני. ידענו שיש לנו 80 קילומטר. לא היה אתנו שום אוכל. ידענו מה שמחכה לנו, שביום אי אפשר יהיה ללכת כי פחדנו שמישהו יראה אותנו, אבל להיות ארבעה ימים ולילות (לא ידענו בדיוק כמה זמן זה ייקח לנו ללכת עד הגבול), ואולי שבוע – חשבנו שלא נחזיק מעמד.. כל מיני

מחשבות עברו לנו בראש: "אולי יתפסו אותנו, אולי ירוצו אחריו עם כלבים.." – קשה להסביר את ההרגשה הזו שאתה בורח ולא אשם בשום דבר, ולא יודע למה אתה בורח. לא גנבנו, לא הרגנו – סך הכל היינו חייילים ורצינו הביתה. זה היה הכל. יכול להיות שלא המחשבה הזו, שאנחנו רוצים בעצם הביתה – לא היינו בכלל בורחים, היינו נשארים במחנה. לא היינו עד כדי כך חכמים שידענו מה שאנחנו עושים. פשוט מאוד גמרנו את הצבא והיינו עוד שלמים.

דיסק 3 קטע 4 4:57 דק'

ראינו מה שנעשה שם בגרמניה אבל המחשבה לחזור הביתה קצת אכלה אותנו. והלכנו. הלכנו ממש עד לבוקר. הגענו לאיזה כפר קטן, ראינו את הבתים מבחוץ, כבר התחיל בוקר, אנשים יצאו החוצה. ידענו ששמה בכפר אין יהודים. היה לנו קשה מאוד – רעבים, קר, בלי טיפת מים חמים. אחד מהשלושה (זה היה פרנקל שהיה מסביבות טרנופול (?)) הבחורצ'יק אומר: "אני ניגש". החבר השני שהיה אתנו שם המשפחה שלו היה ורשבסקי והוא היה באמת גם מזורשה – הבן אדם הזה מאוד סבל, הוא קפא את האצבעות של הרגליים וגם את האוזניים – היו לו כאבים איומים ולא יכולנו לעזור לו (ב)שום דבר. שפשפנו לו עם שלג אבל זה לא עזר, זה כבר היה מאוחר מדי. אני נשארתי אתו והוא (פרנקל) הלך לכיוון הבית. ראינו אותו. הוא ניגש שמה לבן אדם, התחיל לדבר משהו ובסוף התחיל לעשות עם הידיים שאנחנו נבוא. התקרבונו (ו)הגענו. זאת הייתה משפחה פולנית. הוא התחיל לדבר איתם. הוא אמר להם: "אנחנו שונאים אתכם, את היהודים". "למה?" - "בגלל ששמה ברוסיה הקומוניסטים מלשינים על הפולנים ומכניסים אותם לבתי סוהר, ואתם חושבים שברוסיה זה גן עדן. אז אתם טועים". אנחנו הסברנו לו.. אמרנו לו: "תסתכל עלינו. היינו בשבי, היינו חייילים". הראיתי לו את הרגל שהייתי פצוע ואמרתי לו את מצבנו – שלא היינו בורחים אם לא היו לנו משפחות, אנחנו פשוט רצינו הביתה. הוא אמר: "אני לא ילשין עליכם". נתן לנו לשתות קצת תה ונתן לכל אחד חצי לחם שחור, ואמר: "אני רק מבקש – תתרחקו ממני, שאם הגרמנים יחפשו אתכם – שאני לא אהיה שותף שלכם". הודינו לו מאוד והוא עוד נתן לנו בקבוק תה לדרך. הודינו לו אבל הוא אמר לנו, הזהיר אותנו: "אל תעשו עוד פעם מה שעשיתם איתי, כי הם ימצאו אתכם לגרמנים". שאלנו אותו על הדרך (ו)הוא אמר לנו: "אל תלכו בשלג, לא תגיעו לשם בכלל בצורה הזאת איך שאתם נראים. תרדו אל הכביש ותלכו על הכביש. יש שלטים ועליכם להגיע לכפר (שכחתי את שם הכפר). זה הגבול", הוא אמר. "וגם שמה לא יהיה לכם קל כי יש גרמנים ששומרים עם כלבים אבל אולי יהיה לכם מזל (ו)תגיעו". יצאנו לדרך. הוא אמר לנו: "תלכו ביום, אל תעשו את זה בלילה. בלילה קשה, אתם לא יודעים, אתם תלכו סחור-סחור. תלכו ישר, יש הרבה אנשים שהולכים". לא ידענו מה לעשות, ההחלטה הייתה בידינו. אמרנו לו: "תודה רבה", עלינו על הכביש, והלכנו. הלכנו כל היום. עברו גרמנים (ו)לא עצרו אותנו. או שבגלל שלא ראו את הטלאי.. לא ידענו אם הם לא מחפשים שלושה אנשים.

דיסק 3 קטע 5 5:06 דק'

את הפנים כיסינו עם סמרטוטים, זה היה קר, ככה שלא ראו אותנו בדיוק איך אנחנו נראים וככה המשכנו ללכת. בדרך אכלנו שלג. לא נכנסנו יותר לאף בית. הלחם הזה הספיק לנו. בסופו של דבר, אחרי ארבעה ימים הגענו לגבול. (כ)שהגענו זה כבר היה 15:00-15:30. הגענו ל'בוג', לנהר הזה. זה היה נהר רחב מאוד, יותר מקילומטר. הימים התחילו להיות יותר חמים והקרח התחיל להינמס. על החוף המים כבר עברו מעל הקרח ופחדנו לעלות. להירטב זה היה איום ונורא. ידענו שבליילה קר מאוד, (והיה) עוד את הבחור הזה ורשבסקי שהיו לו אצבעות קפואות, וכמו שעמדנו פתאום הפייע לידנו כלב זאב גדול. לא נבח, לא נשך – התיישב והסתכל עלינו. שסובבנו את הראש ראינו שני חייילים. מאתנו (הם היו) אולי איזה 30-40 מטר. ראינו שאנחנו אבודים. חייילים גרמנים, עם רובים, עם כידונים. הגיעו, הסתכלו עלינו ואמרו לנו בגרמנית: "בואו". לא הייתה לנו ברירה. הלכנו איתם. הביאו אותנו לגוי אחד, פולני, והם התחילו לדבר ולא דיברו גרמנית. הם דיברו יותר צ'כית. התברר לי שהם סודטים, כנראה עברו לצ'כיה הגרמנים, והם שירתו בצבא הגרמני. כשהם דיברו פולנית גם אנחנו הבנו. הוא אמר לו: "תן להם משהו לשתות, תן להם משהו לאכול ותשים אותם בחדר, תסגור אותם על מנעול. בבוקר נבוא לקחת אותם". הגוי עשה ככה. נתן לכל אחד כוס תה וחתוכת לחם. שאלנו אותו והוא אמר: "אני לא יודע שום דבר. אל תשאלו אותי". (הוא) הכניס אותנו לחדר. זה היה אולי מטר, מטר וחצי על מטר וחצי. נתן לנו קש, סגר אותנו (עם) מנעול, (ו)נתן לנו גם שמיכה. נשארנו עד 8:00 בבוקר. בלילה ישנו ובבוקר בערך ב8:00 הגיע אחד משני החיילים האלה. הוציא אותנו והלכנו אחריו. הגענו לבית (זה היה בכפר), הגג היה מקש, הביאו אותנו לחצר ואמרו לנו:

"אתם רואים פה את עמודי העץ האלה? עליכם לחתוך אותם לחתיכות קטנות" - והכניסו אותנו לחדר שהם היו בפנים, גם היה החייל השני, שאמר: "שני החיילים עכשיו שומרים שמה ואנחנו רק יוצאים אחרי הצהריים. עליכם לגמור את זה עד שהם יחזרו". נתנו לנו לשתות, נתנו לנו לכל אחד חתיכת נקניק שהיה להם ולחם לאכול ואמרו: "לעבודה". לא היה לנו מושג. לא היה לנו גם כח. אבל הוא אמר: "עליכם לגמור לפני שהם יחזרו". ואנחנו עשינו את זה. התאמצנו (ו)עשינו הכל. הם היו צריכים לחזור ב15:00 ואנחנו עד 13:30 גמרנו את העבודה. שני הסודטים האלה היו מאוד שמחים. הכניסו אותנו לגוי מהצד השני של הבית ושמה הוא אמר להם לתת לנו צהריים.

דיסק 3 קטע 6 5:19 דק'

אכלנו צהריים – תפוחי אדמה ופלפל (?) – את הטעם אני זוכר את זה עד היום. אכלנו את זה. הגויה ראתה (ו)היא הוסיפה לנו עוד. גמרנו. ביקשנו ממנה שתיתן לנו לחם לדרך. היא הסתכלה לפה ושם ובסופו של דבר נתנה לנו. כשגמרנו את האוכל היא הודיעה להם שגמרנו. החייל החזיר אותנו לאותו הפחון איפה שישנו כל הלילה. הוא אמר לנו: "אל תזוזו מפה, אל תברחו מפה – אל תנסו לברוח. אנחנו נבוא בערב (?) לקחת אתכם". בערך בשעה 17:00-17:30 בערב, כבר היה חושך, פתחו את הדלת שני החיילים האלה. הם הביאו אותנו אל ה'בוג', הביאו אותנו למקום שמאחור היו 2 לוחות על הקרח (הם) אמרו לנו, בשקט, לא בגרמנית (והבנו אותם) ש'עלינו להסתלק כמה שיותר מהר מה'בוג' (או מהגבול). (קטע לא ברור של כ20 שניות).. אבל עברנו וכמו שעברנו הלכנו אחד מהשני איזה חמישה מטר. ידענו שהם שניים והם יכולים להרוג שניים בבת אחת – אבל לא שלושה. הלכנו ופתאום אחד אומר: "עצור, עצור. חכו. פה יש מים". אז מה לעשות? הוא אמר: "רדו", אבל חשבתי על זה שהיה לו אצבעות קפואות (לורשבסקי), והא אמר: "עלינו לשכב על הבטן לזחול וכך לא יהיה כל כובד הגוף על מקום אחד ונזחל רק למקומות איפה שיש לבן" – וככה עשינו. נשכבנו על הבטן והתחלנו לזחול ולא הייתה אף ירייה מצד הגרמנים, הם לא ירו עלינו. זחלנו את הקילומטר בלילה, ושמענו הרבה צעקות. היו כאלה שהיו מבריחים יהודים מגרמניה דרך הגבול, היהודים היו משלמים להם כסף. אבל אנחנו, שזחלנו, אמרו לנו הגרמנים: "אם אתם באים לצד השני – יש לו שם (?) 'ל'בוג'. אם אתם תלכו ימינה אתם תצטרכו לעבור עוד פעם את ה'בוג'. אם תלכו שמאלה לא תצטרכו לעבור עוד פעם את המים. אנחנו הלכנו ישר – שמאלה לא יכולנו לקחת כי שמענו הרבה צעקות ויריות, ידענו שזה כבר הרוסים שם (ש'ירו, אבל בלילה יריות היה נראה לנו שזה קרוב (למרות) שאנחנו היינו די רחוקים.. במקום שמאלה זחלנו יותר ימינה. והנה הגענו, כבר אולי הייתה השעה 3:30 בבוקר. שעון לא היה לנו אבל בערך חשבונו ככה. הגענו לצערנו ל'לשון' מה שהגרמנים אמרו לנו. לא הייתה לנו ברירה (אלא) לעבור את הרכס הזה ולרדת שוב פעם – ולעבור שוב פעם את הקרח, אבל זה היה יותר קר. (קל?)

דיסק 3 קטע 7 4:22 דק'

ועברנו. אנחנו ידענו כבר (ש)היה לפנות בוקר. ממש ליד הגבול היה בית קטן, אבל לא ידענו שעברנו את הגבול. לא היינו בטוחים. דפקנו בחלון. החלון היה קפוא, היה קרח ממש, והוא היה נמוך. והנה שמענו מישהו מתחיל לפתוח את המנעול של הדלת. פתח, אחד פולני ואמר: "מה, מה אתם רוצים?". סיפרנו לו והוא אמר: "אתם נמצאים על הגבול הרוסי כבר ואני מבקש (ש)תסתלקו מפה כמה שיותר מהר. החיילים הרוסים מסתובבים פה בלי הפסק. (אם) יתפסו אתכם ישלחו אתכם בחזרה. לי אין שום דבר מה לתת לכם. אנחנו בקושי יש לנו מה לאכול. תלכו לכיוון ההוא". הייתה רוח, הייתה קצת סערה, שלג, בבוקר – זה היה קר מאוד. והוא אמר: "תלכו. אתם רואים? יש שמה דרך ויש עיירה שקוראים לה 'שוניטה' (??). זה בערך 20 ק"מ מפה. אולי תצליחו לעבור". עזבנו את הבית (ו)הלכנו לכיוון שהוא אמר לנו. הלכנו איזה שניים וחצי קילומטר – אין לדעת.. והנה, התקרבו לבית (ו)החלטנו לפתוח את הדלת. דפקנו על הדלת – אף אחד לא ענה לנו. שמענו שמה הרבה אנשים, חשבנו אולי זה חיילים.. ובכל זאת פתחנו את הדלת (ו)ראינו הרבה אנשים. נכנסנו פנימה. היה בפנים חם וראינו שאוכלים ושותים. והנה בא לקראתנו איזה גוי אחד ואומר: "מה אתם רוצים?". סיפרנו לו בקיצור שברחנו מגרמנים. הוא אמר: "אתם יהודים?", אמרנו: "כן". הוא הסתכל עלינו דקה ארוכה ושאל: "למה אתם נראים כך?". סיפרנו לו את הכל. הוא נתן לנו לשתות, קפה שחור, נתן לנו שתי פרוסות לחם לכל אחד, ואמר: "לכו לשלום (?) ואל תהיו פה". הודינו לו מאוד – והלכנו. אנחנו הגענו לעיירה קטנה, שוניטה (?), בערב, כבר היה חושך. אנחנו הלכנו על המדרכה והנה מריחים ממרתף ריח של לחם, של מאפייה. ירדנו למרתף. היה שמה יהודי עם עוד איזה ילד על ידו – והוא מוציא לחם

מהתנור. סיפרנו לו, שאנחנו מאוד רעבים. הוא אמר לנו: "אני לא יכול לתת לכם שום דבר, זה לחם של הממשלה. אני לא יכול לתת לכם, וכמוכם יש הרבה אנשים שבאים. היה לי (???) לחלק את כל הלחם. אני מצטער - לא יכול לתת לכם שום דבר".

דיסק 3 קטע 8 5:22 דק'

אמרנו לו: "אבל אתה לא אוכל. תן לנו את שלך, אנחנו לא אוכלים כבר כל כך הרבה זמן – אתה בכל זאת אוכל". הוא אמר: "לא". בזמן שאנחנו התווכחנו אתו, הילד הזה ברח מבפנים. פחדנו (ש)אולי הוא הולך להלשין עלינו. וכמו שאנחנו דיברנו, ורשבסקי, המורה הזה, הוא היה כבר למעלה והוא צעק: "בואו בואו בואו – בואו נסתלק מפה". עזבנו. כשבאנו למעלה הוא אמר לנו: "יש לי כבר לחם אחד. בזמן שאתם דיברתם אני סחבתי לחם". הסתלקנו משמה והתיישבנו מאחורי בית ואכלנו את הלחם. לא אכלנו את כל הלחם למרות הרעב הגדול שהיה לנו, לא היינו יכולים לגמור לחם, 3 אנשים.. אכלנו כמה שהיה אפשר והשארנו לנו. זה היה ערב, לא ידענו מה נעשה. קמנו והתחלנו ללכת על הכביש – זה לא היה כביש אספלט כמו פה בארץ. זה היה חורף, עוד היה שלג. וכמו שאנחנו הולכים אנחנו שומעים: "סטולץ!?" (?), גם בפולנית אומרים 'סטולץ', נעמדנו. מאחורינו היו 2 גויים. עצרו אותנו ואמרו לנו: "בואו הנה. לאן אתם הולכים? מי אתם?". הוא הכניס אותנו לבית – ובבית הזה היה קצין רוסי, והוא מתחיל לדבר אתנו, רק אנחנו והוא. הרגשנו שזה יהודי – הפנים שלו, השאלות שלו, וכל הדברים.. – וגם הרגשתי שהוא מאמין לנו למה שאנחנו אומרים. ישבנו קצת, הוא קרא לגוי ואמר לו: "תביא פה שלוש כוסות תה". (הוא) שאל מאיפה לקחנו את הלחם (ו)אמרנו לו את האמת. הוא קצת חייך, הוציא קצת טבק: "רוצים לעשן?" – שלושתנו לא רצינו לעשן סיגריות. בסוף, הוא אומר: "טוב, אולי יהיה לכם מזל. אני משחרר אתכם אבל רק בבוקר. אתם תשנו פה, בבוקר תלכו לתחנת הרכבת, תשתדלו לנסוע הביתה". ישנו שם אצל הגוי הזה, על הרצפה, הוציא לנו שמיכות ובבוקר קמנו, נתנו לנו לכל אחד כוס תה והלכנו לתחנת רכבת. כשהגענו, לפני התחנה, איזה כמה מטרים רק - התחנה שהרכבת הייתה צריכה ללכת לכיוון לבוב (?), כמעט 1000 קילומטר (?). הקצין הזה אמר לנו: "אם תצליחו לעלות על הרכבת, בלי כרטיסים – בתחנה הקרובה יורידו אתכם ו(אז)תחכו ותעלו על רכבת אחרת. אל תפחדו. וככה אולי תגיעו הביתה". טוב.. אבל לפני שהגענו לתחנת רכבת היו 3 חיילים. עצרו אותנו – והביאו אותנו לבסיס שלהם. הוא כבר קיבל אותנו אחרת.. הוא לקח אחד אחד וקרע לנו את הסמרטוטים שהיו עלינו. הוא חיפש אם אין לנו איזה פתקאות או מה, אם אנחנו לא מרגלים. הוא לא האמין למה שאנחנו אמרנו, לא עזר לנו שום דבר. אחרי ש(הוא)הוריד לנו את הסוליות מהנעליים, אחרי שהוא קרע לנו את הבגדים – הכל – אז החזיקו אותנו כל היום, בלי טיפת מים, בלי משהו לאכול – למזלנו היה לנו מה שקיבלנו אצל הגוי.

דיסק 3 קטע 9 4:52 דק'

בערב רק, לקחו שלושת החיילים אותנו לתחנת הרכבת ושם היה מלא אנשים – חיילים, מלא, גם יהודים. וכמו שהרכבת באה לכיוון ביאליסטוק (?), החיילים הכניסו אותנו לקרון, התיישבו מולנו על הספסל וכל הזמן צעקו: "לא לדבר". והנה, אנחנו שומעים בחור אחד שר, בקרון, ביידיש: "אדום, קומוניסט, 20 שנה" (?). היה לנו די זמן לחשוב עד שהגענו לביאליסטוק. ובינינו נדברנו, למרות שהחיילים האלה לא מפסיקים. הם צעקו עלינו לא לדבר. דיברנו ביידיש, אמרנו 'אנחנו לא יודעים מה יהיה אתנו, אבל אם ישאלו אותנו, אז רק דבר אחד: את האמת. היינו חיילים, אנחנו רוצים להורים שלנו. ההורים שלנו פה, אצלכם – משפחות, הכתובת, הכל. וזה הכל. שום דבר אנחנו – רק היינו חיילים וזה כל החטא שלנו'. ודיברנו ככה. והנה הגענו לביאליסטוק, שלושת החיילים לוקחים אותנו ומביאים אותנו לבית סוהר שמה. נראה לי יותר עד היום הזה לא ראיתי את שני החברים האלה. הם הפרידו בינינו כנראה בשביל להוציא מכל אחד אם הוא אומר משהו אחר הכניסו אותי לחדר שם, בבית סוהר. זה היה חדר שבזמן הפולנים היו שמה 10 מיטות – 5 מצד אחד, 5 מצד השני – והם היו תלויים על הקירות (ו)בלילה היו מורידים אותן. זאת אומרת שבזמן הפולנים היו 10 אנשים. הרוסים הוציאו את המיטות והכניסו אנשים. הם אמרו: "רק בינתיים". בחדר הזה היו 50-60 איש. בלילה ישבו אחד בין השני על הרגליים, וככה ישבו, ישנו, בישיבה. ביום, הביאו שמה (בבוקר) קצת לחם ותה, בצהריים מרק של דגים. ושמה בחדר הזה ראיתי שהיו מגנבים עד אולי (??) – מורים,

פרופסורים – כל מיני אנשים מהעיר (?). כשהם דיברו (הם) אמרו: "הכי טוב פה להיות גנב. גנב מקבל חצי שנה - אבל מורה, או מי שהיה איזה בעל בית חרושת קטן או גדול, או למי שהייתה חברה – כל אלה אנשים מסוכנים בשביל הרוסים.. מגנב, מבן אדם לא מלומד – אפשר לעשות ממנו בן אדם. אבל אלה, שמלומדים קצת – הם כבר לא בני אדם, אי אפשר לעשות מהם שום דבר – ורק סיביר יכולה לעזור להם". ככה (היה) הדיבור שמה, בתוך הבית סוהר. ראיתי איפה שאני נמצא. אני הייתי, ממש הסתובב בן אדם, כמו שאומרים – בן אדם מת.

דיסק 3 קטע 10 2:01 דק'

והאנשים האלה שהביאו אותם מהבתים – כל יום היה מישהו חדש – לא רצו לאכול. אני אכלתי הכל מה שהיה – כבר היה לי בית ספר טוב, בגרמניה.. ומה שהיה, שאחרי חודש ימים אני קיבלתי 'קצת בשר' עליי ודווקא אלה שבאו יותר שמנים נהיו רזים מאוד. שאלו אותי אנשים שמה על גרמניה את כל הדברים ואנחנו בדרך כלל למדנו, אני למדתי, שלא לדבר הרבה. "אני רוצה הביתה" וזה הכל. "הייתי חייל, שבוי, ואני רוצה רק להגיע הביתה". הרוסים היו קוראים לאנשים לפי האות. אם אני הייתי שם משפחה 'ברגהופר' זה היה בשבילם יותר מדי ארוך, אז הם היו באים וקוראים לפי האותיות (A, B, C).. ואנשים היו אומרים את כל שם המשפחה, אם זה היה נכון (הוא) היה אומר: "תודה, בוא הנה". אם מישהו לא היה לו מצב רוח ולא אמר את השם משפחה הם היו עושים עוד סיבוב, עוברים מסביב מסביב עד שהיו מגיעים לאותו האדם שחיפשו אותו. וזה בדרך כלל היה רק בלילות, והם יכלו לעבור במשך כל הלילה, לא נתנו לישון, כל פעם קראו לאדם אחר.

דיסק 4 קטע 1 5:03 דק'

וקרו מקרים שקראו פעמיים, בלילה. ואותי, למשל, שהייתי כבר מגיע שם למעלה לקצין הזה (הוא) היה שואל אותי כל הזמן: "מה הגרמנים אמרו לך? מה באת לעשות פה?" – וכל פעם אותו הדבר וכל פעם עמדת על שלי: "יש לי משפחה פה, אני רוצה הביתה. לכם לא היו פעם שבויים, שגם כן רצו להגיע הביתה? למה אתם לא יכולים לאמין (ל)מה שאני אומר?". והם היו אומרים: "בסדר. אנחנו נוודא, אם זה נכון – ניתן לך לחזור הביתה". וככה עברו שלושה חודשים. באותו הזמן שהיו לוקחים אותנו למעלה, היה חייל נעמד לפני הדלת והיה דופק בדלת ולא היה מכניס אותי עד ששמה לא אמרו לו: "בוא הנה". פעם אחת בלילה שהלכנו, הופיע חייל ועצר את החייל הזה לשנייה ממש, ואני פתחתי לבד את הדלת. כשפתחתי את הדלת הקצין שעמד עם האדם, באופן אינסטינקטיבי, דחף אותי לארון. היו ארונות שמה, שאם החייל היה מביא אותי למשל, (הוא) היה דופק בדלת, הוא היה לוקח את הבן אדם, מכניס אותו בארון, סוגר את הדלת והיה נותן לי לעבור לחדר השני. במקרה פה פתחתי את הדלת לבד וראיתי שהאדם הזה דחף אותנו לא להנה ולא להנה – הוא היה מבולבל הקצין הזה. בסוף, בינתיים החייל בא וסחב אותי החוצה. אני מתאר לי מה קיבל החייל אחר כך, אחרי זה.. אבל ראיתי מה הם עושים: מכניסים אדם לארון כדי שאחד לא יראה את השני (מהאסירים האלה). עד היום אני לא יודע מה זה היה צריך להיות – אבל זה מה שראיתי. וכך הייתי בבאיאליסטוק שלושה חודשים. אחרי שלושה חודשים הוציאו אותי, לא רק אותי – הרבה מאוד אנשים, שמו אותנו על קרונות (זה כבר היה בערך בסוף מאי, התחיל יוני 40'), כבר התחיל להיות די חם, הובילו אותנו (1)הכניסו אותנו לקרונות, סגורים לגמרי, קרונות משא. רק על הרצפה עשו שמה חור בשביל מי שרוצה לעשות פיפי. היו קרונות מוכנים כבר, עם 'נברות' (?), שתי קומות בתוך שני בצדדים של הקרון ורק באמצע, איפה שהייתה הדלת, היה ריק. והם הובילו אותנו. כמו שהכניסו את כולם נסענו יום שלם, כל הלילה בקרון. רק למחרת, בערך בשעה 8:00-8:30, בשדה לגמרי, העמידו את הרכבת ונתנו לנו סרדינים כאלה – אבל מלוחים מאוד. קיבלנו כל אחד איזה כוס מים – לא יותר. לרחוץ את הפנים זה לא היה בכלל בחשבון. וכשאכלנו את הדגיגים האלה - עם כל אחד איזה 250 גרם לחם, אמנם לא נסורת ותפוחי אדמה כמו בגרמניה (אלא) לחם נקי - אחרי הארוחה הזו, סגרו את הדלתות (1)התחלנו לנסוע. הקרונות נורא התחממו ביום מהשמש והיה שמה מחנק – אי אפשר היה לנשום.

דיסק 4 קטע 2 4:54 דק'

החלונות היו נורא קטנטנים ולא היה מספיק אוויר. והדגיגים האלה, מהמלח – זה ממש היה דבר איום ונורא. היינו כל כך צמאים שאנשים התעלפו בקרונות. לא עזר שום צעקות. שום דבר. ככה הם הובילו אותנו עד לוויטקס. בוויטקס הורידו את כולם. עברנו את כל העיר עד שהגענו לבית הסוהר שמה. הכניסו אותנו לבית הסוהר בוויטקס. ראינו שמה גם ילדים עם כל מיני כתובות כאלה, כתובות קעקע, ציורים כאלה על הידיים, ילדים אולי בגיל 7, 8, 10. לא יודע מה זה היה. אמרו שאלה ילדים

עזובים, שהם אוספים אותם – והם היו שמה בבית סוהר. מה לימדו אותם, מה עשו איתם – אינני יודע. זה היה בית סוהר די גדול. הכניסו אותנו לחדרים ושמה קיבלנו שוב את ה(?) , זה היה מרק דגים. אחרי חודש ימים קיבלתי שמה פעם הרעלת קיבה איזמה. אני זוכר שהכניסו אותנו - המקלחת והבית שימוש (זה) היה בחדר אחד, די גדול. שמה היה גם מים חמים, נתנו לכל אחד חתיכת סבון להתרחץ – ובמקלחת הרגשתי רע מאוד והרגשתי שאני הולך להתעלף. זה היה פעם השנייה. פעם אחת אצל הרב קוק ופעם השנייה בבית הסוהר שמה. היה לי מאוד לא טוב, (ו)הרגשתי (ש)הדיבורים של אנשים כמו פעמונים. היה לי שמה חבר מהחדר, יהודי, ששיחקנו שח (שעשינו את השח מהלחם – את כל הלחם היה הלבן ואת השחור הכנסנו לארובה של פיח וככה השחיר הלחם ועשינו את כל היתר משחור כך שהיה שחור-לבן) והוא היה ככה חבר שלי, קרוב. אמרתי לו שאני לא מרגיש טוב בתוך המקלחת הוא ראה שנעשיתי כחול והתעלפתי שמה. זה לקח הרבה זמן. כשהתחלתי להתעורר שמעתי שוב הקולות, כמו פעמונים, עד שהגעתי לעצמי. הם החזיקו אותי על הידיים ונורא צעקו בדלת: "לפתוח!". זה לקח כמעט חצי שעה עד שפתחו את הדלת. בסוף הוציאו אותי, ובתוך הבית סוהר הזה היה בית חולים. הכניסו אותי לחדר אחד והתברר שהיה לי למעלה מ-40 חום. אבל מה? במשך 24 שעות, כמעט כל חצי שעה התעלפתי ושלשולים. אחרי 4-5 ימים, בא הרופא עם האחות. לא אכלתי שום דבר. שמעתי אחר כך אלה שהיו איתי בחדר שאמרו אחד בין השני: "נו, עוד אחד הולך למות...". הייתי כמעט שבוע ימים לא לאכול ולא לשתות. ידעתי הכל מה שנעשה איתי. והנה ביום אחד, אחרי שבוע ימים, נכנסת האחות. אמרתי לה: "אני מבקש ממך קצת תה". היא הייתה מאוד שמחה. היא ראתה שאני נראה צעיר, וידעה מה שנעשה איתי, ותיכף הביאה לי תה.

דיסק 4 קטע 3 5:10 דק'

אני עוד שאלתי אם 'זה מים רתוחים', היא חייכה ואמרה שכן. "תשתה תשתה. אולי תחיה. הגוף שלך בין המוות והחיים". האחות הזו כנראה ריחמה עליי. היא התחילה לטפל בי, אחרי התה. אחר כך היא הביאה לי גם צנים והתחלתי להרגיש יותר טוב. למחרת היום, שהיא הביאה לי עוד פעם משהו לשתות ולאכול, היא אמרה לי: "נו, כנראה שאתה צריך לחיות ותחיה". עברו איזה שלושה ימים – שפעם הראשונה ירדתי מהמיטה – היא רצתה לדעת קצת עליי. (היא) התחילה לשאול אותי (ו)סיפורתי לה, ככה בקיצור, מאיפה אני, משפחה וכל הדברים, והיא אמרה: "לצערי, אתה צריך לחזור לבית סוהר. (ש)אתה כבר יכול לעמוד על הרגליים - לא מחזיקים פה. אם רופא יבוא היום (הוא) בטח יחליט להחזיר אותך. אם יהיה לך מזל שהוא לא יבוא (אז) תהיה עוד יום אחד". אבל בכל זאת היא הכינה לי בשקית איזה עשר פרוסות שלח לחם צנימים, ואמרה: "כדאי לך לא לאכול את המרק הזה", ואמרתי לה שחוץ מזה אין מה לאכול, אז היא אמרה: "כן, אבל החיים יותר חשובים.. כשתרגיש טוב טוב – אולי אז תוכל לאכול. תשתה מים". הודיתי לה, ובאמת באותו יום הרופא שהגיע הוציא אותי בחזרה לחדר שלי, מאיפה שיצאתי. הייתי שמה גם כן קרוב לשלושה חודשים. בלילה אחד שמעתי רעש, הקימו את כולם, לא ידענו בשביל מה – אבל מהר ידענו.. התחילו להכניס. היה חדר, היה קצין של ה-נ.ק.ו.ד. – והוא נתן 'שנים' לכל אחד. כל אחד קיבל כך וכך שנים ומשמה מוציאים לעבודה כבר כשנכנסנו היה תור עצום של אנשים. אני לא יודע כמה מיליונים שנים קיבלו שמה האנשים.. אבל זה הלך מהר. נכנס לחדר: "עשר שנים", "חמש עשרה שנה".. גם אני נכנסתי. 3 שנים. שאלתי רק: "למה?". הוא רק אמר לי: "שתוק! אם לא – תקבל 15". ויצאתי. אחרי יום-יומיים אספו את כולם לקרונות – ונוסעים. לא ידענו לאן ואיך. המצב היה כמו קודם שנסענו מביאליסטוק לוויתבסק, מצב קשה, רק דגיגים ממלח (ש)כבר פחדנו לאכול, כשרצינו מים אז אמרו: "מים קרים אסור לשתות", אמרנו: "מים רותחים", "זה אין לנו בדרך".. הרבה אנשים, מי שהיה חלש – היו לנו שני מתים בדרך, בתוך הקרון שלנו – אנשים התעלפו. לא רק האוכל – העניין של שתייה. המצב היה די ביש. בסופו של דבר הגענו לאומסק, לסיביר. שמה התחילו לחלק אותנו, והגעתי לאיזה עיר, מונצ'גרוסק קראו לזה.

דיסק 4 קטע 4 4:38 דק'

שמה, איזה 4-5 קילומטר מהעיר היה מחנה עבודה. כשהגעתי למחנה הזה זו הייתה ממש עיר גדולה, של צריפים, ושמה היו קרוב ל-15000 כאלה "שמנתחת למפתח סגורים" (ביטוי בפולנית/רוסית). נ.ק.ו.ד., עם כלבים. ושמה היו (בזמן קצר ביותר נודע לנו) אנשים כבר יותר זמן, מפולניה (פולנים). שמה היה כל מיני פרצופים. ממש היה פחד לראות אותם איך שהם נראים הבני אדם האלה.. מונגולים – מי יודע מאיזה פינות הם היו.. שם היו אנשים שכבר היו כמה שנים, אינני

יודע בדיוק. אנחנו היינו חדשים. משמה היו מוציאים אותנו לעבודה לעיר הזו החדשה ששמה היה 30000 תושבים, ומתושב לתושב – הכי קרוב – היה איזה חצי קילומטר.. אני מתאר לעצמי איזו עיר זו הייתה, ש30000 איש והשכן הכי קרוב זה היה 500 מטר.. אבל זו הייתה עיר חדשה ואיפה שאנחנו עבדנו הם קראו לזה ברוסית: '??' – זה בית חרושת לניקל שעשו. היו שמה גזים. החומר היה מגיע ישר מההרים על טסנות (?) לתנור. התנור הזה היה דבר, משהו עצום. זה היה נכנס לתנור, נגיד מצד מערב, החומר היה נמס (כמו אבנים) ומצד דרום היו שלוש ארובות ומלמעלה היה יוצא ה'שלאף' (?), זה הלכלוך. ואחר כך 'שטיין' ו-'פיינשטיין'. את הלכלוך הזה היו מעבירים רחוק מהמקום הזה והיו סתם שופכים את זה. את ה-'שטיין' ו-'פיינשטיין' - שיצא מזה חומר יותר טוב – זה עבר תהליכים עוד פעם. היו להם צירים (?) עצומים שהלכו על קרונות למעלה. לכל ציר היה נכנס 25 טון. היו שמה קונסמורטים (?) שהם עבדו. היו לנו בגדים נגד 'קפיצות' (?) שהיה זורק לא פעם החומר הזה. היו מעבירים את זה לתנורים אחרים ועד שזה היה יוצא שהיו שופכים את זה על פלטות (שהיו מחולקים) כמו ששמים בתבנית חלה. כל חתיכה כזו קטנה, שגודלה לא היו יותר מ30 ס"מ ורוחב 15 וגובה נגיד גם בערך איזה 10 ס"מ – זה היה שוקל חתיכה כזאת 50 ק"ג. כשהיו נותנים דפיקה עם פטיש אז (ה)פטיש היה קופץ.

דיסק 4 קטע 5 5:21 דק'

שמה אנחנו היינו עובדים (ו)אם לא היו מספיקים את התנורים אז היו שולחים את החומר החוצה, בשדה, על האדמה, היה שער, יישרו שמה והם היו שופכים למשל שכבה אחת (אם לא הספיקו לשבור את זה ושזה יעבור לתנורים) ושזה התקרר היו שופכים שכבה שנייה. וככה אנחנו היינו עומדים שמה, בחוף, ב55 מעלות חום, והחום הזה היה חם מאוד.. היינו עומדים (ו)קושרים לנו חתיכות ברזל לסוליות (כדי) שלא ישרוף את הנעליים. היינו עומדים עם לומים, פטישים, שוברים ומובילים את זה שוב פעם לכיוון התנור. זו הייתה העבודה שלנו. יום יום היינו הולכים את ה-5 ק"מ לבית חרושת ו-5 ק"מ בחזרה. בעצם זה כבר היה החורף ולא היה שמה יום בחורף – 3 חודשים היה לילה. שהיינו הולכים לא ידענו אם זה יום או זה לילה. בחדר הייתה תמיד מנורת נפט דולקת אצלנו במחנה, היינו יוצאים לעבודה, שעון לא היה – הכל לקחו מאתנו. לא ידענו בעצם את השעות – שום דבר. היינו עובדים, היינו מאוד עייפים, היו אוספים אותנו (ו)מחזירים למחנה אבל בדרך היה 55 מעלות כפור וכל הזמן למדנו שיש לשפשף את הפנים והרגליים עם שלג כי אם לא – קופא, והיו מקרים כאלה.. היינו באים לעבודה. בפנים, בתוך הבית חרושת, היה די חם (מכל החומרים האלה) ושמה אני זוכר היה גם חדר שאמרו שיש גם כמות מסוימת של זהב, אבל שמה היו חיילים שומרים והגישה לנו לא היה שם.. וככה הייתי עובד. עכשיו השמות האלה שמה היו (של) מהנדסים גרמנים (ש)עבדו שמה אצל הרוסים (בגלל זה קוראים לחומר הזה 'שלאף', 'שטיין' ו-'פיינשטיין' שזה בגרמנית (ו)הם נתנו לזה את השם הזה) וכשאת הגעתי לשם לבית חרושת, פגשתי שמה אישה שהייתה עומדת ליד המשקל (ו)הייתה שוקלת כל קובייה שהבאנו. הייתה מריצה והייתי מביא על המריצה כמה שיכולתי לקחת את הקוביות האלה, שם על המשקל והיא הייתה שוקלת. והיא הייתה שואלת מפעם לפעם מישהו: "מאיפה אתה? מאיפה זה?", ונודע לנו שבעלה היה מהנדס שעבד שמה במכרות האלה, והיא סיפרה שהם הכניסו אותנו לבית-סוהר כשפרצה המלחמה. בעצם, שפרצה המלחמה, פולניה וגרמניה (ולא רוסיה וגרמניה – עוד לא הייתה מלחמה בין הרוסים והגרמנים), הם האשימו אותנו שהוא לא אמר את האמת, שבמכרות האלה, איפה שהיה 90% של ניקל, הוא היה אומר שיש 45 – ככה היא אומרת שהם אמרו – אותו לקחו והיא לא ידעה לאן, ואותה השאירו בבית חרושת הזה והיא עבדה ליד המשקל. לא הייתה לה עבודה קשה. והיא בכלל לא עבדה עד אז.. אבל הייתה צריכה להתפרנס ולחיות (אז) נתנו לה את העבודה הזו, וגם היא הייתה בתור אסירה (ו)על בעלה לא ידעה שום דבר איפה הוא נמצא. ככה עבדנו. עד שביום אחד, היינו במחנה, שמענו שמועות, איך שזה לא יהיה: 'שפרצה המלחמה (בין) רוסיה וגרמניה'.

דיסק 4 קטע 6 4:49 דק'

אותנו, למחרת, כבר לא לקחו לעבודה. החזיקו אותנו, (ו)בסוף עצרו את כל ה'אלמנט' הזה, אז הם אמרו שהם חושדים ביניהם (ב)כל האסירים האלה, באופן מיוחד את הפולנים, ושוב העמיסו על הקרונות.. שם הייתי בערך 5-6 חודשים, זה כבר היה כמעט בסוף 40' בערך. לקחנו את כולנו, העמיסו עוד פעם על הקרונות – ונוסעים. לא ידענו לאן ומה, אבל מה שלא יהיה נסענו עם רכבת משא קרוב לשישה שבועות, אלפי אלפי קילומטרים, ושכבר הגענו למקום התברר שהביאו אותנו

לנהר 'פצ'ורה', וזה עוד היה חורף והיה קרח על זה, על הנהר הזה (או שזה ים.. זה נהר עצום) ומשמה הורידו אותנו ואנחנו התחלנו לעבור עם סוסים ומגלשות כאלה, והיינו רואים שמה על הקרח בורות שממש לא ראו את הקצה של הקרח (בעומק). הם היו חותכים – אני לא יודע מה – עושים חורים, פחדו מפני התפוצצות של הקרח, אולי בגלל אוויר – אבל ראינו שהקרח מגיע ממש 5-6 מטר אורך(?). הם העבירו אותנו מעבר ל'פצ'ורה' הזו. הגענו ליערות, לא היה אף בית, לא שום דבר. הכפור שמה לא היה כל כך חזק כבר. אולי זה הגיע ל-20 מעלות, 25 מעלות (מתחת לאפס). שמה פיזרו את האנשים (הביאו לשם, אני חושב, איזה כמה אלפי אנשים) ואת האוכל היו מעבירים לצד זה של ה'פצ'ורה' לעיר גדולה, אני לא זוכר כרגעה את העיר הזאת. ואנחנו, את האנשים האלה, התחילו לפזר בשטח ואמרו שעלינו יהיה לעשות כביש בשביל אוטומובילים כי צריך לבנות שמה פסי רכבת ל'וורקוטה'. מ'פצ'ורה' ל'וורקוטה'. הם, ב'וורקוטה', היה להם פחם, נפט, והם פחדו שאם הגרמנים יסגרו להם, עם אוניות, את הגישה ל'וורקוטה' דרך הים – הם רצו שתהיה להם גם רכבת. כמה שאני זוכר היה מדובר שעובדים מ'וורקוטה' לכיוון 'פצ'ורה', ומ'פצ'ורה' לכיוון שמה ('וורקוטה') אבל זה היה 20000 ק"מ, אולי יותר – מי שמתמצא במפה יכול לראות כמה זה..

דיסק 4 קטע 7 5:18 דק'

אני פה מספר רק ואני לא עובר על כל הדברים האלה, על מפות, לראות את הקילומטרים, כל הדברים.. עברתי – ומה שעברתי זה חשוב. איכשהו הצלחנו להקים לנו איזה אוהל, שיהיה גג מעל הראש. אחרי זמן קצר התחיל להיות קצת יותר חם. התחיל השלג להינמס, התחיל להיות בוץ איפה שהצטרכנו לעשות את הכבישים, איפה שיותר נמוך זה היה רק מים, והתחיל גם גשם בלי הפסקה. יצאנו לעבודה, הגשם רחץ אותנו – וככה עבדנו. היינו רחוצים כשגרמנו את העבודה (ו)כשהיינו באים לצריף היינו רטובים (ו)לא היה איפה להוריד את הבגדים.. בפנים אי אפשר היה לעשות מדורה כי זה היה עשן ורק אנשים שלא חלו החזיקו מעמד. בן אדם שחלה (שפעת או מה) וקיבל חום – לא החזיק מעמד. מת. שמה באמת התחילו הצרות הכי גדולות שהיה יכול להיות לאדם. אם עשינו, כמו שאמרתי, כמה קילומטרים – היינו עוזבים את הצריף (ו)היו מעבירים אותנו הלאה. וכל פעם שהגענו את ה-5 ק"מ יותר רחוק, יותר רחוק – עוד פעם לעשות את הצריף ועוד פעם את אותם הדברים. אני מוכרח לחזור קצת (ל)מה שהיה במונצ'גרוסק, בעיר הזאת שעבדתי קודם. שכחתי על זה לספר, וזה דבר שכל כך חרוט בלב. אנחנו היינו יוצאים ב-55 מעלות כפור, (ו)היו כל מיני אנשים. היו אנשים חלשים. היינו הולכים לעבודה, היה בן אדם מת, מת בדרך שהלכו לעבודה. היינו חוזרים מהעבודה – היינו מוצאים עוד אחד.. היה עובר שבוע-שבועיים עד שלא התאספו 20-25 איש. רק אז היו לוקחים קבוצת אנשים מאתנו, היו מדליקים אש לחמם את השטח והיו עושים בור גדול וקוברים את כולם בבור. אף אחד לא ידע עליהם שום דבר. היינו אנשים (ו)אף אחד לא היה מעוניין לדעת אחד על השני הרבה – לא היו שאלות - (ו)כל אחד היה במחשבה שלו: 'שיעבור היום (ו)גם תורו יבוא'. אף אחד לא יחזיק מעמד שם. זה עוד היה במקום שבעצם שמה האוכל היה קצת יותר טוב. זה מה שהיה שמה. עכשיו אני חוזר פה ל'פצ'ורה'. פה, כל הזמן הגשמים.. המים – עבדנו במים מלמעלה מים, מלמטה מים, בלי לייבש את הבגדים. אני לא יודע (מ)איפה לי היה הכח הזה.. אני זוכר שהייתי בבית (ו)כמעט בכל פסח הייתי מקבל שפעת, היה לי חום.. כל פעם היה לי משהו. שמה – לא. זה היה אולי מזלי הכי גדול. התנאים היו קשים ביותר על האדם – לא רופא, לא שום דבר. אוכל – היינו צריכים ללכת למרכז, באופן קבוע היו כמה אנשים בדרכים בשביל להביא על הגב את האוכל, ככה שמבחינת האוכל, אם קיבלנו בגרמניה 200 גרם, אז פה קיבלנו 300 גרם לחם ביום.

דיסק 4 קטע 8 5:02 דק'

אבל כשהתחיל קצת הקיץ, התברר שכמו ששמה במונצ'גרוסק באומסק היו 3 חודשים חורף – ככה פה התחיל 3 חודשים קיץ.. אבל בקיץ פה היו גשמים. מעט מאוד ימים אני זוכר, שהיו ימים שהיה שמש, שהבגדים יכלו להתייבש עליהם. הרגליים לרוב היו עם סמרטוטים. היה כבר יותר טוב לעבוד יחפים מאשר עם הסמרטוטים. להשאיר את הסמרטוטים בצריף הזה, הגג היה 'פלנטקה'(?), כזו, ולפחות כשחזרנו אפשר היה לקחת סמרטוט יבש על הרגליים. עברו שבועות וחודשים, ואנשים – כל אחד – התחיל להתפלל. 'הלא יש כבר מלחמה – אולי יבואו הגרמנים וישחררו אותנו?'. אני לא אמרתי את זה, אבל אנשים שלא היו בגרמניה – הם אמרו את זה.. אני רק חשבתי בליבי: "איך אפשר לעבור את זה, איך אפשר להישאר בחיים, לראות את המשפחה – ובשמחה לספר את הדברים האלה?". לא ידעתי מה שנעשה בגרמניה. מתי שאני הייתי, הזוועות האלה מה שהם עשו

אחר כך – זה עוד לא היה לי ידוע.. וכך עבר הזמן, חודש ועוד חודש.. וכל יום שנשארתי בחיים חשבת: 'אולי בכל זאת, שנגמור את השלוש שנים, אולי ישחררו אותי'.. לא ידעתי מה יהיה. והנה, ביום אחד יפה, באו והוציאו אנשים לשים 'אפטה קולונה'(?). זאת אומרת - מחנה רק של אוטומובילים. ואוטומובילים שכבר יכלו לנסוע על הכביש שאנחנו סללנו, הם הביאו מהמרכז, מההתחלה, על ה'פצ'ורה', חומרים ואת כל הדברים שצריכים לבנות פסי רכבת. את הפסים אנחנו היינו צריכים להעמיס (את החול, את החצץ, את כל הדברים) על משאיות. ב'אפטה קולונה' הזאת היו 500 נהגים עם אוטו משא, ולכל אוטו הקציבו כך וכך אנשים שהם צריכים להעמיס על האוטומוביל. הנהגים האלה גם הם לא היו חופשיים, גם הם היו אסירים, אבל בתור נהגים הם קיבלו אוכל יותר טוב. הם היו יותר קרובים למרכז הזה, ואלה שעבדו שמה יותר בפנים (שעוד עשו את הדרך בשביל האוטומובילים) הם התרחקו כל פעם.. עברו 100, 200, 300, 1000 ק"מ – הלכו עמוק יותר. ולי בעצם היה מזל עם זה שנכנסתי ל'אפטה קולונה' הזאת, כי על ידי הנהגים היה אפשר לקבל עוד חתיכת לחם.. העבודה הייתה יותר קשה, להעמיס. ונתברר שבתוך המחנה הזה הייתה ספרית ונודע לה שיש ספר בין הפולנים, ואני הוא שהייתי הספר. היא לא יכלה את כולם לספר ולגלח, וביום אחד בא אליי המפקד הזה של המחנה (והכל היו אסירים – המפקדים, כולם. חוץ מהחיילים) והוא אומר: "שמעתי שאתה ספר ואנחנו רוצים שתעזור לבחורה שעובדת, היא לא יכולה להסתדר. אתם הגעתם (עם) הנהגים הרבה מאוד אנשים. אני רק לא יודע אם אתה ספר או סתם".

דיסק 4 קטע 9 4:58 דק'
סיפרתי לו שאני מהמקצוע ספר. (הוא) לקח אותי למספרה. הגעתי, ראיתי בחורה, אולי בת 17-18, והייתי ממש עור ועצמות – וגם כן עם זקן, לא התגלחתי. לא היה לי עם מה להתגלח. עשינו פעם מין סכין גילוח כזה ממסור, מסור לפלדה, וזה דווקא היה מגלח אבל הייתי מגלח אחרים ולא את עצמי. ולא היה לי אפילו ראי, חוץ מ(אשר) במים שאפשר היה להסתכל. והנה נכנסתי שמה למספרה הזו, היו לה תערים, מכונות עם הידיים – זה היה עבודה קשה ביותר לעבוד עם היד, כל הזמן לספר עם המכונה. ונעמדתי, (היא) נתנה לי לספר ומהר נודע לכל הנהגים האלה שאני בעצם הספר. התחלתי להשחזר את התערים (היא לא ידעה להשחזר את זה, כל פעם קיבלה את החדש), קיבלתי אבנים – קיבלתי את הכל בשביל שאוכל להשחזר, אפילו את המכונות, בספרות, אלה שעם הידיים (כי) לא היה חשמל הייתי משחזר את השיניים האלה. היה צריך לדעת – וידעתי את זה. והנה, הבאתי את התערים הישנים, ואת המספרים וכל הדברים לסדר וכשהייתי יושב ככה ושואל את הבחורה (היא הייתה מטשקנט), הייתי אומר לה: "מה את עושה פה? מדוע את פה?". אז היא סיפרה שהיא עבדה במספרה עם עוד חברה ופעם אחת הן רבו ביניהן והיא אמרה לה איזה מילה לא יפה והיא החזירה לה מילה לא יפה והגיע מהמטשטרה שם קצין אחד, (ו) שהוא הופיע שמה הוא שמע אותה צועקת לשנייה: "זונה". אז היא קיבלה שנה וחצי ושלחו אותה ל'פצ'ורה'. כמוכן שהרסו את הבת הזאת. היא למדה בבית ספר, היו לה הורים בטשקנט. הייתי מספר לה על הבית שלי, על הכל, ושאני לא יודע למה אני 'יושב', שיש לי משפחה שהיא מצד רוסיה, ושהרוסים והגרמנים חילקו את פולניה, ואת כל מה שעבר עליי. היא אמרה לי: "פה, יש לך מזל שנפלת פה, ואני אשתדל לעזור לך כי אני מקבלת מהטבחים ('אנחנו חברים והכל'), ומי שיותר קרוב לצלחת - מקבל.. וגם אתה". ובאמת, היא הייתה מביאה אוכל, אוכל טוב. והנה, חשבת לי: "אם יהיה לי מזל (אני כבר אף פעם לא אמרתי 'בעזרת השם'. אני פשוט כבר פחדתי להכיר את השם הזה. ומדוע. כשאנשים עוברים צרות כאלה, בעיות כאלה, אנשים מתים, בלי לדעת למה ומדוע.. וכשעוד הלכתי לצבא האמנותי באלוהים וכל דבר מה שהבן אדם אמר ורצה אז כל דבר היה אלוהים והנה שום דבר לא עוזר. אף אחד לא עזר. חשבת 'אולי שאני מזכיר את השם אלוהים אולי אני עושה עוול לאלוהים'. לא ידעתי מה לחשוב. אבל לאט לאט זה יצא משהו מהלב. היה לי קשה מאוד להגיד 'אלוהים תעזור' ובעצם שום דבר לא יוצא מזה. אז זה לא ה'קונץ' מתי שטוב לאדם שהוא מאמין, הוא מתפלל, זה טוב, הוא חי עם זה.. אבל כשאין לך עזרה משום מקום, אפילו מאלוהים – אז זה דבר קשה ביותר. ככה שאם אני מדבר ולא מזכיר כל כך את שם אלוהים – יש להבין את זה). לעבור פה את הזמן – זה יהיה טוב.

דיסק 4 קטע 10 1:51 דק'
הייתי ככה כל 41'. לקראת סוף 41', 1942, ביום אחד יפה, באו כמה קצינים רוסיים וקראו לכל האלה שמפולניה, כל הפולנים, להתאסף.
דיסק 5 קטע 1 4:59 דק'

התאספנו סביב רצינו לשמוע. משהו יוצא דופן פה. והוא פתח ואמר במילים האלה: "שתדעו לכם, יש מלחמה (אתם יודעים על זה), והנה, הגנרל סיקורסקי שלכם עשה הסכם עם הממשלה הרוסית ואנחנו משחררים את כל הפולנים ש(הם) יושבים אצלנו בעבודה, בבתי סוהר – בכל מקום. כמובן השמחה.. קשה להסביר את השמחה. התנפלו אחד על השני והיו מתנשקים. אפילו החולים, שלא יכלו לעמוד על הרגליים, התחילו פתאום לרקוד. מכל הנשיקות ומהשמחה – כולם התחילו לבכות. כולם התחילו לחשוב על הבית. מה שמעניין – נזכרתי בעוד פרט אחד – כשהיינו בתוך כל הקלחת הזו היה שמה בן אדם אחד שקיבל שש שנים בגלל שהוא הרג(?) את אשתו. התברר שאשתו בפולניה בגדה בו עם קצין רוסי, והוא מצא אותם. הקצין ברח דרך החלון ולאשתו הוא הוריד את הראש עם גרזן. קיבל שש שנים. יחד אתו היה אחד שהיה מהכפר, והוא גידל בבית בפולניה (היו מגדלים) חזירים, תרנגולות, תבואה.. היו מוכרים ומקבלים עבור זה כסף. (ו)הנה הגיעו הרוסים, עשו חותמת על החזירים שלו, והיה (לו) חזיר גדול (אז) הוא התרגז, לקח את החזיר שלו, שחט אותו (ו)עשה מסיבה שמה בכפר.. בסופו של דבר, כשהם באו לחפש את החזיר ולא היה, עצרו אותו והוא קיבל עשר שנים. שני האנשים האלה היו יחד – זה שהרג את אשתו קיבל 6 שנים, זה שהרג את החזיר קיבל 10 שנים. זאת אומרת, שאם נחשוב טוב, אדם ברוסיה היה שווה הרבה פחות מאשר חזיר, נזכרתי בזה.. וכל אלה כמובן השתחררו – זה שהרג את האישה, והחזיר – כולם. ואני בין אלה. והנה אמרו: "חבריא, תיגשו למחסנים", ופתאום במחסנים, למי שהיה יחף עם סמרטוטים מצאו לכל אחד בגד זוג נעליים, "ואתם יוצאים מפה". לא היה פשוט ללכת ברגל, והתחלנו ללכת למקום מסוים. לפני שיצאתי משמה קיבלתי מכתב מהבחורה, שביקשה שאם אהיה פעם בטשקנט – למסור את המכתב להורים שלה. היא אמרה לי: "תיזחר – שהמכתב הזה לא יחזיר אותך להנה". היא אמרה: "אני רוצה, אבל אני יודעת מה אתה רוצה, אז תישמר מהמכתב הזה". לא פתחתי, לא קראתי בו, הכנסתי אותו על הראש מתחת לכובע ויצאתי עם כולם לדרך. הגענו לאיזה מחנה שמה והרוסים היו רושמים את האנשים, אלה מפולניה. שאלו: "אתה רוצה לעבוד בבית חרושת? אתה רוצה לצבא הפולני או שאתה רוצה לצבא הרוסי? אתה יכול לבחור..". אני בחרתי שאני רוצה לצבא הפולני.

דיסק 5 קטע 2 5:07 דק'

מי שבחר, איך שהוא בחר - היו גם יהודים שרצו להישאר ברוסיה כי חשבו ככה להגיע הביתה יותר מהר, אולי לא עם הצבא, או שבכלל לא רצו להיות חייל - העקר אני אמרתי 'לצבא הפולני' וככה שלחו אותנו, נתנו לנו פתקה שאפשר לנסוע עם הרכבת. אני רציתי להיות בטשקנט, רציתי למסור את המכתב.. ולא הגעתי לטשקנט, הגעתי ל"טוקסט" (?), שמה היו אלפי חיילים פולנים שהיו בצבא, שאולי לא היו חיילים. מעניין גם, שבתוך המחנה היו בחורים צעירים, רוסיים, שהם למדו על ידינו, היו יחד אתנו ולמדו מהר מאוד פולנית, והם התחילו ללכת עם כולם, והרבה – אני לא יודע אם לא אלפים אפילו – שהם פולנים. לאף אחד לא הייתה תעודה. הרוסים היו עושים תעודות. כשהיה בא (מישהו) ומדבר פולנית (אז) היו נותנים לו חתיכת נייר (ו)"תיסע ל"טוקסט".." ובצורה כזו גם רוסיים צעירים ברחו מהמחנות האלה. הפולנים כמובן לא הלשינו, להיפך – שייצאו כמה שיותר משמה. הייתי ב'טוקסט', ראיתי מה שנעשה שם. ישבנו יום, שבוע.. בסוף התיישבתי על רכבת ונסעתי לטשקנט. שמה זה הכל הולך (ב)אלפי קילומטרים. למזלי לא עצרו אותי, נסעתי (ו)הגעתי לטשקנט, והגעתי למשפחה הזו. כשהגעתי והוצאתי את המכתב ונתתי להם ורציתי ללכת, תפסו אותי ההורים שלה וביקשו ממני קצת להישאר.

(מאמצע דיסק 5 קטע 2 ועד דיסק 6 קטע 1 זו חזרה על דיסק קודם)

דיסק 6 קטע 1 5:02 דק'

הם קראו את המכתב, היו שמה עוד שתי אחיות שלה ואח, והם התחילו לקרוא את המכתב.. ממש כל המשפחה בכתה. עמדתי ולא ידעתי מה לעשות עם עצמי – לא לצאת ולא להישאר – בסופו של דבר האח, שהיה גדול יותר, ניגש אליי וביקש ממני לשבת. ההורים בינתיים קצת נרגעו, התיישבו והתחילו לדבר. (הם) אמרו לי שהיא כותבת להם שרק הסיפור שסיפרתי לה על עצמי ומה שעבר עליי עד עכשיו – נותן אצלה אור לחיים. היא בעצם לא ידעה אם היא תגמור שם את השנה וחצי, אם היא תחזיק מעמד למרות התנאים שיש לה, הטובים, אבל החברה היא הגרועה ביותר. היא ביקשה מההורים, אם הם יכולים, לשכנע אותי להישאר, כי מי יודע מה מחכה לי עוד, ברוסיה.. אבל אמרתי

להורים: "אני לא יכול לעשות את זה. יש לי משפחה. אם הגעתי עד להנה אולי עוד אגיע למצב שאוכל לראות את משפחתי. עליי לחזור". הם שאלו אם אחזור אם לא אקבל בית סוהר, אז אמרתי: "אני כבר רגיל לזה". הם נתנו לי לאכול, הלכו איתי לתחנת רכבת וקו לי כרטיס, שלא אסע ככה בגניבה'. עברתי ל'טוקסט' (לא היה סימן, איפה שגרתי הייתי רק עם ילדים שמה, אף אחד לא סיפר, אף אחד לא אמר) והכל היה בסדר. רק מה נודע לי? שהפולנים לא רוצים לקחת יהודים לצבא. כולם חשבו שהצבא זה הדבר הכי טוב, כשלמדנו מה שנעשה ברוסיה, מה שראינו וכל הדברים, והיה איזה חשד – או שהולכים לפולניה או שאם יש הסכם עם האמריקאים, עם האנגלים, עם הפולנים (ו)הרוסים – אולי נצא משמה בכלל. יכול להיות שבגלל זה הפולנים לא רוצים לקבל את היהודים לצבא. החלטנו להילחם על זה. אני באיתי עוד פעם בפני רופאים לבדיקות, והרופא אמר: "לא". לא התביישתי ואמרתי לו: "במלחמה כן הייתי יכול להיות, הייתי חייל, שירת, גמרת את הצבא, נפצעת ברגל, היום אני בריא ושלם ולא יכול להיות חייל בצבא הפולני? עבדתי שנה בתור ספר". כשהוא שמע שאני ספר, (הוא) שינה את דעתו והשאיר אותי. ואני רוצה לומר פה, ש'לו הייתי לומד להיות איינשטיין, למשל, כמו פרופסור איינשטיין, הייתי מת במחנות. אבל למזלי הייתי ספר, וזה הציל אותי בכמה מקרים, המקצוע הזה. המקצוע הזה יותר מכל דבר אחר שהאמנתי בו בעולם'.

דיסק 6 קטע 2 5:00 דק'

והנה, קיבלו אותי לצבא הפולני. היינו ב'טוקסט' בתוך המחנה הזה, (ו)היו המון אנטישמים פולנים, מה שעבר עליהם וכל הדברים - (על זה הם) כל הזמן דיברו. "הפסדנו את המלחמה בגללכם, בגלל היהודים, וחבל שהגרמנים לא גמרו עם כולם". אלה היו הפולנים שהיו כבר ברוסיה, שנפלו לשבי בעצם אצל הרוסים. כמובן שזה לא היה נעים לשמוע אבל היינו צריכים לשתוק. והנה, בתוך 'טוקסט', הקימו בטליון של יהודים, ברוסיה, הצבא הפולני הקים בטליון של יהודים. ובאחד הימים אספו את כל ה'בטליון' הזה, קרוב ל-500 איש, ואמרו ששולחים אותנו לאיזה עיירה 'קוטביאנקה'(?). אם הסרט הזה יושמע פעם לאיזה בן אדם או שבני היקר זאבי יכתוב איזה ספר על זה, אם איזה איש עוד יקרא על זה, אולי הוא היה מישהו שהיה איתי יחד ב'אמסטיט'(?). בגרמניה, במחנה, מישהו שהיה במיידינק, או שהיה ברוסיה או שהיה איתי בבטליון הזה של 'קוטביאנקה' – אני חי בינתיים בקיבוץ יד מרדכי, שמי שלמה בקר, ותמיד אשמח לקבל אחד מהאנשים האלה שהיו יחד איתי. הם התפזרו, לכל העולם אני חושב. אני יודע, בטח יש כאלה שכבר לא בחיים, אבל מי שעוד חי אולי ייפגש איתי. כשחיים יש תקווה להכל. והנה, הוציאו אותנו ל'קוטנביאנקה'. חורף קשה מאוד, 42' שלג, כמעט עד 2 מטר גובה. הביאו אותנו ליער, 8 ק"מ מהעיירה, ואמרו לנו שמה הקצינים (זה היה יער צעיר): "אסור לחתוך עצים. מי שיחתוך – יקבל מאסר". והנה עומדים שמה (הלכנו ברגל 8 ק"מ, התחממנו קצת), והשלג כל כך גבוה, הלכנו אחד אחרי השני, היה קשה מאוד ללכת, 'להרים רגל להכניס רגל, להרים רגל להכניס רגל' – ה-8 ק"מ היו בשבילנו בלי סוף, 500 איש אחד אחרי השני, וכשהגענו התיישבנו שמה על השלג. הרגשנו שאסור לעשות את זה. אף אחד לא יקום בבוקר חי. מכאן ומשם התחילו לאט לאט לחתוך פה עץ, שמה עץ, לעשות מדורות, ונפלו עצים במשך הלילה אחד אחרי השני, וכל היער 'כאילו שהוא בוער'. במקום הזה של המדורה השלג נמס וממש היה דשא מלמטה – אפילו זה התייבש.

דיסק 6 קטע 3 4:59 דק'

כל אחד במקום הזה שהיינו, החלטנו שכל הלילה עושים מדורה. לכל 15 איש היה אוהל שסחבנו אתנו, ובאותו המקום שמנו את האוהל והיו לנו כבר שמיכות קצת (זה היה של האנגלים (ו)האמריקאים ששלחו לנו) ועשינו באמצע האוהל בור ושמה שמנו את הגחלים של העצים. אני הייתי והיה (?? קופלן פינק מלבוב??) בן אדם בגיל 50 ושָׁבָנו היה ספר. והיו לו כבר אפילו נכדים. אמרתי לו: "קופלן פינק, לך לישון – אני אשב". הוא אמר: "ב3:00-2:00 תעיר אותי ואני אחליף אותך". אמרתי לו: "טוב". שמתתי את הגחלים וככה עשו ברוב האוהלים, כל ה-500 איש. ובכל זאת, למחרת היום, בשעה 7:00, נודע לנו שיש 3 מתים מכפור. באוהל שלנו אחד קפא לא למוות. שמו היה שולמן שם המשפחה. הוא היה בן אדם מאוד חלש. העברנו אותו לקוטביאנקה. אחרי יומיים החזירו אותו אלינו, שלם. לא קיבלנו עונש על זה, על העצים. כל הקצינים היו יהודים, רק המפקד של כל הבטליון היה נוצרי, הוא היה סוחר, הוא היה בן 40. אנחנו קראנו לו 'משה רבנו'. הוא היה אלינו ממש כמו אבא שלנו. הוא דאג לנו, הוא עשה את הכל בשבילנו, שיהיה לנו. חפרנו בורות של ארבעה מטר קווארטה(?) לעומק. חתכנו את העצים ועשינו 'מארט'. בתוך האדמה חפרנו בור, מכפר(?) הבאנו

פחים, עשינו ארובה, ביום ובלילה. הייתה שמירה והיינו מדליקים את התנור הזה. הגענו לכך שעד לכדי כך היה לנו חם כשבחוץ היה עד 40 מעלות קור ובפנים ישנו ממש רק עם חולצות. עד כדי כך היה בפנים חם. שמה קיבלנו מקלות והיינו מתאמנים בתור חיילים. פעם אחת כשישבנו כל (ה)500 איש, עם המפקד שלנו (ה'מיור'), הייתה לו אישה וילדה וגם היא גרה אתנו באוהל. אנחנו היהודים היינו עובדים בעיירה 'קוטנבלנקה', היו יוצאים קבוצות קבוצות כל פעם והיינו פשוט מאוד מתגנבים לחיילים הפולניים, היו שם כאלה שהיה להם אחרי בגרות, היו צריכים להיות קצינים, אנחנו בבטליון שלנו היינו לחוד וממחנה למחנה היה 5-6 ק"מ, היינו באים ויוצאים 4-5 איש, מתגנבים למחנה, גונבים להם שמיכות, גופיות, תחתונים – מה שאפשר היה – (ו)יורדים לכפר (כדי) שהעקבות לא יגיעו למחנה שלנו.. ככה היינו גונבים ובעד זה, אם מישהו מכר שמיכה, חולצה, תחתונים וגופייה מהצבא לאזרחים רוסיים הוציאו צו מוות. אבל בכל זאת עשינו את זה..

דיסק 6 קטע 4 5:01 דק'

היו מקרים שהשומר הרגיש בנו, כשכולם יצאו לאימונים נשאר 2-3 שומרים, ואם השומר נכנס והרגיש אז היו מתנפלים (ו)קושרים אותו – ובורחים. היו מקרים שהיה בא שומר כזה למחנה שלנו לראות ולהכיר במישהו, אבל בדרך כלל אלה שהיו יוצאים לא היו מופיעים שמה במיפקד הזה. אפילו הקצינים היו יודעים על זה (?) כי גם הם רצו לקבל משהו ולאכול יותר. היו מוכרים את הדברים בכפר והיינו מקבלים תרנגולת וה'מיור' שלנו עשה חיים, אשתו והבת שלו. ככה היינו איזשהו זמן, התאמנו. פעם אחת בא ה'מיור', אסף את כולם, ואמר: "אני מקווה – מה שאני אומר לכם יהיה בינכם וביני – יש שמועה, שכל אלה שנמצאים עכשיו בצבא הזה – ניסע לאנגליה. תשמרו על עצמכם, תחזיקו את עצמכם ועוד יהיה טוב". שמה קם גם צבא של (?), קומוניסט, שהם הלכו יחד עם הרוסים לכבוש את פולניה. היה לי איזושהי, לא פעם, מחשבה: "איני קומוניסט, לא יכול להיות כבר קומוניסט, מה שראיתי, מה שנעשה, מה שעובר אדם באושוויץ (?) – אבל אולי כדאי לעבור אליהם כדי להגיע. אולי מהם יגיעו הראשונים לפולניה". אבל היו חברים, וגם פינק, ה'קורפורל' הזה, (ש)היה אומר לי: "יש לי כבר נכדים אבל יותר טוב להגיע מאנגליה לשם מאשר מרוסיה". לפני שאני אמשיך הלאה עליי לחזור קצת בחזרה למחנה הראשון, למחנה העבודה במונצ'גרוסק, ששמה היו, כפי שאמרתי, איזה 15000 איש, אז מה שנזכרתי לי (הוא) שהיו מהפולנים כותבים הביתה לפולניה, (ו)היו מקרים שקיבלו חבילות. המצב במחנה היה כל כך קשה ואכזרי שפעם אחת קיבל אחד חבילה, ובדרך חזרה רצחו אותו ולקחו ממנו את החבילה. מה יכול היה להיות שם? אוכל – ולא יותר.. אנחנו בתור קבוצה רק של פולנים היינו בצריף הגדול הזה ובלילה היה שומר יושב תמיד ליד הדלת – שלא ייכנסו גנבים, וכשהיו רוצחים איזה מלשין שמה (בין הרוסים עצמם) כשהצבא רצה להיכנס לצריף, היו הולכים 8-10 איש, גב לגב עם האקדחים, והיו ככה נכנסים אל הצריף לבדוק, לברר, אם שם נמצא הרוצח.

דיסק 6 קטע 5 4:51 דק'

בדרך כלל היו בודקים ואף פעם לא מצאו וגם לא היה אכפת להם למצוא, כי פחות אחד (זה) לא היה להם כל כך חשוב.. אבל למען הרושם. זה מה שנזכרתי לי, במחנה מה שהיה עוד. הייתי איתי גם כומר (אחד, בן אדם בן למעלה מגיל 50, שהביאו אותו מפולניה (ו)אז הוא היה מלובש יפה, (עם) זוג מגפיים יפים, והנה בבוקר אחד קמים – והמגפיים אינם. הבנדיטים האלה, הרוסים, בשבילם בגד יפה (ובאופן מיוחד מגפיים) היה בשבילם דבר גדול והם היו גונבים את זה. מזלו של הכומר היה שלא הרגו אותו כי הוא לא הרגיש.. ממש הורידו לו מהרגליים אותם. ואולי הוא הרגיש ופחד. עם אותו הכומר – לא כשהיינו במונצ'גרוסק אלא כשעברנו לפצ'ורה – היינו הולכים הרבה פעמים יחד, גם אני אתו, וכאשר עברנו ממחנה למחנה - כשגמרנו כמה קילומטרים של כביש היו מעבירים אותנו 30 ק"מ הלאה ולהתחיל מהתחלה – היינו הולכים ברגל תמיד והמים והבוץ היו מגיעים עד לברכיים. היו אנשים חולים. אחרי 10 ק"מ, 15 ק"מ, היו נופלים. היו נופלים ממש עם הפנים לבוץ (כך) שכמעט לא ראו להם את הראש. כל אלה שהלכו, אף אחד לא התכופף כדי להרים את הבן אדם, גם לא החיילים. הוא נשאר שמה. 'הוא?' – מי יודע כמה אלפי אנשים.. אולי מאות אלפי אנשים, מהפצ'ורה עד לוורקוטה היו קורבנות כאלה. שהלכתי עם הכומר (והייתי עוזר לו הרבה פעמים, מחזיק אותו) פעם אחת הוא התיישב בצד ואמר לי: "תשמע בני, עליי להתוודות לפניך. בפולניה לא אהבתי יהודים. הייתי אנטישמי". הוא אומר: "עכשיו אני לא יודע מה להגיד.. אני בתור כומר קשה לי להאמין שיש אלוהים, שאין אלוהים.. יש בני אדם". והוא אומר: "גורלנו שאנחנו פה, אמנם לא עשינו שום דבר רע – ככה זה במלחמות". הוא דיבר בקושי רב, היה לו קשה – היה שבור לגמרי. וכשאמרתי לו: "בוא נמשיך", הוא אמר: "התוודיתי לפניך – אבל היום אני יודע שטעיתי. אתה רואה שמכל

הפולנים", הוא אומר, "אף אחד לא משתדל לעזור לי, ואתה, יהודי, בכל זאת יש לך איזה הרגשה שיש לעזור". אז אמרתי לו: "ככה למדתי בבית שלי, אצל ההורים. שהבן אדם הוא היקר מכל מה שיכול להיות".

דיסק 6 קטע 6 5:04 דק'

הוא אמר: "לך בשלום. אל תיסחב יחד איתי, אולי אתה תישאר בחיים. אני אשאר פה, אין לי כח ללכת, אני אהיה רק כובד עלייך. אני מבקש ממך: תלך ותשאיר אותי. אני לא אלך, אני לא אמשיך". בצער רב, ובכאב לב, השארתי אותו והלכתי הלאה. אני מתאר לי מה שהיה גורלו.. זה, אולי יש עוד דברים שאני כרגע לא זוכר אותם כל כך. כבר עברו שנים. עכשיו מה שאני רוצה זה לחזור למקום הזה שה'קורפורל" אמר לי: "זה גורלנו אולי, להיות פה". מקוטביאנקה, (אחרי שה'מיר' אמר לנו מה שאמר, שאולי ניסע לאנגליה - דיסק 6 קטע 4) אחרי זמן קצר באה פקודה ואנחנו יצאנו לאוזבקיסטן. הגענו לאוזבקיסטן, היה שמה מחנה עצום, ממש עצום, של חיילים פולנים, צבא פולני. אנחנו הגענו, עם ה'מיר' שלנו, כל ה-500 איש, אולי קצת יותר, ביחד. במחנה הזה היינו איזה 10 ימים באיזולציה. באוזבקיסטן, בזמן הזה, היה 'טיפוס' בעיר, ושמה היו יום יום קוברים 30-40-50 חיילים פולניים, והנה אנחנו הגענו לשם, כולנו נראים טוב יותר מאשר כל יתר החיילים הפולנים. הם חשבו ששולחים אותנו לקוטביאנקה למות. ה'טיפוס' באוזבקיסטן השתולל בצורה לא רגילה. שמה היו פליטים מפולניה, מצ'כיה, מעוד הרבה מקומות. בתור יהודים התעניינו ביהודים. היו שמה, אני חושב שמאות משפחות יהודיות - מאוקראינה, מכל מיני מקומות. המשפחות זה היה אימהות עם ילדים. את כל הגברים הם לקחו לצבא. קשה לי להסביר את מצבם הקשה של האימהות והילדים. (הם) היו גרים אצל איזה 'אוזבק', חדר קטן, בלי מיטות, בלי שולחן, ממש בלי בגדים. מצבם היה קשה ביותר, בגלל אוכל.. כמה חתיכות ענפים, בשביל להדליק, לחמם קצת את החדר (כי זה הכל היה מחמרא, גם הרצפה מחמרא) לא היה בידם לשלם, לאוזבקים, שם. אנחנו בתור יהודים, שוב התחלנו פה לעזור קצת, מה שרק אפשר היה. היינו בלילות סוחבים לוחות, קרשים.. היה מטבח, היינו סוחבים עצים, מה שאפשר היה.. בתוך העיר היו מסתובבים שומרים של הצבא כדי שלא יהיו גניבות. הם ידעו על זה שחיילים גונבים בשביל למכור. לאוזבקים היה הרבה יין (ו)הרבה צימוקים..

דיסק 6 קטע 7 5:09 דק'

ובדברים כאלה, שמיכות באופן מיוחד, הם היו נותנים פיתה גדולה, איזה קילו צימוקים ועשרה בקבוקים של יין. אנחנו, בתור יהודים, צימוקים (ו)פיתה הצטרכנו, כי גם אנחנו היינו רעבים - היה אוכל רע מאוד שמה בתור חיילים - את האוכל עוד לא קיבלנו דרך אנגליה או אמריקה, רק בגדים כבר קיבלנו. היינו יוצאים בלילה, היינו מתגנבים, רואים את השומר, איכשהו מסתתרים והולכים הלאה. ככה היינו מביאים - לא הרה, מה שיכולנו רק - שמיכה פה, שמיכה שם למשפחה, קצת עצים, לחם.. אבל קשה להסביר. המצב היה טרגי. היו שמה מתים, המוני איש. ה'טיפוס' תפס(?) זה היה מין לא חורף לא קיץ, גשמים, בוץ, קר.. (אני) זוכר את הילדים.. וכל פעם שראיתי את האימהות עם הילדים חשבתי תמיד על המשפחה שלי: "אולי הם גם איפשהו במקום כזה", מי יודע? - לא ידעתי מה קורה. היה לנו מאוד קשה על הלב. היינו איזשהו זמן ואחר כך יצאה השמועה שמשמה אנחנו נוסעים ל'קרוסנובודסק' (טורקמניסטן). כשאנחנו הגענו לקרוסנובודסק הייתה שמה אנייה אחת, אניית משא, שהייתה צריכה להעביר אותנו מקרוסנובודסק לאירן. והנה, אלפי אלפי אנשים שמה נמצאים, חיילים. קצינים עם משפחות, נשים, ילדים - פולנים. וכל הבטליון שלנו עם ה'מיר', של היהודים. אנחנו שמה ראינו, שחוץ מהבטליון בצבא, פה ושם היו גם כן יהודים עוד. והנה באה הפקודה ואמרו: "למי שיש כסף, רובלים - לזרוק את זה, למסור את זה לחיילים הרוסיים, כי מי שיעלה וימצאו את הכסף אצלו - יורידו אותו מהאנייה והוא יישאר פה". אנשים מאוד פחדו, ומעניין - היו בתוך הבטליון של היהודים שלנו (אף אחד לא ידע אחד על השני) שהיה להם, ממש, אלפי רובלים, אלפי. והתחילו לזרוק לים, התחילו לשרוף, לקרוע - אף אחד לא רצה לתת לחייל רוסי. זה ממש היה פלא.. לא האמנתי שכל כך הרבה כסף יש להם, ליהודים האלה. אבל הפחד היה כל כך גדול - שהם זרקו את הכל. (ב)סופו של דבר עלינו על האנייה, היו שמה 6000 איש. לא היה על הסיפון הזה סיכה איפה לזרוק.. איפה שהייתה חבית - היו שלושה אנשים יושבים עליה. כל מקום. במרתף היו רק כמה רוסים שהם עבדו עם המכונות שמה. (???) לא היה שום דבר, היה להם חדרון קטן ששמה זה היה בשבילם חדר שינה, מטבחון. אבל אנחנו לא הגענו לשמה. זו הייתה אניית משא

ולא היה בית שימוש. עשו שני בתי שימוש פרוביזוריים – דפקו שני לוחות על הסיפון, רצעו מין וילון כזה מסביב – ושמה הלכו ילדים, גברים, נשים..

דיסק 6 קטע 8 5:04 דק'

וזה ממש היה פחד.. שני לוחות, בין הלוחות היה חור, וכשהם עמדו שמה הים היה למטה.. (אם) מישהו טועה ברגל ונופל – אז הלך.. זה ממש היה פחד. אמרו לנו אלה שעבדו שמה על האנייה: "אנחנו אחרי 3 שעות נהיה מצד השני, זה לא רחוק מפה.. 4 שעות". יצאנו לדרך, כבר היה 15:00-16:00 אחה"צ, והנה אנחנו נוסעים (ו)אחרי שעה, שעה וחצי נעשתה סערה איומה. הגלים התחילו לעלות על הסיפון. היו צעקות 'לקשור', 'להחזיק את עצמכם'. אמנם מסביב לאנייה הייתה מין גדר, לא משענת, רק גדר מסביב – אבל זה היה נורא מסוכן. כי האנייה ממש התנוודדה בשיפוע כל כך חזק שזה היה נורא מסוכן, והמים שטפו אותנו מכל הצדדים, קר.. והנה שהגיע כבר או הבוקר הסערה לא הפסיקה. הגלים, שראו אותם, ראינו שהם מכסים את האנייה. אני עוד לא ראיתי דבר כזה, זה היה פעם ראשונה בחיי. ובזמן הנסיעה, במקום 3 שעות אנחנו לא הנה ולא שם, אנחנו לא יודעים איפה אנחנו נמצאים, ואין עם מי לדבר. אנשים שוכבים, אין להם ברירה, רק להסתכל ולראות. ובמשך הזמן של הנסיעה הרגשנו איזה מכה, חזקה מאוד, באנייה – ונעצרנו. (ו)האנייה עמדה בשיפוע די חזק. היה פחד שהיא תתהפך, (???) שהגלים דוחפים אותה. התחילו שמה צעקות – של נשים, ילדים, גברים – ואלו שהובילו את האנייה אמרו ש'עלינו על שרטון'. ככה, במקום 3-4 שעות זה לקח לנו 4 ימים. האנייה הייתה בלי מזון, בלי 'פרודוקטים'. אנחנו היינו צריכים להגיע אחרי כמה שעות לצד השני, אז לא קיבלנו ארבעה ימים לא אוכל ולא שתייה. בסופו של דבר באו והורידו אותנו. הגענו לצד השני אחרי 4 ימים. היה זה איזה נמל קטנצ'יק, כבר באירן. קראו לו 'פהחלוי' (Pahlavi). ירדנו על החוף, כל האנשים, על החולות שמה, הגענו ככה באמצע היום, הייתה שמש, היה יותר חמים – היה די נעים. אבל כולם היו שבורים, רעבים. (ו)התחילו להתאסף מהכפר הזה, מלא מלא פרסים – גברים, נשים.. (אמנם לנשים אי אפשר היה לראות פנים כי הם הלכו עם 'וילון' כזה עד לעיניים). ובדרך כלל אנחנו, הבטליון שלנו, החזקנו(?) תמיד יחד, והחלטנו כמה חברה, קמנו, כדי לסייר קצת – אולי יש פה יהודים בפרס. והולכים מטיילים, והנה רואים ילד אחד רץ, משחק – וראינו שיש לו מגן דוד, בחזה.

דיסק 6 קטע 9 5:06 דק'

לא ידענו איך להגיד לו משהו, שאנחנו יהודים.. שניגשנו אליו הוא הסתכל עלינו אז אמרתי לו: "שמע ישראל". הוא שמע, הוא פתח את הפה ואת העיניים – וברח. כמו שברח ברח.. לא לקח איזה 10 דקות, רבע שעה וראינו (את) הילד הזה בא ואחריו קבוצה (של) אנשים. האנשים האלה התחילו לחפש אותנו. אנחנו בינתיים התיישבנו וככה דיברנו בין החברה(?) ואמרנו: "ראינו ילד – והוא ברח מאתנו". היו כאלה שאמרו: "אם הוא ברח (אז) כנראה שהבין. הוא עוד יחזור". ובאמת אחרי איזה רבע שעה הוא חזר עם עוד כמה אנשים מבוגרים ממנו, אנחנו כבר ישבנו כולנו ביחד, אבל מרחוק (כי היה רכס עד לים, אנחנו היינו יותר נמוכים) ראינו אותם. קמנו כמה חברה והלכנו לקראתם. והנה אנחנו באים על ידם ואחד פותח את הפה ומדבר רוסי. (הוא) מתחיל לדבר ושואל. אמרנו לו: "כן. אנחנו יהודים". הם שמחו והתחילו להתנשק אתנו. הגברים היו מלובשים יפה מאוד – חליפות, עניבות – (הם) שאלו אותנו אם יש הרבה יהודים, אמרנו להם 'כן', אנחנו רק הקבוצה שלנו זה 500 איש, יש עוד מפוזרים בכל מיני גדודים אחרים, גם בודדים יהודים, והם אמרו: "אנחנו נדבר עם הקצינים שלכם. אולי יסכימו לשחרר אתכם לערב". אנחנו לא ידענו מה לומר להם, אם כדאי או לא כדאי, כמה זמן נישאר שמה על החוף.. הם הלכו ודיברו עם (ה)קצינים. אמרו לנו הקצינים (ש)הם לא יכולים לשחרר אותנו בגלל שטרם המפקדים הגבוהים של הצבא האנגלי יודעים עלינו וצריכה להגיע כל רגע פקודה לזוז מפה. אכן הם הרגישו בזה, הלכו (ו)חזרו - נשים, ילדים, גברים – עם חבילות, עם אוכל. כולנו היינו רעבים מאוד ולא היה לנו גם נעים כי אלפי אנשים, גויים - היו גויים שאמרו: "או! היהודים איפה שהם באים הם בבית שלהם, כמו בבית". כמובן שאנחנו לקחנו את האוכל, מי שהיה מסביב לנו, גם גויים, מה שהיה אפשר לתת, לחלק – הם רצו מכל הצדדים. והנה גם הפרסים האלה שראו מה נעשה התחילו להביא אוכל – ונעשה שמה שמח.. ישבנו עד איזה 23:00-00:00 בלילה שמה. רק אז באה הפקודה, הקימו אותנו – 'אנחנו הולכים'. הלכנו ליד איזשהו מקום על הכביש, והיו מכונות משא, העמיסו אותנו והביאו אותנו לטהרן. בטהרן היה בניין גדול מאוד עם הרבה חדרים. התברר שזה היה בניין שהגרמנים בנו אותו, זה היה בית חרושת גדול, (ו)נשאר

רק שמה הבטונים – כל המכונות לא היו, אף מכונה לא הייתה. שמה כבר היו לנו שמיכות, הקימו גם את הארוחה בלילה – ושכבנו שמה לישון.

דיסק 6 קטע 10 2:56 דק'

למחרת בבוקר כשקמנו, הכל שמה היה מוכן כבר, ויצאנו (היה שמה קיר שלם כנראה שפעם הפועלים היו שמה מתרחצים או רוחצים את הפנים, את הידיים) כולם לצחצח את השיניים, את הפנים לרחוץ, את הרגליים לרחוץ קצת מההליכה. וכמו שאני מתקרב לגשת לברז, מאחורה הכרתי חבר שלי ש(הוא) היה גם כן בצבא הפולני. הוא היה בארטיילריה - כי בפולניה את התותחים היו סוחבים עם סוסים – ואני הייתי בחיל הרגלים. האח שלי (כ)שהיה במילואים, היה יחד עם הבחור הזה, ואני שירתתי בחיל הרגלים (ב'סניטבריו')(?), אז האח בא לבקר אותי פעם ביום ראשון יחד אתו וככה הכרתי אותו את הבחור הזה, מאיר'לה. וכמו שצעקתי: "מאיר!" (דרך אגב, לא ראיתי אותו כל הזמן מאז 'סניטבריו'), כשצעקתי לו 'מאיר' הוא הסתובב, (ו)הבחור הזה ממש עמד להתעלף. קפץ עליי, נישק אותי.. "אתה חי שלמה, אתה חי". אמרתי לו: "כן".."איפה היית?" בקיצור סיפרתי לו, "נפלתי בשבי הגרמני", והוא אמר שהוא היה כל הזמן באומסק(?), היה גם כן במחנות, גם כן עבר את כל הגיהנום. הוא היה חולה בדלקת ריאות, נפצע ברגל (עוד עם הגרמנים), והוא גם היה צולע (דרך אגב – עד היום הזה). מיד היינו כמעט כל הזמן כבר יחד, למרות שהא היה תותחן ואני הייתי בחיל הרגלים, אבל המחנה היה, כמעט כל הזמן היינו ביחד. באיך היינו, זה היה ב'42, בערך במרץ-אפריל, כי זה היה בדיוק בפסח.

דיסק 7 קטע 1 4:51 דק'

היינו איזה חודש וחצי-חודשיים, ויצא פסח, והיהודים הזמינו כמובן אותנו, את החיילים היהודיים. (הפולנים שחררו אותנו). וקשה לי להסביר את הלב החם של היהודים האלה, עד כמה שהם קיבלו אותנו יפה. לא ידעו מה לעשות אתנו.. (?) כסף לכיס, היו באים עם כרכרות (ו)סוסים לוקחים אותנו הביתה, מתי שרק היה אפשר. ממש לא ידעו מה לעשות אתנו.. (אני) זוכר שפעם ראשונה שנכנסתי לבית, שמה בחוץ הורדנו את הנעליים, נתנו לנו כפכפים. היינו ארבעה אצל משפחה אחת גדולה. נכנסנו לחדר יפה, גדול, שטיח על הרצפה, שטיחים על הקירות. האימהות, הבנות, בתוך הבית הורידו את ה'וילונות'. רק בחוץ הלכו עם ה'וילון' על הפנים. והנה ראיתי אבא, אימא, ילדים, וכשהתיישבנו על הרצפה והתחילו לדבר, תקף אותי איזה געגועים, ולא יכולתי לעצור בעצמי והתחלתי לבכות. שמה הרבה ידעו רוסית. היו גם כאלה שידעו אידיש. היו כאלה שהיו בישראל וידעו גם עברית קצת ולצערנו אנחנו לא ידענו עברית, אבל ידענו לדבר כי הם ידעו גם רוסית, והיינו מדברים בינינו. שאלו כל אחד: את השם, הבית, והכל.. ומעניין ששמה היו יהודים שהם סוחרים גדולים, היו נוסעים לאנגליה – התברר שאפילו בפולניה היו. כשהיו באים הביתה (ו)מספרים לילדים שיש באנגליה, שיש בפולניה יהודים – הם לא רצו להאמין.. הם חשבו שרק בפרס יש יהודים.. לא ברור למה. כשהם ראו אותנו (הם) היו מסתכלים עלינו, ישבו על ידנו, והיו מבקשים את ההורים שיביאו אותנו עוד פעם ועוד פעם.. וישבנו בפסח – כל הפסח היינו אצל היהודים. עד שהגיע הזמן שאספו אותנו, עזבנו. היינו צריכים לנסוע למצרים. אני לא יודע.. לקחו אותנו עם אנייה. הייתה מלחמה כבר בעיצומה, את לונדון כבר הפציצו, זה היה באפריל '42 או יוני כבר. העמיסו אותנו על האנייה, נסענו דרך הים ההודי, היינו ב(?).. הגענו לנמל. היו אומרים לנו שלא יכולים לנסוע ישר כי הגרמנים מחפשים את האניות עם (ה)חיילים, יכולים להפציץ אותנו או איזה צוללת יכולה לבוא – כל מיני סיפורים. כל פעם היו מחליפים לנו על האנייה – אם הגענו לאיזה גבול של ארץ אחרת – את הכסף. האנייה הזאת הייתה עצומה. היו חיילים אנגליים, חיילים אמריקאים, כושים.

דיסק 7 קטע 2 5:12 דק'

והנה הגענו למצרים, עברנו בתעלת סואץ. ראינו על יד התעלה, בצדדים, מרחוק – ראינו תותחים, כל כך הרבה תותחים. והנה, כשתקרבונו קרוב ראינו שבעצם היה תותח אחד (אולי על חצי קילומטר) וכל היתר היו סתם צינורות, הסוואה – כאילו (ש)זה תותחים. במצרים לא היינו הרבה זמן. משמה הוציאו אותנו לירדן. בירדן היינו קצת, עשינו אימונים – ויצאנו לעירק. בעירק היינו איזה חצי שנה. שמה היו לנו אימונים קשים מאוד. היה חם מאוד, וקשה, וחמסינים. מים לא היו לנו בשדות, היו מביאים עם אוטו משא ב'פלנדקו' כאלה מים (בתוך ה'פלנדקו' בפנים) (ו)עד שהם היו מגיעים אלינו זה היה מים חמים. היה קשה מאוד. התנאים היו קשים מאוד. והנה ביום אחד אומרים: "אנחנו יוצאים

לשבעה ימים. אוספים את האוהלים ויוצאים לשבעה ימים לאימונים. אמרו שהאימונים האלה 'הלוואי שכולם מבחינה בריאותית יחזרו'. היינו איזה קבוצה של חבר'ה שמשחקים קלפים, ואנחנו עוד היינו (ש) כל הבטליון שלנו שלם (של היהודים). וה'מזל' שלנו לא הסכים שיפרידו אותנו. הוא לא עזב אותנו. הוא ידע, שיגיע יום ואנחנו נגיע לישראל. הוא רצה להגיע יחד אתנו. והבטליון שלנו היה יוצא מן הכלל טוב, ממש חיילים טובים – הכל היה בסדר. והנה אומר לי חבר אחד: "תשמע, אתה רוצה להישאר פה? אנחנו נישאר כמה חבר'ה לשחק קלפים". אני אומר: "איך?", אז הוא אומר: "קח חתיכת סבון קטנטונת ותבלע את זה עשר דקות לפני המיפקד". (לפני שהקצין בודק את החיילים לפני היציאה, עם כל הציוד על הגב והכל, עם הנשק). חשבתי: "נעשה". לקחתי טיפה סבון חמש דקות אולי לפני המיפקד. והנה, אחרי דקה-שתיים נעשה לי לא טוב על הלב. הרגשתי 'להקיא, לא להקיא', והנה הופיע קצין, עובר את האנשים, (ו)אני רואה שאחד מהחבר'ה כבר מוציאים החוצה, אחד קדימה. הוא עובר, אומר: "מה קרה לכם?". זה אומר: "אני לא יודע, אכלתי משהו היום לארוחה וזה הפריע...". והנה הוא מגיע אליי – אני הייתי הספּר – ואומר: "מה קורה היום? מה קרה לכם? איזה 4-5 חבר'ה". ואני הרגשתי שאם אני אפתח את הפה אז כל הקצף ייצא לי דרך הפה. לא פתחתי את הפה, עצמתי את העיניים. הוא אמר שמה מי שנשאר - לשמירה על האוהלים. (כי היו ערבים, היו גם גניבות - הם הגיעו לכל מקום, אפילו שלא היינו ליד כפר(או) על יד עיר, די רחוקים, אבל הגנבים הגיעו לכל מקום, גם נשק גנבו). אמר לאחד מאלה: "תאסוף את החבר'ה, תלכו לרופא". כמובן שלרופא ללכת זה היה עניין עד לצהריים ובינתיים יצאו לאימונים. ונשארנו. עד לרופא הכנסתי אצבע לפה, הקאתי ככה כהוגן – ממש קצף יצא.. שטפתי עם מים, עשיתי את הכל, לא היה לי טוב, במשך כל היום. הייתי אצל הרופא – 'שלושה ימים חופש'. יופי. חזרנו, כולנו לא הרגשנו טוב באותו היום, אבל למחרת כבר שיחקנו קלפים.. אחרי שלושה ימים התחילו להביא פצועים – ברגלים, בכל מיני מקומות. הלכו בהרים, רצו.. מה עוד היה? שבאימונים האלה הארטילריה הייתה צריכה לירות קילומטר קדימה, לפני החיל רגלים שרצו להסתערות.

דיסק 7 קטע 3 5:03 דק'

והיה להם איזה פנצ'ר שמה, במקום שני קילומטר קדימה הם ירו ממש בין החיילים ושמה היו הרוגים, והיו פצועים, עד שעצרו את זה (שנפעצו ככה ברגליים, אני יודע, אבל ממש הרוגים היו). וכל היתר המשיכו, גמרו את השבוע, חזרו. כל אלה שבאו אמרו: "היה לכם שלא הרגשתם (טוב). לא יודעים(?) מה קרה לנו אותו יום שלא הרגשתם טוב, ממש מזל יוצא מהכלל". ואנחנו כמובן שמחנו שהצלחנו בזה. היינו בעירק איזה חצי שנה ובאותו זמן שהיינו בעירק ביקרנו (היה לנו חופש), היינו בבגד הרבה זמן. היינו גם ליד מוסול במחנה צבאי, שני קילומטר ממוסול, שם היה גם כן בית חולים שהגרמנים בנו אותו מתחת לאדמה. קשה לי היום להגיד, (אבל אז) דיברו שזה 20 וכמה מטר בתוך האדמה. כל הבית חולים הזה היה משיש, חדרים גדולים מאוד. בן אדם שהיה שמה בפנים שבוע, עשרה ימים אם עוד היה חודש – כשהיה יוצא משם הוא היה צהוב, מחוסר אוויר, מחוסר שמש. כמובן שמבפנים החוצה היו ארוכות למעלה. הם היו אומרים אפילו שלוא הייתה פצצת אטום זה לא היה מפוצץ את הבית חולים הזה. ושמה היו חיילים צרפתיים, אמריקאים, אנגלים, הודים, פולנים – מה לא היה שם.. גם רופאים, קצינים גבוהים הודים היו. אחיות.. ובמוסול גם כן הייתה קהילה יהודית, אבל אני לא יכול להסביר, איך היהודים נתנו את הלב שלהם בשבילנו.. מה הם לא עשו בשבילנו? היינו באים לבית כנסת, היו מתפללים. מוסול לא הייתה עיר גדולה, זו עיר נפט. היינו עוברים שמה ממש ברחובות, (ו)התושבים (לא היה לנו חשמל) הם היו עושים את הנפט שמדליקים בחדרים, מהרחובות ממש.. והיהודים בדרך כלל הם גרו תמיד מחוץ לעיר בגטו, ובתוך העיר היו להם חנויות, היו יהודים די מסודרים (עם) חנויות ואפשר לומר שלא היו עניים, היו אפילו יהודים עשירים מאוד. ובבגד גם כן – גם שמה היה גטו די גדול מחוץ לעיר. ביקרנו שמה הרבה, ובתוך העיר היו מסעדות, חנויות של יהודים.. מעניין שהם, בזמן הזה (כי היו פולנים חיילים שהם הגיעו עוד לא דרך רוסיה (אלא) ישר מפולניה דרך רומניה (שהם ברחו) כבר היו ב??.. בחופש הם היו באים, לבגד, לדמשק – ככה שהערבים לומדים שפות די מהר, וכשאנחנו הגענו, כשנכנסנו למסעדה - רק בגלל שראינו מזוזה בדלת ידענו שזה יהודים – ניגשת בחורה (ש)מדברת אלינו פולנית. יהודייה, ידעה פולנית. כשהתחלנו לדבר אז היא תכף הכירה.. אמרה: "אתם יהודים?". היו חיילים צרפתיים גם הם יהודים, שחורים. וככה היינו בבגד איזה חצי שנה ואחר כך עברנו לסוריה. גם בסוריה היינו בדמשק, בעיר – בכל מקום איפה שבאנו לא היה גבול לשמחה של היהודים, איך שהם קיבלו.. היינו בבטליון 500 איש... עם שירה, עד לגטו של היהודים.

דיסק 7 קטע 4 5:03 דק'

עברנו זמן די יפה שם, גם בבגדד, וגם בדמשק, במוסול, בטהרן.. אני זוכר את הלב החם של היהודים. והנה הגיע הזמן ויצאה השמועה שאנחנו יוצאים לישראל, בישראל צריכים לנוח ולצאת לאיטליה למלחמה. מסוריה אנחנו הגענו עם הרכבת לחיפה, ומחיפה העבירו אותנו לבאר טוביה, 'קסטינה' קראו לזה. שמה היה מחנה גדול מאוד של יהודים. ובערב אחד הגיע ה'מיוז' שלנו, אסף את כל הבטליון, והוא אומר: "חבריא, הייתה לי מלחמה גדולה מאוד עד שאנחנו הגענו להנה. עכשיו", הוא אומר, "אני יודע שלא אוכל יותר להיות אתכם יחד. עכשיו יפזרו אתכם פה בישראל בין כל מיני גדודים, בין הנוצרים, ואני רק מבקש ממכם רק דבר אחד – עד שלא יפזרו אתכם בין הגדודים אל תתחילו לברוח". הוא אמר, בעצם הוא ידע יותר טוב ממני, התפלאתי לשמוע את המילים שלו. רק אחר כך הבנו שהוא בעצם נתן לנו רמז מה עלינו לעשות. כשהוא הלך, הקצינים ואנחנו החלטנו לקנות לו מתנה. קנינו לו מתנה יפה וגם מקל כזה ביד, שהיה פעם נהוג בחוץ לארץ ללכת עם זה, עם ראש מכופף.. דבר יפה מאוד. הוא היה מעשן מקטרת והיה מאותו העץ. ועל המקל כתבנו לו: 'מתנה למשה רבנו'. ככה קראנו לו. וכל העניינים האלה, הקצינים בעצם היהודים שהיו איתנו, אמרו וביקשו: "אם נכון הדבר מה שה'מיוז' חושב – שבאמת לא נעשה את זה עכשיו. רק כשיפזרו אותנו. זה יהיה כאילו לא הסכמנו עם הגזרה, מה שעשו". וכך היה. אחרי זמן קצר באמת פיזרו את כולנו ואנחנו הגענו. בבאר טוביה, קסטינה שמה, הופיע קצין פולני שלנו שהיה כבר, ועצרו את החברה שלנו ואמרו: "אנחנו עד שנמצא פה מועדונים, בתל אביב, ובמקומות אחרים, אכסניות לשינה, ולאוכל, לכל החיילים (בינתיים אין לנו) אז אנחנו באנו לבקש ממי שיש לו פה משפחות, קרובי, מכרים – שיכול לבלות אצלם שבוע ימים שירים את הידיים (ו)תקבלו חופש. אלה יהיו הראשונים כי תמיד תצטרכו להתחלף כי צריכים להישאר אנשים במחנה לשמירה". היו חברה שהרימו, (ל)רוב היהודים היה להם משפחה. ואני ישבתי, לא הרמתי יד, לא היה לי אף אחד. ישב לידי בחור ואמר: "קודם תרים יד".

דיסק 7 קטע 5 5:02 דק'

הרמתי את היד. אני אומר לו: "אבל אין לי קרוב", הוא אומר: "אין דבר, יש בתי מלון. יש לך כסף?", אמרתי: "כן, יש לי קצת כסף". 'מי שהרים ידיים מתבקשים מחר לפני הצהריים לבוא למזכירות שלנו למסור את הכתובות של מי שהם צריכים להגיע, כי אם במקרים צריכים מישהו – שיהיה אפשר להחזיר אותו'. כשיצאנו משמה אמר הבחור: "בערב ניגש לבאר טוביה". הגענו(?) לבאר טוביה, נכנסנו שמה למכולת והנה הבחור הזה שואל אותנו: "אתה יודע על איזה בית מלון בתל אביב?", והוא אומר לו: "אוו, יש שמה הרבה". "תן לי הכתובת אם יש לך" – אז הוא נתן. אז הבחור הזה, כשיצאנו, אומר: "אתה רואה? יש לך כתובת, רק אל תכתוב 'בית מלון'. תכתוב את ה'יהודי' הזה, את מספר הבית – וזה מספיק". בסדר.. למחרת באמת כולם נתנו כתובות וגם אני נתתי. קיבלנו חופש ואני הלכתי לפי הכתובת הזה של הבית מלון. שילמתי שמה על שבוע מראש – מיום ראשון עד יום ראשון. (חשבת, מה שלא יהיה אני ישלם, אולי יגנובו לי את הכסף או מה.. היו גניבות פה בארץ). אבל דבר אחד – זה לא היה מה שהיה בכל ה'סטריפים' היהודים – פה היהודים קיבלו אותנו בתור תיירים, הם לא ידעו מה שעבר עלינו.. אנשים, גרמניה, רוסיה.. הייתה מלחמה ו(אם) היה לך כסף – טוב. לא היה לך כסף – יכולת לישון בחוץ. זה לא היה אותו דבר. פה הרגשנו הרבה יותר רחוקים, לצערי, ממה שבכל מקום בארצות ערב בין היהודים. אבל לשמחתי היה לי די כסף. לא עישנתי סיגריות, קניתי לי כלים יפים באירן. קיבלנו שמה בהתחלה בעד כמעט חצי שנה כסף שעוד היינו ברוסיה. ('טומב' (tomb) זה היה כסף יקר. בעד 'טומב' אחד היה אפשר לקנות 10 ביצים, חמאה, בקבוק יין, לחם ועוד דברים, (ו)אפילו עוד נשאר עודף. דרך אגב שמה בפרס שהגענו היה מכל טוב, כל טוב. שעברנו מרוסיה לשמה (לאירן) זה היה 'יום ולילה' – מכל טוב בחנויות, רק כסף – והיה לנו כסף. שכחתי להגיד ששמה עשרות (אם לא מאות) מהגויים מתו מרוב שתייה ואוכל. יהודים לא – אני לא זוכר שהיה יהודי אחד שמת, שאכל יותר מדי.. מאלה שעברו מרוסיה והגיעו זה מה שהיה – אוכל ושתייה בשפע.. הגויים היו מתגלגלים ברחובות שיכורים. ופה בארץ שילמתי, והנה אני מחפש, מדבר בין אנשים – 'אם יש מישהו מבוצ'אץ', ולא יכול למצוא. שבת, יום לפני שהייתי צריך לחזור לצבא ואין לי למי ללכת, הלכתי לשפת הים בתל אביב, היה יום חם, קצת ללכת לים.. התפשטתי, הייתי במדים של צבא, והנה אני מתיישב ככה ולידי, לא רחוק, מתיישבות שתי בחורות ומדברות פולנית.

דיסק 7 קטע 6 4:58 דק'

ואני ככה שם את האוזן ושומע, מבין מה שהן מדברות. הן התחילו לדבר על הונגריה, פולניה וכל מיני דברים – הבנתי שהן גם כן קצת עולות חדשות. והנה אני שומע אחת אומרת לשנייה: "איפה משה שלך?" אז היא אומרת: "שייקח אותו השד. חתיכת ממזר, מנוול". ולי היה חבר 'מוישה' מבוצ'אץ', אבל לא חשבתי על זה, שמעתי 'מוישה'. החלטתי להתקרב אליהן ואמרתי להן שאני חייל פולני ואני (כאן) כבר שבוע ימים ואני מחפש איזשהו בן עירי. הן שואלות אותי: "מאיזה עיר אתה?", אני אומר להן: "מבוצ'אץ'". אז זו שאמרה על מוישה הזה 'מנוול' ממש החווירה. היא אומרת לי: "בוצ'אץ'?", אני אומר: "כן. מי זה המוישה הזה שאתן דיברתן?", אז היא אומרת: "מוישה שפיגל", וזה בדיוק החבר שלי, שגדלנו יחד ברחוב, ממש מתינוקות.. אני אומר: "תצילו אותי – אם לא אני צריך לחזור לצבא". ואז ידעו כבר בארץ שיש חיילים שבורחים. רק תנועות כמו אצ"ל, לח"י ועוד עזרו לחבר'ה כאלה. אני לא רציתי להצטרף למפלגות. אני חיפשתי מישהו בן עירי. והנה, לא רצתה לתת לי הכתובת.. מספרת לי סיפור שהיא פגשה אותו בהונגריה, הוא היה בשבי, הבטיח לה להתחתן והגיע ארצה – ועזב אותה.. השנייה אומרת: "מה את רוצה ממנו, מה הוא אשם?". זה לקח לי שעות, התלבשנו, הלכתי איתן ואמרתי: "בשמונה בבוקר אני צריך להתייצב לחזרה". ובסוף, לקראת ערב, הוצאתי ממנה איפה שהיא נמצאת, ליד נתניה בקיבוץ מצפה ים. באותו ערב התיישבתי על אוטובוס ונסעתי לקיבוץ. כשהגעתי לקיבוץ פגשתי את החבר דולק וולינסקי(?) שעבד בנגרייה, גם כן מפולנייה, סיפרתי לו את העניין והוא אמר לי: "היה לך מזל". הוא (מוישה שפיגל?) שעובד בת"א שמה בתור מסגר, מחר בבוקר תוכל לנסוע, ולישון פה בחדר שלו. אמרתי לו: "אני לא יכול בבוקר, יכול להיות לי כבר מאוחר". אמרתי לו: "אני אסע, תן לי את הכתובת, אני אסע עוד הערב". ובאמת, לא לקח הרבה זמן, התיישבתי על האוטובוס נסעתי לתל אביב. בקושי רב מצאתי את הכתובת, הוא בדיוק היה בקולנוע. חיכיתי בבית איפה שהוא היה גר. הוא חזר, קשה לי לספר את השמחה.. שיניו בכינו. ובסוף הוא אומר: "אני קיבלתי מכתבים מהמשפחה בהונגריה והם כתבו שאתה כותב הביתה עליי, שאני כתבתי מגרמניה גלויות הביתה וההורים שלי ידעו שאני בשבי הגרמני". וככה התיישבנו (גם) עם האנשים שהוא היה אצלם, השעה הייתה מאוחרת. סיפרתי ככה במהירות במה העניין וישנתי שמה. תכף בבוקר, בחמש, קמנו ונסענו לקיבוץ, הוא יחד איתי. הכניס אותי לחדר שלו ושמה נשארתי.

דיסק 7 קטע 7 5:01 דק'

היו כבר אז בחורים מהקיבוץ שהם היו בבריגדה כבר, ככה שהיו חדרים, היו אוהלים ריקים שמה גרו. אני נשארתי בקיבוץ, החבר יצא לעבודה, את המדים שלי שרפו (ו)קיבלתי מדי פועל עם כובע טמבל ואחרי כמה ימים הייתי בריא ורציתי לעבוד. התברר ששמה לא הייתי כבר לבד. שמה כבר היו 15 חבר'ה כאלה מהצבא הפולני שברחו, בקיבוץ הזה. ויום אחד לוקחים אותי לעבודה, בדיוק הוציאו תפוחי אדמה, עם פרד פתחו את התלמים ועם הידיים אספו (נתנו לכל אחד פח ואספו את התפוחי אדמה). והנה בא 'שלוים' הזה, ספר, נכנס לתלם (ו)מתחיל לאסוף תפוחי אדמה. המרכז אז היה יצחק ולדמן, זכרוננו לברכה, והוא היה מסתכל ככה, עובר, והנה הוא רואה חבר אחד שהיה פועל מצוין, יאשה בורוכובסקי(?), גם הוא נפל ב'48, זכרוננו לברכה. הוא הרבה מאחוריי, והוא משאיר תפוחי אדמה. צועק עליו יצחק: "היי! אל תרוץ, אבל תוציא את כל התפוחי אדמה, מה אתה רץ?". אז הוא אומר: "אני חושב שזה שלו". אז הוא אומר: "אני רואה טוב מאוד איך הוא עובד. זה שלך ולא שלו". כשהם הגיעו, רוב הפועלים, לחצי תלם – אני כבר חזרתי חזרה מהתלם השני. והם נדהמו לראות את הידיים שלי איך שאני עובד.. היה אחד שהיה אוסף את הפחים, את הפח שלי הייתי שופך לבד ומחזיר אותו – ועובד הלאה. אז כששאלו אותי 'מאיפה אתה למדת את זה?', אז אמרתי להם: "תנו לי רובה עם כידון ואני אלמד אתכם איך להוציא תפוחי אדמה מהר ולא להשאיר אף תפוח באדמה". נדהמו. אמרתי להם: "כן חבריא. עבר עליי די הרבה.. וגם זה". וככה החבר'ה התרגלו לאט לאט אלינו. אבל מה שכאב לי, כאב לי דבר אחד: בכל מקום (בעיר, בקיבוץ) רצו לשמוע 'איך שמה ברוסיה?', וכשהיינו מספרים את האמת היו מוכנים להרוג אותנו. אבל לא הייתי יחידי – היו אלפי אנשים שאמרו אותו הדבר – שברוסיה אין אידיאולוגיה, אין קומוניזם, יש רצח של אנשים. לא האמינו. אני זוכר שהיה איזה חג בקיבוץ, אז בצרף, בחדר אוכל הזה עשו כל הקיר סדין אדום גדול ושתי תמונות: אחד של סטלין ואחת של לנין. כשהתקררתי לתמונה של סטלין ירקתי עליה. היו שמה כמה חברים שרצו להרוג אותי. הרבה שנים לקח לקיבוץ הזה – ובכלל. אני חושב שהרבה זוכרים את הפרשה של הרופאים שרצחו ברוסיה חמישה-עשר. ואחר כך הייתה פרשת 'אורן' שהרבה מהקיבוץ

הארצי אמרו 'יכול להיות שהוא אשם, שהוא עשה משהו'. נדמה לי שאז היה מדובר שמאיר יערי היה יחידי, שהוא האמין באורן שהוא לא אשם. (מה שהיה בצ'כיה).

דיסק 7 קטע 8 5:04 דק'

אחרי זה, כשאורן חזר מהקיבוץ הארצי, חברי קיבוץ התחילו קצת לחשוב אחרת על רוסיה. וצר לי לומר שבמשך 37 שנים לא השתנה ברוסיה הרבה. אני לא יכול להגיד שיש רצח כמו שהיה במחנות בכל מיני מקומות, אבל ממה שאני יודע, שאם שם אנשים מקבלים עונש במחנה עבודה – אני לא מאחל לאף בן אדם את המחנה הזה לעבור (כמובן עוד בזמנו של סטלין, היום אני לא יודע בדיוק), אבל לו היו נותנים לאנשים להגיע, לראות.. זה סגור על מאות מנעולים, אי אפשר להגיע למחנות האלה. זה העולם לא יודע, עד היום הזה. עליו עוד להזכיר משהו: כאשר אני ישבתי אז בביאליסטוק, ושמה היו בפולניה יהודים קומוניסטים (וגם הגויים היו קומוניסטים), את כל אלה בהתחלה הרוסים קיבלו די יפה כדי שבעזרתם יוכלו להכניס לבתי סוהר מי יודע כמה עשרות אלפי אנשים.. אחרי כמה חודשים שהרוסים כבר התחזקו שמה בפולניה, התחילו להוציא את כל הקומוניסטים האלה לסיביר. כאשר אני הייתי במונצ'גרוסק' (זה גם כן בסיביר) נפגשתי עם הקומוניסטים האלה (וגם על ה'פצ'ורה'). הם קיבלו 15, עשרים שנה, עשר שנים – בכלל לא היו יותר טובים.. הם היו יותר גרועים מכל הגנבים שהיו שם.. זה היה גורלם. רע ומר. עד היום הזה אני מתפלא, שיש קומוניסטים בעולם, והם אינם רוצים להבין ולדעת את האמת לאמיתה (על) מה שנעשה עד היום הזה ברוסיה במחנות עבודה. אני רוצה לחזור ל1943, הגעתי לקיבוץ, והסתתרת כחייל פולני. באותה שנה הקיבוץ עלה להתיישבות בסביבות 'חירבייה' (בין אשקלון ועזה) והייתי בין ה10 אנשים הראשונים שהגיעו הנה. כאשר התחלנו לנקות את השטחים ולהכין צינורות להשקיה, גרנו בכמה אוהלים ועשו לול קטן, ולאט לאט התחלנו לעבוד. אז, כבר בזמנים האלה, ערבי שמכר את השטחים לקרן קיימת (אני זוכר שהיה משפט של ערבי שרצה שיחזירו לו את השטח והוא יחזיר את הכסף, כי הוא פחד מהשכנים שלו אולי ירצחו אותו. אני זוכר שהיה משפט שלקח שנה וחצי וסופו של המשפט אנחנו נשארנו בשטח).

דיסק 7 קטע 9 4:51 דק'

אני, בתור בן אדם חדש, לא ידעתי כל כך את המנהגים פה, והחוק היה של האנגלים שבמשך שנה, אם מתחרט המוכר – יכול להחזיר לעצמו את האדמות. לא סיפרתי לאף אחד – היה לי קצת קשה על הלב. תיכף בהתחלה התאהבתי ממש באדמה. והעבודה אמנם הייתה קשה – מהבוקר עד לערב, עשינו גן ירק קטן, לאט לאט הוא גדל. על כמה חלקות היה צינור ברזל שזה היה הממטרות האלה (ה'סקינרים' קראו להם). מהחברים הראשונים שעבדו בגן ירק למדתי את כל ההשקיה הזאת ועבדתי – שמחתי בחלקי. חשבתי, מ'43, 'מה יהיה איתי מבחינת המשפחה?' מפולניה. אבל כבר הייתי בין אנשים, ידעתי מה שנעשה בעולם, שמענו כבר מה שנעשה בגרמניה עם היהודים וחיכיתי. ב44-45.. בסוף '45 ביקרתי פעם חבר שלי שהיה גם מהצבא הפולני, שהתחתן ברמת רחל עם חברת קיבוץ (שהיא נסעה בעגלה מרמת רחל לירושלים ונפלה מהעגלה ושברה את היד). היא הייתה בבית חולים ואני אז הייתי בנתניה (הקיבוץ שלנו היה ליד נתניה) ונסעתי פעם לבקר אותה. ושמה הכרתי עוד חברה שהיום היא אשתי. כשהכרתי אותה והתחלנו לדבר, סיפרתי לה על הכל, על הבית והמשפחה, שיש לי אישה, וילדה.. אינני יודע מה היא.. ובהתחלת '46, ביום אחד שהלכתי לארוחת בוקר קיבלתי מכתב. וכמו שקיבלתי את המכתב הכרתי כתב יד של האח של אימא שלי, של הדוד שלי. סך הכל הוא היה מבוגר ממני בחמש שנים. לא יכולתי להחזיק מעמד. רצתי לחדר ומרוב אושר של המכתב – בכיתי. כאשר פתחתי את המכתב הוא כתב לי שהוא נמצא במינכן. הוא שירת בצבא הרוסי. הוא נשאר בחיים, אבל אשתו ושני הבנים שלו נרצחו על ידי הגרמנים. הוא חזר מרוסיה לבוצ'אץ', ובבוצ'אץ' היו כמה יהודים זקנים שאיכשהו הסתתרו כגויים בסביבה וחזרו בחזרה לבוצ'אץ'. כשהוא בא לשם סיפרו לו ששלוים'ה חי ושהוא נמצא בישראל. איך הם ידעו? כי פה היה בתל אביב ארגון של כל הבוצ'אצ'אים, והם היה להם קשר עם הכמה יהודים האלה בפולניה, בבוצ'אץ'. וכל בן אדם שהגיע פה לארגון – הם מסרו לשמה: 'אם מישהו יבוא, משפחה או מה – שיידעו שזה זהה חי'. גם אני איכשהו פה, כמו שהגעתי, עוד כשמצאתי את החבר שלי פה, הוא זה שהכניס אותי פה לארגון הזה, בתל אביב.

דיסק 7 קטע 10 1:41 דק'

ובצורה כזו, הדוד שלי קיבל את הכתובת של הארגון (של ה'ב'וצ'אצ'אים) הוא כתב והם שלחו לו את הכתובת שלי. בצורה כזו קיבלתי את המכתב, וממנו נודע לי, שכל משפחתי וכל היהודים בעיירה שנשארו – לא נשאר אף אחד בחיים, ושאינ לי מה לחשוב עוד להגיע פעם לבוצ'אץ'. אין לי בשביל מה ולמי. אבל הדוד הזה הגיע לחיפה עם אניית 'אקסודוס'. ידוע בכל הארץ על האנייה הזאת, ב'48'. כמובן שהיו כאלה שהתנגדו לאנגלים – וגם הוא, וגם הוציאו לו כמה שיניים, היה פצוע – והחזירו אותם בחזרה למינכן. משמה הוא כבר יצא לאמריקה. ולצערי הרב, בגלל הכאב ש כל הזמן כתב לי על אשתו הראשונה ושני הבנים (כי במינכן הוא התחתן עוד פעם והייתה לו גם בת שעד היום נמצאים בניו-יורק).

דיסק 8 קטע 1 5:02 דק'

והוא, בגיל 61, קיבל התקפת לב – ומת. ככה שבאמת נשארתי מכל המשפחה לבדי. עכשיו עליי לחזור.. אחרי שקיבלתי את המכתב הזה וידעתי כבר הכל, סיפרתי אחר כך (היום היא אשתי) מה שקרה, ואמרתי לה בגלוי, 'אם היא מסכימה לעבור לקיבוץ – אני מוכן שנתחתן, כי אני לא רוצה לעזוב את הקיבוץ'. הכרתי את העולם, ראיתי מה שנעשה – רוצה אני להיות בקיבוץ, איפה שהשוויון בין האנשים, בעיניי – היה הכי יפה. היא הסכימה ועברה לקיבוץ. וככה, גרנו באוהל, גרנו ב'ליפט', גרנו בצריף.. הקיבוץ בנה כמה בתים, כל החברים עברו מנתניה לקיבוץ וכל החברים היו באדמה שלו. והנה ב'47' שהתחילו לדבר על חלוקת הארץ לערבים וליהודים, שאולי תהיה מדינת ישראל, התחילו המאורעות.. המצב התחיל להיות קשה בדרום. סוף סוף אנחנו היינו בים של ערבים. קיבוץ אחד לבד, בין עזה ואשקלון. אנחנו היינו ממש היחידים שהיינו על הכביש. מזרחה מאיתנו 6 ק"מ היה קיבוץ גברעם ודרום-מזרח היה קיבוץ נירעם, הם לא שלטו על הכביש, ככה שכל כנופיה שעברה עם ג'יפ על הכביש בעזה (חצי ק"מ מאתנו) היו כבר המצרים החיילים על הגגות של הבתים והיו אפילו ימים שאיזה ג'יפ עם כמה חיילים מצריים עברו לפני המשק, אני זוכר זה היה בפסח, והיו יורים על הקיבוץ. היה מקרה שכדור נכנס דרך הדלת בצריף של החבר שלי והקליע נפל על המיטה, למזלם של החברים האלה הם לא היו בבית. ב'48' בפברואר נולד הבן שלי והבאנו אותו מרחובות הבית באוטובוס משוריין. היו עוד הרבה אנשים – הבן של הנהג (שעד היום הוא חי, שיהיה בריא, חנן). את שני הבנים שלנו הבאנו בתוך סלים. היו יריות בדרך אבל איכשהו הגענו בשלום הביתה. והנה הגיע היום, אני עבדתי אז בברווזייה, כשהסתכלתי החוצה ראיתי את הטנקים של המצרים איך שעוברים בשדות מסביב לקיבוץ וכשנכנסתי לאסוף את הביצים של הברווזים בתוך הסככה, מהצעקות של הברווזים לא הרגשתי שהאווירון עובר ומתחיל לירות על הסככות.

דיסק 8 קטע 2 4:59 דק'

וששמעתי את הרעש והיריות כשיצאתי החוצה האווירון כבר עבר אותי ואפילו כבר היו ברווזים שנפגעו, (ותוך) שניות הוא חזר וזרק איזה פצצה על המתבן – והמתבן התחיל לבעור, וגם נפגעו פרות, וככה בעצם התחילה המלחמה על יד מרדכי. בליבי כעסתי – זה היה לפני ארוחת בוקר.. אספתי את הביצים כדי להגיע למטבח. הייתי עם עוד חבר שעבד גם כן בברווזייה. עד שהאווירון עבר הסתתרנו איכשהו שם. אחר כך יצאנו, שהגענו לחדר אוכל, לפני החדר אוכל היו חביות של נפט שעל ידי זה התנור בער, וכבר הייתה שריפה לפני החדר אוכל, עמדו חברים וכיבו את השריפה. כשנכנסתי לחדר אוכל היו הצלחות מוכנות, הכל, לאכילה, אבל אף אחד לא היה בפנים. יריות, ופצצות שנפלו, הסייד נפל מהתקרה בתוך הצלחות והכל. אני זוכר שנכנסתי למטבח והיה סיר עם חלב. תפסתי משהו לאכול ושתייתי כוס חלב. כשחבר, מאלה שכיבו את השריפה, אמר: "תברח מפה, מה אתה רוצה להיהרג?", אז אמרתי לו: "אני רעב, מה לעשות?". באותו הרגע באמת, כשיצאתי החוצה, היה המפקד שלנו, זה היה מוניו, אסף אותנו בתעלה, וחיכינו עד שתבוא פקודה לאן ללכת לקבל נשק. וההפגזה כבר הייתה בעיצומה, בצורה בלתי רגילה. והנה, איזה 30 מטר מהחדר אוכל, בתעלה, לא רחוק, ממש כמה מטרים ליד הבית שבנו לרופא שלנו, נפל פגז בתעלה ונהרגו שלושה חברים. חבר אחד היה 'אצ'יק(?) שגם הוא היה בצבא הפולני, ועוד שני חברים. ואז באה הפקודה להתפזר, לעמדות. בערך כל אחד ידע איפה הוא. ורק אחר כך התחלנו לקבל את הנשק. קשה להסביר את ההפגזה הזאת. עד כמה תחמושת ונשק היו למצרים. ממש לא היה סנטימטר אדמה שלא נפל פגז.. גם הבית תינוקות שאווירון זרק פגז – נהרס. כן, שכחתי להגיד, שיומיים לפני זה רק, הוציאו את הילדים והנשים מהקיבוץ לקיבוץ מעברות וגן שמואל. עוד באותו ערב, כשהתחילו לארוז את הדברים כשבאו האוטובוסים (זו פרשה לעצמה שהאנגלים רצו לעזוב והפלמ"ח לא רצה ואמר 'אנחנו נסתדר

לבד' ובאמת החברה מהפלמ"ח היו השומרים על האוטובוסים) קשה להסביר את ליבנו, באופן מיוחד את ליבי.. אשתי נשארה (לא רצתה להשאיר אותי לבד) והבן בסך הכל היה בן 3 חודשים. היה לי קשה ביותר על הלב. כי מה שעבר עליי, והנה כשכבר התחלתי, איכשהו, עוד פעם לארגן לי משפחה ואת החיים, והנה אני לא יודע מה יהיה, מה יקרה עם הבן, מה יקרה אתנו..

דיסק 8 קטע 3 5:23 דק'

לו הייתי יודע איזה מצב, איזה מערכה מחכה לנו פה – לא הייתי מסכים שאשתי תישאר – לכל הפחות שתהיה לו אימא. זו הייתה כל המחשבה שלי. והנה, אני הייתי בעמדה אחת. אפשר לומר שזו הייתה העמדה הגרועה ביותר, כי בגלל הרכס שהיה, בגלל המיקום הטופוגרפי, והמצרים הלכו לפי איך שצבא הולך.. כל המשק מסביב היה בכל עמדה שני אנשים, בן אדם, חס וחלילה היו הולכים באיזה עמדה אחרת הם היו נכנסים ישר למשק. אבל הם דווקא הלכו בעמדה הזו שכפי שאנחנו ראינו היה צורך להחזיק עוד אנשים. ההפגזה, היריות – זה היה בצורה בלתי רגילה. והנה אותו חבר, שהזכרתי אותו כשהגעתי לקיבוץ ועבדתי בגן ירקות, זה היה החבר גרשון 'גאשה' בורכובינא(?), והנה הוא היה על ידי, היינו ארבעה אנשים ליד מקלע 'בראונינג', כאשר ג'יפ מצרי שהיה עם חיילים עבר ליד המשק וירה עלינו, ואחריו נסע משוריין שלנו עם חברה מהפלמ"ח, הם הרגו את האנשים והספיקו להוריד את ה'בראונינג' עם התחמושת (6000 כדורים) ורק הספיקו להוריד את ה'בראונינג' חשבו לקחת את הג'יפ אבל האנגלים עוד היו בעזה והופיע ג'יפ עם חיילים אנגליים והמשוריין ברח למשק, והאנגלים הרימו את הג'יפ והחזירו אותו לעזה עם ההרוגים. וה'בראונינג' הזה נשאר אצלנו. היינו צוות של 4 אנשים שעוד לפני שפרצה המלחמה גם יצאנו לכבוש את הכפר 'ברעא' שהיה ידוע שמה על 6000 חיילים. אני עבדתי אז כל היום בברווייזיה ובשעה 16:00 באו ולקחו את הצוות שלנו עם ה'בראונינג'. בשעה אחת יצאנו לדרך מגברעם לכיוון 'ברעא', הכפר הזה, שהיה עצום. היה ידוע שבבית הספר הזה שיש איזה 80 מגנים, 3 גדרות, 'אודיות' (?) והנה הגענו, ממש כבר התחיל להיות יום, 4 בבוקר. כששכבתי עם הצוות שלנו עם ה'בראונינג', שמעתי בתוך הבית הזה, של חמרא, איך שאנשים ישנים ונושמים. מהקבוצה שלנו, שהם היו אז בקיבוץ של הפלמ"ח, הרוב היו בחורים תימנים – בחורים נהדרים, והם שנכנסו הראשונים קדימה. והנה הם פגשו שמה ערבי ושואלים אותו 'אתה יהודי או ערבי?' והוא אמר הוא ערבי – והוא קיבל כדור. ירו בו. ולפי דעתי זאת הייתה שגיאה שירו בו. מדוע? כי בתוך הבית ספר היה שמה חדר גדול ארוך בפנים, שדרך החלונות לא יכלו לצאת כי כמו בבית סוהר היו 'קאטים' כאלה של ברזל. רק דרך הדלת. והנה הם ישבו, היה שמה קפה חם ופיתות – לאכול את הארוחת בוקר. ושמה היו רוצחים מכל העולם, אפשר להגיד.. צרפתים, פולנים, רוסים, גרמנים – מי לא היה שם?..

דיסק 8 קטע 4 4:29 דק'

וכשהם שמעו את הירייה הם התחילו לברוח משמה, מבפנים. והיה אפילו אחד שרץ למקלע על (היו להם שם עמדות על הגג של הבית ספר) אבל הוא 'קיבל' כדור ולא הצליח להגיע למקלע שלו (היה mg34 של הגרמנים). וככה כבשנו את הבית ספר בלי שחס וחלילה היה לנו נפגע אחד. אחרי חצי שעה בערך היו שם 350 הרוגים בערך – לנו לא. חס וחלילה אף הרוג לא היה. היה בחורצ'יק מהפלמ"ח שהיה אצלנו, היחידי שנפצע קל מאוד. רק עשו לו תחבושת והוא המשיך. וחזרתי הביתה כי חשבו לקחת אותנו לכיוון(?) באר שבע, אבל כנראה שהיו כבר שמה חיילים אחרים שלנו וויתרו על הרביעייה שלנו עם המקלע והחזירו אותנו ליד מרדכי. כאשר הגעתי הביתה, ומה שראיתי בכפר הזה, היה לי משהו קשה מאוד על הלב. לא יכולתי להגיד למישהו, להסביר למישהו, אולי בגלל המלחמות וכל הדברים שעברו עליי, כל הצרות, היה לי די קשה לדבר עם אנשים. הרגשתי הייתה איומה. והנה קרה מה שקרה – פרצה המלחמה ביד מרדכי. ואני עומד בעמדה, ביום ראשון או ביום שני, המצרים כבשו את ה'פילבוקס' שלנו, איזה 200 מטר מהעמדה הקרובה שלנו של הקיבוץ, ואנחנו היינו בעמדה מול ה'פילבוקס' הזה, וכל ההסתערות שעשה הצבא המצרי, הם היו מלובשים בכובעי פלדה – ממש צבא, לא כמונו בכובעי טמבל וסתם בבגדים של עבודה.. וכל ההסתערות שלהם שהייתה על הקיבוץ לרוב הייתה מצד מערב, ואלפי חיילים הסתערו.. והנה בהסתערות אחת יש חבר, שיק'ה קציר, על יד הגדר וצועק: "המקלע, המקלע!! הנה הם באים על יד הגדר! ממש חותכים את החוטים!", ואני והמפקד שלנו שנינו היינו עם המקלע עם הפנים לכיוון ה'פילבוקס', שעד אז לא נתנו לחיילים המצריים לכבוש ממש את ה'פילבוקס' - להיכנס דרך החלונות לא יכלו והדלת הייתה לכיוון שלנו. אני יריתי לכיוון מה מהמקלע ומוניו שהיה מפקד היה מסתכל דרך המשקפת והיה אומר: "יופי יופי, ירה

ככה. הם נופלים ולא יכולים להיכנס". כשהייתה הפסקה צעק החבר שיק'ה מה שקורה כבר ליד הגדר. תפסנו את המקלע שמשקלו היה איזה 36 קילו, ואנחנו כבר יומיים לא אכלנו ממש ולא שתינו, וביד אחת אני ארגז וביד אחת הוא ארגז עם תחמושת, כי מהארבעה היינו רק שניים, במקרה הזה..

דיסק 8 קטע 5 4:59 דק'

וכמו שהתרוממתי פגע לי כדור בכובע טמבל והוריד לי את הכובע מהראש וקרע את הכובע. הכובע הזה נפל על מוניו, על הפנים. שתפסתי את הראש הוא אמר 'אין לך שום דבר' אבל זה צבט לי בשערות.. אמרתי אז למוניו: "אם הכדור הזה לא הרג אותי אז יכול להיות שנעבור את המלחמה הזאת בחיים". וכמובן עשינו את שלנו ורצנו הלאה לעמדה שיכולנו לירות לכיוון המצרים, וכמובן על ידי יריות בבת אחת של החברים מהרובים ומהמכונה התחילו ליפול מצרים וכשהם התחילו ליפול הם התחילו לברוח ולסגת. מדוע אני אומר כמו 'חייל פולני'? בזמן שהאויב בורח ורודפים אחריו יכולה להיות לו תבוסה גדולה. אבל אנחנו שמחנו שהם ברחו וישבנו במקומנו. זה היה פשוט. כמה היינו סך הכל? והם היו אלפים, עם מכונות משוריינות, עם טנקים.. וזה היה איבוד לדעת לעצמנו, לא יכולנו לעשות את זה, אבל לו היה צבא הייתה לי הרגשה שהנה, אפשר להגיע עד לקהיר עם צבא כזה כמו שלהם. הם התרחקו כמה מאות מטרים והסתדרו שמה. הקטנים בדרך כלל היו רצים אחרי החיילים עם אקדחים כשהם התקדמו. אבל אחרי כל נסיגה היו מסתדרים מחדש, והתקפות (?) כאלה במשך היום היו 5-6 וכל פעם הדפנו אותן. הייתה פקודה של לתת להם להתקרב ממש על יד הגדר כי היה חבל על כדור – תגבורת, תחמושת – דברים כאלה לא קיבלנו, והרבה במשק לא היה לנו. והנה, למחרת בבוקר, אפשר לומר שלא היה רגע בלילה וביום שהם לא ירו, היו לנו כבר הרוגים, היו פצועים, והנה למחרת בבוקר, אולי בשעה 8:30-9:00, כשהיינו בעמדה עם המקלע, בא צרור ונהרג גרשון, ונהרג סמל מוסא (נדמה לי) היה מהפלמ"ח, וחבר איצ'ה רייס נפצע במצח, פרץ לו הדם על הפנים והוא רץ אל החובשת. 'גאשה' נפל עליי, כי לא הרגשתי שהוא קיבל כדור בלב, רק כשנפל עליי. הוא היה בחור גבוה כזה, בריא, כבד – והיה לי קשה מאוד להחזיק אותו. והוא רק נתן צעקה אחת: "שלוים!ה, היד שלי!" (יד שמאל) – ועם זה נגמר. העיניים יצאו לו מהראש – ממש לא האמנתי שבצורה כזו העיניים ככה יוצאות, בולטות. לאט לאט השכבתי אותו על האדמה. כשהשכבתי אותו פרץ לו הדם דרך הפה ודרך האף, והדם פרץ עליי. והנה רץ מוסא, הסמל הזה, שהיה מהפלמ"ח, עם צעקות. הוא רץ איזה 30 מטר ונפל, ומת. איצ'ה, שהיה פצוע במצח והדם על הפנים, לא ידעתי בדיוק מה קורה. למזלו, הכדור שפגע בכתף של המקלע סטה ועבר לו לרוחב המצח, ככה שהוא רק נפצע, ושיהיה בריא עד היום הוא חי..

דיסק 8 קטע 6 4:58 דק'

ארבעה ימים וארבעה לילות שהייתי בעמדה ואשתי הייתה במקלט, וגם שמה קרה שבזמן ההפגזה נפל פגז על המקלט (זה היה מקלט מעץ), נשבר קרש והאדמה התחילה ליפול פנימה. כל הזמן חשבתי על זה 'מה בכלל היה צריך להשאיר את הבחורות פה?', לא היה נחוץ, לא יכלו לעזור כי נשק לא היה מספיק גם לבחורים. נדמה לי שהיינו איזה 65 בחורים אז כשנפל חבר השני לקח את הרובה שלו. אמנן אחרי יומיים יצאו החברים החוצה ואספו נשק של המצרים שנהרגו. ככה לקחנו גם תחמושת ל'פיאט', שזה היה כאילו נגד הטנקים. ואני זוכר מקלע עם קנה כפול כמו 'ברן' אנגלי, וככה היו השישה ימים – נשארנו בלי תחמושת ובלו עזרה, מה שביקשנו עזרה לא יכולנו לקבל ובסופו של דבר הקשר היחידי שהיה לנו עם נירעם (כי הם ראו איך שהמשק שלנו כולו בער) זה היה פנס עם בטררייה, שהחברה רבקה ליפשיץ למדה את הקשר האלחוטי הזה – איך שאומרים 'ווקי-טוקי', והודענו להם שאין לנו כבר נשק וממש אנשים מי שיילחם כבר נגד המצרים, ואם אין תגבורת ולא יבואו להוציא אותנו, למחרת כולנו ניפול לשבי, אלה שעוד נשארנו. וידענו במקרה כזה מה יקרה עם אלה שייפלו לשבי. היו פצועים, היו עוד כמה אנשים שלמים. אני הייתי, וגם שיקה סגל, אני זוכר ביום האחרון שעמדנו שנינו ושקברנו את החברים האחרונים שנהרגו בתוך בור אחים ששמה היה כאילו המטה במקלט הזה הקטן, והיו צריכים לעבור משמה כי ההפגזה הייתה חזקה מאוד. והנה שיקה אומר לי: "נו שלוים!ה, מה יהיה אתנו מחר? אם ניהרג אין מי שיקבור אותנו..". ובאותו לילה באמת באה הפקודה שבאים לקחת אותנו, שבאים לקחת שני משוריינים, באחד את הבחורות ובאחד את הפצועים, וכל היתר שיכולים ללכת ברגל יצטרכו לברוח לגברעם, אבל מסביב היה צבא מצרי, לעבור אותם לא היה משימה קלה. כל החברים לקחו איתם עם הנשק והתפזרו לשלוש קבוצות בערך, במקרה שתופסים – שלא יתפסו את כולם. בדרך למטה, נפצע חבר פלמ"ח וחברה וחבר עזרו לו, לא

רצו להשאיר אותו לבד, ועזרו לו (רצו להציל אותו) ולקחו אותו איתם. והמצרים תפסו אותם כי יצאנו קצת מאוחר, ומזל האלה שהצליחו להתחמק והגיעו לגברעם, זה היה כשהיה ערפל חזק מאוד. ואת אלה השלושה המצרים תפסו.

דיסק 8 קטע 7 5:23 דק'

כשהם הרגישו במשוריינים שלנו הם ירו עליהם ופגז פגע בגלגל של המשוריינין מאחורה. הנהג שנסע עם המשוריינין הראשון הרגיש בזה, עצר, חזר, קשר את המשוריינין השני והצליח לסחוב גם את האוטו השני וכך הציל את כל הבחורות והפצועים שהיו בשתי המכוניות. לנו נודע על החברה והחבר שלנו והפלמ"חניק שנתפסו, רק בערך ב8:00 בבוקר כשהיינו כבר בגברעם. התיישבנו ולא ידענו מה לעשות. הייתה התייעצות מה עלינו לעשות. הגזבר שלנו, אשר, היה אז בתל אביב, התקשרנו אתו וכנראה היינו צריכים לצאת למעברות, היו צריכים לחלק אותנו למעברות בגן שמואל. אני רק זוכר שיצאנו, והגענו איכשהו לרחובות, עיפים, בלי בגדים, בלי שום דבר. עוד הייתי בבדים עם הדם של החברים שנפלו. המצב היה קשה ביותר גם לאלו שנשארו בחיים. ראינו כל הדברים איך שזה היה. אני זוכר שהגזבר רץ בבוקר, קנה לנו לחם ואיך שאכלנו את הלחם היבש, ברחוב על המדרכה היו חברים שהיו פצועים עם תחבושות על הראש, על הראשים.. יצאנו, הגענו למעברות שמה היה הבן שלנו. הרבה הרבה ימים שראיתי את הילד וראיתי את האישה, וכשאנחנו יחד לא יכולתי להבין.. אמרתי בליבי: "כמה פעמים המוות כבר היה על יד ובכל זאת נשארתי בחיים?", אני לא מאמין בניסים ובכל מיני דברים – אבל בכל זאת נשארתי בחיים. חיינו במעברות, בגן שמואל, המלחמה נמשכה. השמחה לאט לאט התחילה לי על הלב שהנס הזה שקרה, שכל כך מעט אנשים יכלו לנצח כל כך מיליונים אנשים ומדינות ותיקות כמו ארצות ערב, עם רהבה נשק, טנקים ואפילו מטוסים – ולנו אפילו רובים לא היו.. אני מוכרח לציין שהשבוע ימים שלנו, שעמדנו מול אלפי אלפי חיילים, ועצרנו את האויב שבוע ימים. אז עוד קיבלנו מצ'כיה וכל מיני מדינות מארצות המזרח עזרה וזה מה שאני חושב שהציל הרבה את המדינה. כמו שהם כבשו את יד מרדכי למחרת נדמה לי הם כבשו את קיבוץ ניצנים בלי מלחמה, בלי התנגדות אבל יחד עם זה גם שם היו 20 וכמה הרוגים, וגם אצלנו 28 הרוגים בקיבוץ כל כך קטן. זאת הייתה אבדה קשה מאוד, קשה ביותר. נשארנו אימהות עם ילדים, אלמנות ויתומים.

דיסק 8 קטע 8 5:08 דק'

היינו מפוזרים בשני הקיבוצים, במעברות וגן שמואל. בסופו של דבר החליטו מהקיבוץ הארצי והעבירו אותנו על יד שפיים ששמה היה ערבי עשיר מאוד ששמו היה 'אל-קאסם' וקיבלנו את המחנה שלו באופן פרוביזורי. בית אחד שלו הספיק לכל הילדים שלנו, לאכסן שמה.. חברים גרו באוהלים – וחיכינו. וכשהגיע היום שנודע ששחררו את יד מרדכי, באו החברים הראשונים שבאו בחזרה לקיבוץ (והילדים?), ובמגדל הזה, הפצוע ביותר עמד על החוטי ברזל שזה היה מ..? של בטון. ויש אפילו תמונה של ילדים שהצטלמו שמה והראשונים שכבשו בחזרה את הקיבוץ. למזלם התמוטט המגדל כשהם כבר ירדו למטה. אחרת היה אסון גדול, כבד, לו היה נופל חס וחלילה עליהם. ואז היו שיחות של חברי הקיבוץ והוחלט שאנחנו חוזרים ליד מרדכי. כמובן שחזרנו, הכמה בתים האלה שהשארנו – לא נשאר מהם כלום. החיילים המצרים עקרו את הכל, הרסו את הכל, ומהחדרים עשו בתי שימוש. חזרנו עם כל המרץ כדי להקים ולבנות בחזרה את הקיבוץ. לא הייתה זו מלאכה קלה – לא רק מבחינה כספית. אנחנו היינו על יד הגבול, והפדאיון פעל במשך כל הזמן – מוקשים מדרכים, מסביב למשק, בפרדס – בכל מיני מקומות. אפשר לומר שלא רק חברי קיבוץ, היה אז גם הצבא, ופעלו ביעילות גדולה מאוד כנגד הפדאיון האלה. ולנו לקיבוץ היה די קשה לשאת את העול הזה. הרבה חברים שחסרו לנו ונוסף לזה, בזמן הזה, היה צריך הרבה שומרים במשק, הילדים כבר היו אתנו וזה היה דבר לא פשוט. האחריות שלנו על הילדים שלנו זה היה דבר העליון, מה שהיה בלבנו. עם כל הקשיים האלה, החברים היו יוצאים לעבודה בשדות, אפילו בלילות, עם שמירה. ביום, אחרי העבודה, החברים והחברות היו לוקחים את הילדים לטיול וה..(?) כל הזמן היה, שהיו אתנו גם יתומים, הילדים היו משחקים, הילדים גדלו, המשק גדל.. בנו בתים, בנו בתי ילדים, עשו דשאים – עשינו הכל כדי שהמשק יהיה יותר גדול, יותר יפה. השנים עברו, עם פדאיון – איך שזה לא יהיה התגברנו על הכל.

דיסק 8 קטע 9 4:03 דק'

עד 67' שנאצר היה על גבנו, מה שראינו ב48' הטנקים מסביב – אותה תמונה חזרה ב67'. הבן שנולד ב48' כבר היה בצבא וגם אני הייתי במילואים. והנה הבן הלך למלחמה.. וקרה ששישה שבועות לא הייתה לנו שום ידיעה ממנו והתקשרנו לקצין העיר באשקלון. הוא אמר תתקשר בעוד יום-יומיים עד שיוודא הכל. כשהתקשרתי אחרי יומיים ענתה המזכירה שאמרה לי שהיא יודעת, 'אבל דבר אחד שתדע אדוני: אם הבן לא כתב ואין שום ידיעה – זה לטובתכם. זה סימן שהכל בסדר'. אמנם, מצד אחד, זה היה מין נחמה, אבל מצד שני, בלב, היו דפיקות לב, הפחד היה. בסופו של דבר, נגמרה המלחמה והבן יצא בריא ושלם. אבל הכאב הגדול של הקיבוץ היה, שגם נפלו בנים שאבותיהם נפלו ב48'. קיבוץ זה משפחה אחת, שכל בן, או חבר שנפל במלחמה זה כאב לכולם, לכל החברים – בלי יוצא מן הכלל. נולד לנו בן ב54', והנה הגיע היום שגם הוא התגייס לצבא. הוא התגייס לסיירת מטכ"ל, היה כמה חודשים ואז עבר לסיירת גולני, השתתף ב'אנטבה' וחזר בשלום. שכחתי להגיד שבעצם ב73' היו לי כבר שני בנים במלחמה – גם הבן שנולד ב54'. והיה לי ולאמא (זאת אומרת לאשתי), היה לנו מזל שהבנים חזרו בשלום. אבל גם ב73' היו לנו אבדות של בנים בקיבוץ. ומי שמכיר את המוזיאון שלנו ביד מרדכי, יש חדר קטן ובחדר הזה ישנן תמונות של האבות ושל הבנים שנפלו במלחמות ישראל.

דיסק 8 קטע 10 2:19 דק'

אני, אין לי רגע בחיים, כמו שאני לא יכול לשכוח את כל משפחתי שנרצחה – ככה אני רואה את הבנים האלה, שגדלו, עם ילדים קטנים, ואת החברים שחינו יחד באוהלים, בזמנים קשים מאוד. בזמנים האלה אני הייתי הספר של הקיבוץ. כל חבר היה ראשו בידיים שלי, וכל ילד.. והם היו קרובים מאוד לליבי. הם היו קרובים מאוד, ממש כמו ילדי והאחים שלי, כי בעצם, מאז שבאתי לקיבוץ, ראיתי בקיבוץ את המשפחה שלי. אני גאה, שאחרי 2000 שנה, שלא הייתה לנו מדינה, ושהייתה לי הזכות להיות אחד מאלה שעזרו בהקמת המדינה שלנו. מלחמת השחרור, וכל אלה שלחמו למען ישראל וכל המחטרות שנפלו, היו יקרים.. ועד היום הזה, הבנים הצעירים, שבגללם יש לנו מדינה, אני הייתי רק רוצה שהמדינה תהיה מדינה שכל היהודים יהיו אח אחד ויאהבו אחד את השני, לא כמו מה שנעשה עכשיו.

נספחים:

..בארץ כזו מתקדמת (גרמניה), אינטליגנטית, ואדם אחד יכול היה להפוך אותם לרוצחים?? ורצחו 6 מיליון בני אדם. תינוקות – אולי מגיל שעה, האם הם חטאו במשהו? הרי לא יכול להיות שאימא שמיניקה את ילדה והוא מצץ את דמה כי לא היה לה חלב. שגרמנים זרקו ילדים מקומות, ששרפו יהודי שהדליק נר חנוכה ועשו ממנו לפיד בתוך חבית נפט. הדברים מה שהם עשו – איפה היה אלוהים?? מי עזר לגרמנים לעשות את זה?? האם יכול לקום היום בן אדם אחד דתי ולהסביר: 'מה קרה? למה זה קרה?', ואם כבר מצאתי אי אילה, אפילו רבנים, שהתשובה שלהם היא 'שהיהודים חטאו' – מי חטא? ..(?).. צדיקים היו באירופה, רבנים.. האם כל אלה הילדים לא היו צדיקים? אני כבר לא אומר על המבוגרים.. הם היו פחות צדיקים מהאלה? זה אני לא יכול לקבל.. אני מוכן לחזור בתשובה, בתנאי שמישהו יוכל לענות לי על השאלה שלי: "איפה היה אלוהים?" – זה אני רוצה לדעת..

בגלל זה אני אומר: 'כל ילד שנולד הוא ילד טוב'. זה תלוי באיזה מקום, איפה הוא נמצא, איפה הוא גדל.. אני יודע שיש לנו בתים שיש להם כלבים שרוחצים אותם באמבטיה, עם סבון עם קולון – ואולי אמבטיות עם חלב.. ויש לנו ילדים שנולדים ואין להם אפילו אמבטיה בשביל לרחוץ אותם עם מים. האם זה לא העוול הגדול ביותר שיכול להיות? שיהיו בארץ הצעירה הזאת כל כך הרבה מיליונרים שיכולים לקנות להם סוס במיליונים מחוץ לארץ (זו דוגמה קטנה רק) ושהיו ילדים כאלה שלא הולכים לבתי ספר..

העולם, עד היום, לא השתנה.. לא למדו מהמלחמה, מה שעשו הגרמנים, מהרציחות והכל. אנחנו עדים, מאז מלחמת העולם השנייה ועד היום, שמיליוני אנשים עוד נרצחים ובכל העולם משתולל העוני וילדים קטנים מתים מרעב, ואנחנו בתור יהודים משתדלים לעזור – העולם, כולו, שותק.